

PREFACE.

The first instalment of the long-announced *Mānasollāsa*, otherwise known as the *Abhilāṣitārthachintāmaṇi*, which purports to have been composed by the great Western Chalukya King Bhūlokamalla Someśvara, son of Vikramāditya VI, is now offered to the public. It is a voluminous work, extending to about 8000 Granthas, and is divided into five *Vimśatis*, each containing 20 *Adhyāyas* or chapters of unequal length, some chapters again including several sub-sections. The whole work is thus divided into one hundred chapters, dealing with one hundred different topics on the necessities and written for the instruction of the members of royal families. The first volume represents two among the five *Vimśatis*, and comprises 40 *Adhyāyas* or chapters.

The present edition is based on the following five MSS:

- A. Belonging to the BARODA CENTRAL LIBRARY. It is a complete press-copy prepared with the help of three MSS.
- B. Belonging to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. It contains 109 leaves and is, though incomplete, a very good copy.
- C. Complete, though recent.
- D. Complete, written in Śaka 1592. Leaves are very brittle and the MS requires very careful handling. It offers good readings.

E Incomplete in the middle about 50 leaves are wanting It is older than D On the last leaves the uk has faded

The last three MSS belong to the Bikaner Durbar

The authorship of the *Manasollasa* is attributed, in the 9th śloka on page 2 and the colophon, to the Chalukya King Someśvara, surnamed Bhulokamalla and Satyasrayakulatilaka A reference to śloka 371 on page 62 will, however make it evident that this attribution is incorrect In this śloka Someśvara is himself made the standard of comparison, and no author would be guilty of so flagrant a piece of vanity It is therefore probable that the book was composed in his Court by some prodigiously learned and well-informed man, thoroughly acquainted with the royal household, royal necessities and royal whims *

King Someśvara is the son of Vikramāditya VI, and belongs to the line of the Western Chalukyas whose capital was at Kalyani Aufrecht in his *Catalogus Catalogorum* fixes the period of his reign as 1127-1136 In Barnett's *Antiquities of India* the date is 1126-1138 The date of composition of this work seems to be 1052 Saka (1131 A D) as the śloka 61 on page 34 while giving the Dhruvaka mentions Friday as the first day of the month of Chaitra when the Saka year 1051 had elapsed

---

* Another work attributed to him is the *Vikramanābharuday* an incomplete MS of which appears in one of the Patan Pānśis Further details of this MS will be given in our Patan Catalogue which is in course of preparation.

It is generally believed that Someśvara ascended the throne in A. D. 1127; but the inscription recording the grant of land made by Mahāmpādeśvara Mārasimhadevarasa to the temple of Māṅikyadeva containing an image of Ekaśāleya Pārśvanātha in the 6th year of the reign of Someśvara Bhūloka-malla in the year Śaka (1052 corresponding to A.D. 1130-31) shows that the date of his accession cannot be 1127; it must be 1124-25. The real date of Someśvara's accession therefore is a matter of controversy which may better be left in the hands of the historians and antiquarians for solution. The date of accession, whether 1124 or 1127, does not, however, materially come in conflict with the date given as Dhruvānka in the Mānasollāsa already mentioned.

Some scholars are under the impression that A. D. 1127 is the date of composition of the Mānasollāsa. But this appears from the above, and also from other considerations, to be incorrect. Someśvara ascended the throne, as is commonly believed, in 1126 or 1127. It is quite natural that a king in those days should require a few years for getting himself firmly seated on the throne, and for waging wars with neighbouring countries, which generally gave trouble when a kingdom changed hands. It seems therefore probable that the date given as Dhruvānka, referred to above, is the real date of composition.

Someśvara seems to be a powerful ruler, but very little is known of his personal history. A few inscriptions were recorded during his reign but the information yielded by them is but meagre. What his religion was, it is difficult to ascertain. Here in the beginning his book opens with an obeisance to all the impor-

tant deities of the Hindu Pantheon, namely, Ganēś, Śiva, Viṣṇu, Brahmā, Indra, etc. The very first śloka refers to Ganēś, but we shall not be justified in calling him a Śaiva, because it is customary with authors of all sects to begin with an obsequance to Ganēś as the bestower of perfection and the remover of obstacles. The grant of Māhāmandaleśvara Muraṁhadevarāś already referred to further makes us believe that Jainism was also encouraged in his time. Our conclusion therefore is that Someśvara also displayed the usual liberalism of Indian monarchs. The śloka 105 on page 11 further strengthens this conclusion.

The *Mānasollīsa* is written in Anuṣṭubh metre, with occasional prose passages introduced in the middle. Its language is easy but florid. The work treats of many subjects and gives the maximum information in the minimum space. The work is designated by the author as the *लोकसारसंग्रह*, or a book which teaches the world and the scope of the book is so extensive that it can rightly claim that epithet. An idea of the different subjects dealt with can be obtained from the table of contents but we will mention here only a few interesting features among many that may be found in the book. It may be remembered that Someśvara was an orthodox Hindu King and the picture presented in his *Mānasollīsa* is of the glories, pomps and paraphernalia of a purely Indian court and royal household. The Western Chakras were never known to have been contaminated by the Muhamadan civilization as they it is believed had been destroyed by the Hoysals.

In this work someśvara the author gives even minute

details like सिक्खादष्टगुण तारा (on मूर्तिविधान in इटापूतसिंघाय p. 9) etc and तुलालक्षण (p. 70.) and sometimes he omits the things that are really required, e. g., पका तारा etc. (p. 106, śl. 860) where the word Tārā is not explained. The meanings of such words, however, may be found in other books like Vasantarāja Śakuna.

Among the two Viṃśatis contained in this volume, the first, generally speaking, describes the requisite qualifications and necessities of an ambitious king who desires to obtain and extend his dominions. The second Viṃśati mainly gives the ways and means of making the position of the king secure

The first Viṃśati while dealing with the virtues of a king makes the Tirthasṇāna an imperative necessity. In the Tirthasṇānādhyāya the author mentions several Tirthas, namely, Śuklatirtha*, Vaṅgarāt, Bbimarathi, Venya, the tributaries of the Kṛṣṇā, etc such as may reasonably be known to local people He does not however mention Puskara near Ajmer, which is one of the greatest Tirthas The mention of the Tāpī river along with the famous and mighty rivers, Ganges, Yamunā, Narmadā, Gautami, in the same śloka shows that the author could not shake off the local influence while speaking of

* This may be one of the Narmadā near Broach or another of the same name of the Godavari

† The modern Māyūrā in the Nizam's dominions also known as Garuda Gaṅgā or Garudaṃtā, a tributary of the Godavari. (see the 90th Adhyāya of the Gautami Māhātmya in the Brahma Purāna)

India in general. The omission of the Kāveri is worth noticing. It is probable also that in this particular he has followed the Brahma Purāṇa which also mentions the rivers in the same strain.*

The three ślokas treating of Jvara (p. 18, śl. 188-190) are taken from an earlier work on medicine by Vāgbhata, but the other ślokas have not been traced so far. In this Adhyāya and in the Adhyāyas of Aśvavaidyaka and Gajacikitsā it is worth noting that all the medicines mentioned are those prepared from medicinal plants. There is no mention of Bhasma, etc or medicines prepared from metals like iron, gold, etc.

In the first Viṃśati the longest is the 19th Adhyāya called the Dinānāthabandhubhṛtyapoṣaṇādhyāya. Here the necessity of appointing excellent physicians and free distribution of medicines is emphasized. Someśvara might have realized that people must necessarily love a king who takes care of them when they are in distress.

The second Viṃśati opens with an enumeration of the necessary qualifications of the king. Raśyana comes next to make the king healthy and strong. Then he mentions the different officers required for the State, along with their requisite qualifications. Among the qualifications of the royal cook, one is Asambheda (who cannot be bought over by the King's enemies) and the other is Krtānuśya Parikṣaka (able to examine carefully the king's

---

* See ślokas 33 and 34 of the 1st Adhyāya of Gaṅgā-
Māhātmya in the Brahma Purāṇa: Anantakṛama edition p. 190.

food). This shows that the life of a king is perpetually in danger.

The line विशेषेण च कायस्थैः पीडिताः पालयेत्प्रजाः (p. 43 sl. 156.) indirectly shows that the author was well acquainted with the fact that people of the clerical profession are inclined to harass the public. It is quite possible also that he followed the previous writers on Niti (नीति) in this respect. On page 44 he fixes one-sixth of the produce of corn as the highest royal due, though in some cases it is made one-eighth or one-twelfth as a concession. The tax depends however on the productivity of the land. He fixes also one-sixth tax on honey and ghee, but does not formulate any taxation on other kinds of produce except to mention that a fruit garden is to be taxed according to its yield.

In those days the might of the king was calculated according to the number of elephants which he possessed. Hence the author mentions the forests which are the haunts of elephants, and minutely describes the varieties of the species and formulates means to catch them, train them, and make them fit for war.

It is believed by the writers on elephants that the elephant is a faithless animal, but our author does not subscribe to that opinion. The only kind of elephant which is faithless is the Sarpaśatva while the rogue elephants come under the category of Paśīcaśatva and Rākeśaśatvaśamudbhava. The code of words given here for the training of elephants must have been in use in those days in Māhārāṣṭra and Guzerat, as is evident from words such as देदे, मेमे, ममे,

This kind of elephant may be गौरश्यामातनोश्छविः mentioned on page 50, śl. 228. This is no doubt auspicious as it leads to victory. But this is not the white elephant described by Someśvara as अश्विश्चक्र. The author following previous writers might have mentioned various things, of course, which he never saw.

Two short sub-adhyāyas viz: Nidhi and Dhatuvāda, Rasāyana in this book (pp. 59-61 and 63-64) are extremely interesting. Enriching the Government treasury by the practice of alchemy is really astonishing. Not only ordinary people were keen on alchemy but Rajas and Maharajas also had recourse to such methods.

Where pearls and various kinds of gems are treated of, their defects also are not omitted, and mention is made of the devastating results of possessing such defective pearls and gems. On page 61, śl. 426 Someśvara says that in this Kali-age pearls such as are found in oyster shells only are available. But he enumerates eight different sources of pearls, some altogether mythical, following perhaps the tradition of previous writers. In this connection he does not rest content with mentioning the sources only, but also minutely describes the kind of pearls produced from each source. He says in one place (p. 71 śl. 471) that the king should not wear pearls which weigh more than two Kālanjas (equal to 60 Gūṇjas)

On page 79 things worth storing in a fort are mentioned. In ślokas 551 to 555 the author deals with the necessity of keeping in stock stones and sand, serpents in earthen pots,

and lions fixed to some convenient spot, and in fact, everything that may cause havoc in an hostile army.

On page 80, śloka 561, we see the author advising kings not to put faith in the army formed of enemies, men, and not to allow them near his presence. He further advises that an army of this kind should always be put in the front in the event of war.

While referring to horses, Someśvara uses the word Yavanodbhūta, by which are meant probably the Arabian horses. It appears that in his time horses from Sind, Arabia and the Kāmbōja countries were famous. Among these the Arabian horses have maintained their reputation even now. He seems specially inclined towards the elephants of the Kalinga forests (कालिङ्गवनसंभष p. 136, śl. 1194.). He has also treated of the medicines to be administered to horses and elephants. On page 86 and 87 the description of fever in elephants etc. is worth noting. There is no mention however of any medicine for fever in the case of elephants.

In the Vasantarāja Śākuna it is mentioned that there are five jewels among the Śakunas:—

पोतकी-भयण-काक-पिह्ला-जम्बुकप्रियतमा च पञ्चमी ।
 पतदत्र मुनिसत्तमैः सदा कीर्तयन्ते शकुरस्त्रपथकम् ॥
 (अर्चनाविधिप्रकरण śl. 3)

Among them the Potaki is the chief. The śloka runs thus:—

पतोऽमिलैः शकुरशास्त्रविशैः
 इयामोदिता सर्वविद्वहमानाम् ।
 यत्नमूता × × × × ×

(*op. cit.* p. 93)

All the five jewels are treated in this book. Sakunas like the Upaśruti are also mentioned. It may be pointed out in this connection that while giving the names of the Svaras of Pīngala we considered it safer to follow the Vasantaraja Śākuna as all the different MSS have different and probably incorrect readings.

The chapters on polity give complete though succinct information about the royal policy. The three Upayas also are briefly treated, but the fourth, viz Danda is dwelt on at greater length.

It treats of the Caturasa Kotacakra and many other things dealing with astrology. It shows how the army should stand and how the kings, princes and other officers of the state should be posted. In the end the author speaks of Courts of Justice.

We take this opportunity of recording our cordial thanks and deep gratitude to HIS EXCELLENCY SIR MANUHAJ N. MEHTA Kt, C.S.I, M.A., LL.B., Dewan Sahib of Baroda, for the keen interest he takes in the Series, and for the kind help rendered to us by obtaining a loan of the three Bikaner Durbar MSS on his personal responsibility. Our thanks are also due to the Bikaner Durbar for their courtesy in lending us these MSS, to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, for giving the loan of their MS, and to Pandit L.B. Gandhi of our Library for assistance rendered by him in many directions, such as collating MSS, reading proofs, etc.

BARODA,
September 19, 1925

} G. K. SHRIGONDEKAR.

अनुक्रमणिका.

प्रथमविंशतिः

असत्यवर्जनाध्यायः (१)	४
परद्रोहवर्जनाध्यायः (२)	"
अगम्यावर्जनाध्यायः (३)	६
अभक्ष्यवर्जनाध्यायः (४)	"
अमूषावर्जनाध्यायः (५)	६
पतितमङ्गवर्जनाध्यायः (६)	"
क्रोधवर्जनाध्यायः (७)	"
स्वात्मस्तुतिवर्जनाध्यायः (८)	"
हानाध्यायः (९)	"
प्रियवचनोध्यायः (१०)	७
इष्टापूर्ताध्यायः (११)	"
अशेषदेवनाभक्त्यध्यायः (१२)	१०
गोविप्रतर्पणाध्यायः (१३)	११
पितृतर्पणाध्यायः (१४)	"
अनिधिपूजनाध्यायः (१५)	"
गुरुशुश्रूषणाध्यायः (१६)	१०
तपोऽध्यायः (७)	"
तीर्थस्नानाध्यायः (८)	१३
दीनानाथार्तधन्धुभृत्यव्योषणा- ध्यायः (१९)	"
शरणागतरक्षाध्यायः (२०)	२८

द्वितीयविंशतिः

स्थान्यध्यायः (१)	
राजगुणाः	२९
रसायनम्	"

अष्टाध्यायः (२)

मन्त्रिलक्षणम्	३३
पुरोहितलक्षणम्	३४
पञ्चाङ्गनिर्णयः	"
उपोतिर्विदूषणकलक्षणम्	३६
सेनापतिलक्षणम्	३७
धर्माधिकारिसमाध्यक्षलक्षणम्	"
गणितम्	"
कोशाध्यक्षगणकलक्षणम्	४०
प्रतीहारलक्षणम्	"
सान्धिविप्रदिकलक्षणम्	"
लेखकलक्षणम्	"
सारथिलक्षणम्	४१
सूदलक्षणम्	"
वैद्यलक्षणम्	"
अन्तःपुररक्षककुमारप- रिचारकलक्षणम्	४२
राष्ट्राध्यायः (३)	
राष्ट्रपालनविवेकः	४२
करादानविवेकः	४४
देशजनरक्षा	"
गजयन्त्रिभागलक्षणम्	"
चारिवन्धः	४५
पशाधन्धः	४६
अनुगतवन्धः	४७
आपातवन्धः	४८
अथपातवन्धः	४९

गजशुभलक्षणम्	४९	मन्त्रशक्त्यध्यायः (९)	९२
गजजातिभेदलक्षणम्	५०	उत्साहशक्त्यध्यायः (१०)	९४
गजशिक्षानिरूपणम्	५४	सन्ध्यध्यायः (११)	"
निधिः	५९	विग्रहाध्यायः (१२)	९५
कोशाध्यायः (४)		यात्राध्यायः (१३)	
घातुवाहरसायनम्	६३	यात्रामेदाः	९६
यज्ञदोषगुणाः	६४	सर्वदिगुक्ताणि	९७
मौक्तिकपरीक्षा	६७	वारशूलम्	१००
तुलालक्षणम्	७०	ऋक्षदोषवारणानि	१०१
मौक्तिकतोलनमूल्यविन्यासः	"	नक्षत्रदोहदम्	"
पद्मरागपरीक्षा	७१	अमङ्गलानि शकुनानि	१०२
इन्द्रनीलपरीक्षा	७३	मङ्गलप्रदानि शकुनानि	"
मरकतपरीक्षा	७४	इषशकुनानि	१०३
स्फटिकपरीक्षा	७५	शिषापल्लीकाकशकुनानि	१०४
पुष्परागपरीक्षा	७६	पोतकीशकुनम्	१०५
चन्द्रयंपरीक्षा	"	पिङ्गलाशकुनम्	१०७
गोमेदपरीक्षा	"	उपधुतिशकुनम्	११२
विट्टमपरीक्षा	"	आसनाध्यायः (१४)	११३
रत्नपरीक्षा	"	आश्रयाध्यायः (१५)	११५
दुर्गाध्यायः (२)		द्वैधीभाषाध्यायः (१६)	"
नयविधदुर्गलक्षणम्	७८	सामाध्यायः (१७)	११७
यलाध्यायः (६)	७९-९०	भेदाध्यायः (१८)	११८
पदातिलक्षणम्	७९	दानाध्यायः (१९)	१२०
अश्ववैचकम्	८१	दण्डाध्यायः (२०)	
गजचिकित्सा	८५	योगिनीचक्रम्	१२२
गजोपधिनियण्टुः	९०	सैन्यरचनालक्षणम्	१३२
सुहृदध्यायः (७)	९१	दण्डमेदाः	१३७
प्रभुशक्त्यध्यायः (८)	"	व्यवहारपदानि	१४१

श्रीसोमेश्वरभूपतिविरचितो

मानसोल्लासः ।

अभीष्टफलदं सिद्धिसिद्धमन्त्रं गणेश्वरम् ।
कर्णतालानिलोद्भूतविघ्नतुल्लभं तुमः ॥ १ ॥

संवित्सर्खा जपत्येका काऽपि शुद्धा सरस्वती ।
यया स्वतः मयुद्धानां प्रकाशोऽतिप्रकाश्यते ॥ २ ॥

वन्दे भवलतावीजं लिङ्गरूपं महेश्वरम् ।
स(अ?)व्यक्तमपि सुव्यक्तं यस्यान्तः सचराचरम् ॥ ३ ॥

कृष्ण कृष्णहर रत्न मां विभो मां रमारमण माविभुं कुरु ।
ते हरे नरहरे नमोऽस्तु मे देहि देव पदमच्युताच्युतम् ॥ ४ ॥

भोमि वेदध्वनिवरं देवं धत्ते सदैव हि ।
नाभिपयोदरे विष्णोः कणदुभ्रमरविभ्रमम् ॥ ५ ॥

तं नमस्कुर्पहे शकं देवानामपि दैवतम् ।
यो लोचनसहस्रेण विश्वकार्याणि पश्यति ॥ ६ ॥

यः सन्ततं तततमःपटलं विदीर्य
सावित्रिकं करशतैर्वमति प्रकाशम् ।
तं विश्वरक्षणपटुं परमेकमाद्य-
मादित्यमद्भुतविद्यासविधिं नमामि ॥ ७ ॥

स्याशुर्यस्येच्छया जातः शरीरार्थभृतमिदः ।
अरिक्तशयतये तस्मै नमः कुमुदधन्वने ॥ ८ ॥

चालुक्यवंशतिलकः श्रीस्तोमेश्वरभूपतिः ।
कुरुते मानस्तोह्लासं शास्त्रं विश्वोपकारकम् ॥ ९ ॥

शिक्षकः सर्ववैस्तूनां जगदाचार्यपुस्तकः ।
अभ्यस्योऽयं प्रयत्नेन मोमभूपेन निर्मितः ॥ १० ॥

अत्रादौ कथ्यते राज्यप्राप्तिकारणविशतिः ।
तस्य मातृस्य राज्यस्य स्पर्धकारणविशतिः ॥ ११ ॥

स्थिरराज्यस्य भूर्भर्तुरुपभोगाश्च विशतिः ।
प्रमोदजनकास्तद्वद् विनोदा अपि विशतिः ॥ १२ ॥

सुखोपपादिका क्रीडाविशतिः परिकीर्त्यते ।
अनुक्रमणिकां तत्र वच्मि संक्षेपतः पुरः ॥ १३ ॥

असत्यवर्जनं कार्यं पद्मोदस्य वर्जनम् ।
वर्जनं चाप्यगम्यानामभक्ष्यस्य च वर्जनम् ॥ १४ ॥

असूयावर्जनं चैव पतिर्तैः मङ्गवर्जनम् ।
क्रोधस्य वर्जनं चैव स्वान्मस्तुतिविवर्जनम् ॥ १५ ॥

दानं मनोहर वाक्यमिष्टापूर्चनवर्चनम् ।
अशेषदेवनाभक्तिर्गोपु विषेषु तर्पणम् ॥ १६ ॥

पितृणां तर्पणं वार्यमतिथेश्चैव भोजनम् ।
शुश्रूषणं गुरुणां च तपस्तीर्थेषु मज्जनम् ॥ १७ ॥

दैनानायातवन्धूनां भृत्यानामपि पोषणम् ।
शरणागतरक्षा च राज्यलाभाय विशतिः ॥ १८ ॥

- अथ प्राप्तस्य राज्यस्य स्थैर्यकारणविशतिः ।
सप्ताहानि तथा तिस्रः शततयः पद् गुणा अपि ॥ १९ ॥
- उपाया अपि चत्वार इति विशतिरीरिता ।
स्वाम्यमात्य-सुहृत्-कोश-राष्ट्र-दुर्ग वलानि च ॥ २० ॥
- राज्याहानि पकृतयः पौराणां श्रेणयोऽपि च ।
सन्धिश्च विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः ॥ २१ ॥
- पद् गुणाः शक्तयस्तिष्ठः यथावोत्साहमन्त्रजाः ।
भेदो दण्डः साम दानमित्युपायचतुष्टयम् ॥ २२ ॥
- अथ राज्योपभागस्य विशतिः कथ्यते क्रमात् ।
ताम्र्यूलस्य विलेपस्य भोगधाम्बर-माह्वयोः ॥ २३ ॥
- भूषणामनयोर्भोगधामर-स्थानयोरपि ।
पुत्राणांशुपमोगाश्च योजनस्य मूलस्य च ॥ २४ ॥
- पादाभ्यङ्गस्य यानानां छत्राणां शयनस्य च ।
धूपस्य योपितां चेति भोगानां विशतिः पृथक् ॥ २५ ॥
- विशतिः कथिता भोगा विनोदा नामनोऽधुना ।
दाक्ष्यं शस्त्रस्य शास्त्रस्य विनोदा गज-वाजिनोः ॥ २६ ॥
- अङ्ग-मङ्गविनादस्तु विनोदस्ताम्रचूडजः ।
छावकस्य तित्तिरस्य महिषस्य विनोदनम् ॥ २७ ॥
- पारावतविनोदश्च विनोदः सारमेयजः ।
श्वेन-मीन मृगाणां च विनोदो गीत-वाद्ययोः ॥ २८ ॥
- नृत्तस्य च कथायाश्च विनोदश्च चमत्कृतेः ।
मपोदाय विनोदानामिति विशतिरीरिता ॥ २९ ॥

अथ सौख्यप्रदा क्रीडाविंशतिः कथ्यते क्रमात् ।
पर्वते प्रमदोद्याने प्रेङ्खार्या जलसेचने ॥ ३० ॥

क्रीडा तु शाद्रे देशे बालुकार्या शशित्विपि ।
सस्यक्षेत्रे सुरागोष्ठ्यां प्रहेलाकथनेष्वपि ॥ ३१ ॥

चतुरद्वाक्षयोः क्रीडा वराटक-फर्णान्द्रयोः ।
पत्रिकायां च तिमिरे क्रीडा धीरेनरोचिता ॥ ३२ ॥

प्रेमक्रीडा रतौ क्रीडा क्रीडानां विंशतिः पृथक् ।
अध्यायशतकं त्वेवं पञ्च प्रकरणानि च ॥ ३३ ॥

इति संक्षेपतः प्रोक्तं मानसोल्लासधीजकम् ।
विस्तृतं शतशाखाभिर्वक्ष्ये कल्पद्रुमोपमम् ॥ ३४ ॥

कामालोभाद् भयात् क्रोधात् मासिवादात् तथैव च ।
मिथ्या वदति यत् पापं नष्टमस्य प्रकीर्तितम् ॥ ३५ ॥

देवतासन्निधौ वाक्यं श्रुते शपथपूर्वकम् ।
तद्गुण्या लङ्घयते मोहात् तच्चासत्यं प्रकीर्तितम् ॥ ३६ ॥

अस्वर्ग्यमयशस्यं च लोकद्विष्टं जुगुप्सितम् ।
अनृतं नितरां पापं तस्मात् तद् परिवर्जयेत् ॥ ३७ ॥

इत्यमत्यवर्जनाभ्यायः ॥ १ ॥

ताडनं छेदनं क्लेशकरणं वित्तवन्धनम् ।
परेषां कुस्ते यन् तु परद्रोहः स उच्यते ॥ ३८ ॥

पैशुन्यं परवादं च गात्रिदानं च तर्जनम् ।
मर्षोद्घाटं विषत्ते यन् परद्रोहः स उच्यते ॥ ३९ ॥

गृहद्वारवसुक्षेत्रं वसु(स्र?)धान्यं धनादिकम् ।
हरते यद् तु सूदात्पा परद्रोहः स उच्यते ॥ ४० ॥

तस्मात् परकृतो द्रोहो यथातीव सुदुःसहः ।
तस्मान्नरकदं घोरं परद्रोहं विवर्जयेत् ॥ ४१ ॥

इति परद्रोहवर्जनाध्यायः ॥ २ ॥

पुष्पिता पतिता कन्या लिङ्गिता श्रेष्ठजातिजा ।
परस्त्री विधवा श्वश्रुः स्वसा च दुहिता तथा ॥ ४२ ॥

गुरु-ब्राह्मणपत्न्यश्च पुत्र-मित्र-नृपस्त्रियः ।
पत्न्यश्च भृत्य-बन्धूनामगम्याः परिकीर्तिताः ॥ ४३ ॥

अनाद्युप्यकरं नृणामगम्याममनं स्मृतम् ।
परलोके च भयदं तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ ४४ ॥

इत्यगम्यावर्जनाध्यायः ॥ ३ ॥

लशुनं गृह्णनं चैव पलाण्डुग्रीमकुनकुटः ।
विह्वराहश्च छयाकपभक्ष्यं परिकीर्तितम् ॥ ४५ ॥

व्याघ्र-जम्बूक-मार्जार-वृक-वायस-वानराः ।
ऋक्ष-सिंह-गजोष्ट्राश्च न भक्ष्याः परिकीर्तिताः ॥ ४६ ॥

पारावत-शुक इयेन-हंसोलूक-चकास्तथा ।
कोकिलः सारिका-गृध्र-तारमेयाश्च निन्दिताः ॥ ४७ ॥

ग्राभजाः पशवः सर्वे वर्जयित्वा त्वजाविकम् ।
कृमि-कीट पतङ्गाश्च न भक्ष्याः परिकीर्तिताः ॥ ४८ ॥

शरटो दर्दुरः सर्पां नकुलो गृहगोधिका ।
मरुतः शिशुमारश्च नैव भक्ष्याः परिकीर्तिताः ॥ ४९ ॥

गौडी पैष्टी च माध्वी च न पेया त्रिविधा सुरा ।
मदनीर्यं च यत् सर्वं तत् सर्वं च विवर्जयेत् ॥ ५० ॥

अवत्सायाः पयो धेनोर्दद्याद्वाभ्यन्तरे च यत् ।
वत्सान्तरमस्त्रविन्याः क्रान्ताया वृषभेण च ॥ ५१ ॥

आविकं कारभं क्षीरमपेयं परिकीर्तितम् ।
अभक्ष्यभक्षणेष्वेवपाने च नरकं व्रजेत् ॥ ५२ ॥

इत्यमरवर्जनाध्यायः ॥ ४ ॥

समृद्धिं वीक्ष्य चान्यस्य रूपं शौर्यमुदारताम् ।
कलाकुशलतां शीलं मोहायं गुग्मम्पदः ॥ ५३ ॥

असहिष्णुर्भवेत् यस्तु स याति यममन्दिरम् ।
लोकै च निन्द्यतां याति नासहिष्णुर्भवेत् ततः ॥ ५४ ॥

इत्यमृवावर्जनाध्यायः ॥ ५ ॥

महापातकदुष्टानां लिङ्गिनां धर्मलोपिनाम् ।
चण्डालान्त्यजजार्तानां संसर्गान् पतितो भवेत् ॥ ५५ ॥

तस्मात् पतितसङ्गेन नरः पतति सौरभे ।
लोकै चाश्रयतां याति तस्मात् तं परिवर्जयेत् ॥ ५६ ॥

इति पतितमङ्गवर्जनाध्यायः ॥ ६ ॥

क्रोधो नाशयते बुद्धिमान्मानं च कुलं धनम् ।
धर्मनाशो भूयेत् क्रोधात् तस्मात् तं परिवर्जयेत् ॥ ५७ ॥

इति क्रोधवर्जनाध्यायः ॥ ७ ॥

आत्मानं स्तौति यो मोहाद्जीवन्नपि मृतो भवेत् ।
परत्र यातनां याति तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ ५८ ॥

इति म्वात्मन्तुष्टिवर्जनाध्यायः ॥ ८ ॥

श्रोत्रियाय दग्धाय शीलान्तरयुताय च ।
पुराणवेदविदुषे दानं देयं कुटुम्बिने ॥ ५९ ॥

महापातकघातीनि महापुण्यफलानि च ।
 महादानानि देवानि महादेवस्य तृष्टये ॥ ६० ॥
 रौप्य-काञ्चन-रत्नानि वस्त्र-शय्याऽऽसनानि च ।
 गजाश्व-महिषी-गावो बलीवर्दा घुरन्पंराः ॥ ६१ ॥
 गृहं ग्रामस्तथा भूमिर्दासी कन्या विभूषणम् ।
 अन्न-पानं तिलोपध्वौ भीतस्याभवमुत्तमम् ॥ ६२ ॥
 यद् यस्याभिमतं लोके यद् मुखं निजमन्दिरे ।
 तद् सर्वं विदुषे देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ६३ ॥

✓ इति दानाध्यायः ॥ ९ ॥

कृतं वाच्यं प्रियं वाच्यं न वाच्यं दिनमप्रियम् ।
 प्रियं च नानृतं वाच्यमेव धर्मः सनातनः ॥ ६४ ॥
 हितं द्रूयान्मितं द्रूयात् प्रियं द्रूयात् सदर्थवत् ।
 एवं वदति चां नित्यं स लोके पूज्यते बुधैः ॥ ६५ ॥
 बुधैस्तु पूज्यते भूमौ विदुषैः पूज्यते दिवि ।
 लोकद्वयबुधः स स्याद् यः प्रियं वक्ति सर्वदा ॥ ६६ ॥

इति प्रियवचनाध्यायः ॥ १० ॥

नृत्यज्ञं वक्ष्यज्ञं च देवयज्ञमतः परम् ।
 भूतयज्ञं पितृपतं पञ्च यज्ञान् प्रवर्तयेत् ॥ ६७ ॥
 ज्योतिष्टोमादिकान् यज्ञान् वाजिमेषावधिस्थितान् ।
 शरत्काले वसन्ते च यथोक्तविधिना चरेत् ॥ ६८ ॥
 अन्नहीनो दहेद् राम्रमृत्विजो (ग्ं पो ?) मन्त्रवर्जितः ।
 विना दानेन यज्वानमाचार्यमवर्षात् क्रतुः ॥ ६९ ॥
 अपुत्रं लक्षहोमं च क्रोडिहोमं च दान्तिरुम् ।
 कुर्वीत विमसुर्बुधेः कारयेत्तुभवाइत्यया ॥ ७० ॥

द्वारहीनो भवेत् कूपो द्वारेणैकेन वापिका ।
नैकद्वारा पुष्करिणी दीर्घाकारा तु दीर्घिका ॥ ७१ ॥

पाल्या विघृततोयस्तु तद्भागः परिर्हातितः ।
एतेषां खननं कार्यं तारकैश्चाप्यधोमुखैः ॥ ७२ ॥

पूर्वात्रय विशाखा च कृत्तिका भरणी मघा ।
अधोवक्त्राणि भानि स्युरश्लेषा मूलमेव च ॥ ७३ ॥

कूपादिखननं चैव निधानोत्खननं तथा ।
घृतं च गणितं कार्यमधोवक्त्रे च सर्वदा ॥ ७४ ॥

अग्निष्टिका प्रपाः सत्रमापाकं च प्रवर्तयेत् ।
सभां सभाभटं चैव जीर्णदेवकुलानि च ॥ ७५ ॥

विश्वकर्ममतेनापि मयशास्त्रानुसारतः ।
मत्स्यप्रोक्तविधानेन पिङ्गलामतमानतः ॥ ७६ ॥

कलितेन प्रमाणेन पुरुषार्थचतुष्टयम् ।
कारयेद् देवतागारं मठान् भक्त्या महीपतिः ॥ ७७ ॥

नवतालप्रमाणेन विधानेन समन्विताः ।
प्रतिमाः कारयेत् पूर्वमुदितेन विचक्षणः ॥ ७८ ॥

सर्वावयवसम्पूर्णाः किञ्चित्पाना दृशोः मियाः ।
यथोक्तैरायुर्धुक्ता बाहुभिश्च यथोदितैः ॥ ७९ ॥

तत्पृष्ठे स्कन्धदेशे वा कृकाट्यां मुकुटेऽथवा ।
कासपुष्पनिभ दीर्घं नालकं धेदनोद्भवम् ॥ ८० ॥

स्थापयित्वा ततश्चार्चा लिम्पेत् संस्कृतया मृदा ।
मर्षां तुषमर्षां घृष्ट्वा कार्पासं शतशः क्षतम् ॥ ८१ ॥

लवणं चूर्णितं श्लक्ष्णं स्वल्पं संयोजयेन्मृदा ।
पेषयेत् सर्वमेकत्र सुश्लक्ष्णे च शिलातले ॥ ८२ ॥

वारत्रयं तदावर्त्य तेन लिम्पेत् समन्ततः ।
अच्छः स्यात् मययो लेपः छायायां कृतशोषणः ॥ ८३ ॥

दिनद्वये व्यर्ताते तु द्वितीयः स्यात् ततः पुनः ।
तस्मिन् शुष्के तृतीयस्तु नियिहो लेप इष्यते ॥ ८४ ॥

नालकस्य मुखं त्यक्त्वा सर्वमालेपयेन्मृदा ।
शोषयेत् तं प्रपञ्चेन युक्तिभिर्बुद्धिमान् नरः ॥ ८५ ॥

सिक्क्यकं तोलयेदादावर्चाळघ्नं विचक्षणः ।
रीत्या तात्रेण रौप्येण हेम्ना वा कारयेत् तु ताम् ॥ ८६ ॥

सिक्क्यादष्टगुणं ताम्रं रीतिद्रव्यं च कल्पयेत् ।
रजतं द्वादशगुणं हेम स्यात् षोडशोचरम् ॥ ८७ ॥

मृदा संवेष्टयेद् द्रव्यं यद्रिष्टं कनकादिकम् ।
नालिकेराकृति मूपां पूर्ववत् परिशोषयेत् ॥ ८८ ॥

बद्धौ प्रतापितमर्चासिक्क्यं निःसारयेत् ततः ।
मूपां प्रतापयेत् पश्चात् पावकोच्छिष्टवह्निना ॥ ८९ ॥

रीतिस्ताम्रं च रसतां नवाहारैर्व्रजेद् भ्रुवम् ।
तप्ताहारैर्विनिक्षिप्तै रजतं रसतां व्रजेत् ॥ ९० ॥

सुवर्णं रसतां याति पञ्चकृत्स्नः प्रदीपितैः ।
मूपामूर्धनि निर्माय रन्ध्रं लोहशलाकया ॥ ९१ ॥

सन्दंशेन हठं पृत्वा तप्तां मूपां समुद्धरेत् ।
तप्तार्चानालकरस्यास्ये वाति पञ्चलिनां न्यसेत् ॥ ९२ ॥

सन्दंशेन धृतां मूपां तापयित्वा प्रयजतः ।
रसं तु नालकरस्यास्ये क्षिपेदच्छिन्नधारया ॥ ९३ ॥

नालकाननपर्यन्तं सम्पूर्य विरमेत् ततः ।
स्फोटयेत् तत्समीपस्थं पावकं तापशान्तये ॥ ९४ ॥

शीतकृत्वं च यातायां प्रतिमायां स्वभावतः ।
स्फोटयेन्मृत्तिकां दग्धां विदग्धो लघुहस्तकः ॥ ९५ ॥

ततो द्रव्यमयी साऽर्चा यथा मदननिर्मिता ।
जायते तादृशी साक्षादङ्गोपाङ्गोपशोभिता ॥ ९६ ॥

यत्र काप्यधिकं पश्येच्चारणैस्तत्प्रशान्तये[त्] ।
नालकं छेदयेच्चापि पश्चादुज्ज्वलतां नयेत् ॥ ९७ ॥

अनेन विधिना सम्यग् विधायार्चां शुभे तिथौ ।
विधिवत् तां प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् मत्पहं नृपः ॥ ९८ ॥

विष्णुं वाऽथ गणेशं वा दुर्गां वाऽपि सरस्वतीम् ।
दिनेशं बिम्बरूपं वा शिवं वा लिङ्गरूपिणम् ॥ ९९ ॥

अर्चयेद् भक्तिभावेन श्रद्धापूतेन चेतसा ।
पत्रैः शुष्पैः शुभैर्गन्धैर्नैवेद्यैर्धूप-दीपकैः ॥ १०० ॥

य एवं कुरुते पूर्तमिष्टं च विधिना नरः ।
स याति परमां सिद्धिं लोकद्वयशुभावहाम् ॥ १०१ ॥

इतीष्टार्थाध्याय ॥ ११ ॥

अर्घ्यं पाद्यं शृभैस्तोयैर्मधुपर्कं च कल्पयेत् ।
तथैवाचमनं स्नानं तच्चद्रव्यसमायुतम् ॥ १०२ ॥

मन्त्रैर्ध्यानैर्नैवेद्यैर्होमैर्मुद्राभिरिविधार्चनैः ।
अष्टाङ्गपूर्वकं भक्त्या नत्वा स्तुत्वा विसर्जयेत् ॥ १०३ ॥

एवं यः पूजयेद् देवमिष्टं हृष्टमना नरः ।
स मामोति महद्राज्यं पूजया नात्र संशयः ॥ १०४ ॥

अन्येषामपि देवानां निन्दां द्वेषं च वर्जयेत् ।
देवं देवकुलं दृष्ट्वा नमस्कुर्व्याद(न्न!) लङ्घयेत् ॥ १०५ ॥

एवं य आस्तिकं भावमाश्रितः समतां गतः ।
सर्वदेवमसादेन लभते सम्पर्दं वराम् ॥ १०६ ॥

इत्यशेषदेवतापूज्याध्यायः ॥ १२ ॥

गवां ग्रासं सदा दद्यादादृतेर्धर्मलिप्तया ।
आत्मीय-परकीयानां तेन विष्णुः प्रसीदति ॥ १०७ ॥

दानेन मियवाक्येन सन्मानेन द्विजोत्तमान् ।
तोषयेत् सर्वभावेन तेनाप्नोति परं पदम् ॥ १०८ ॥

इति गोविपतर्पणाध्यायः ॥ १३ ॥

तोयमिथैस्त्रिलैः कुर्यात् तन्नाम्ना पितृतर्पणम् ।
गन्धक्षीरसगुत्पक्षैः पायसैः सितया सह ॥ १०९ ॥

भक्ष्यपूतैस्तथा मांसैर्घृतेन मधुनाऽपि च ।
अन्यैश्च विविधैः सृष्टैः पक्वान्णैः सुमनोहरैः ॥ ११० ॥

भोजयेद् द्विजमुख्यांश्च पितृनुद्दिश्य भक्तितः ।
श्रद्धापूतेन चित्तेन श्राद्धं कुर्यादतन्द्रितः ॥ १११ ॥

एवं यः कुरुते श्राद्धं तर्पयेत् पितृदेवताः ।
तस्य सन्तानवृद्धिः स्याद् राज्यमायुर्महद् भवेत् ॥ ११२ ॥

यद् यदिच्छति चित्तेन तत् तदाप्नोति कामवान् ।
अकामतस्तु कुर्वाणो निर्वाणं परमाप्नुयात् ॥ ११३ ॥

इति पितृतर्पणाध्यायः ॥ १४ ॥

अज्ञातकुलनामानमन्यदेशादुपागतम् ।
धुधार्तं पांसुकीर्णैर्द्विमत्तियि तं विदुर्भुषाः ॥ ११४ ॥

ईदृग्विधं समायातमतिथिं यो न पूजयेत् ।
तस्य पुण्यानि सर्वाणि हृत्वा यात्यतिथिर्द्वैतम् ॥ ११५ ॥

तस्मात् सर्वात्मना भक्त्या पूजयेदतिथिं बुधः ।
अतिर्यो पूजिते विष्णुः पूजितः स्यान्न संशयः ॥ ११६ ॥

इत्यतिथिपूजनाध्यायः ॥ १५ ॥

जनकश्चोपनेता च विद्यां यश्च मयच्छति ।
पोपकश्च भयव्राता पञ्चैते गुरुवः स्मृताः ॥ ११७ ॥

आचार्यः स्यादुपाध्यायादाचार्याद्दधिकः पिता ।
पितुरप्यधिका माता गौरवेण विशेपिता ॥ ११८ ॥

मनोवाक्कायकर्मभ्यो गुरुभ्यो हितमाचरेत् ।
तेषामाज्ञा न ब्रह्मव्या स्यात् कुर्याच्छुश्रूषणं सदा ॥ ११९ ॥

एवं शुश्रूषते यस्तु गुरुं नत्वा समाहितः ।
कृतज्ञो ददसङ्कल्पस्तस्य पुण्यफलं महत् ॥ १२० ॥

इति गुरुशुश्रूषणाध्यायः ॥ १६ ॥

कृच्छ्रैश्चान्द्रायणैः पुण्यैर्ब्रह्मैश्च निविधैरपि ।
कन्द-मूला-फलाहारैः पत्र-पुष्पाक्षतैस्त्वया ॥ १२१ ॥

अन्मसैर्वाग्नुभसैश्च धूमभक्षैरभक्षणैः ।
शीतातपसहत्वेन सर्वभूतहितेच्छया ॥ १२२ ॥

ब्रह्मचर्येण तपसा निग्रहेणेन्द्रियस्य च ।
जपेन ध्यान-मौनाभ्यां प्राणायामैः समाधिना ॥ १२३ ॥

एतैस्तपोभिः कृत्स्ने नियतः कायशोषणम् ।
स सर्वं लभते कामं दुष्प्रापं नात्र संशयः ॥ १२४ ॥

यद् दूरं यद् दुराराध्यं यच्च दुर्वरतां स्थितम् ।
तत् सर्वं तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥ १२५ ॥

इति तपोऽध्यायः ॥ १७ ॥

जाह्नवी सरितां श्रेष्ठा यमुना नर्मदा शुभा ।
तापी तरङ्गिणी पुण्या गौतमी पापनाशनी ॥ १२६ ॥

देवपादोद्भवा रम्या श्रीशैलोत्सङ्गामिनी ।
तुङ्गभद्रा सदा भद्रा दर्शनात् पापनाशिनी ॥ १२७ ॥

वज्ररा भीयरथ्या च कृष्णा वेण्या बृहन्नदी ।
महापदारिणी यत्र सङ्गता लोकविधुता ॥ १२८ ॥

एताश्चान्याश्च सरितः सागराश्च सरांसि च ।
द्वाश्च देवखाताद्याः कुण्ड-रूप-स्रवा गिरेः ॥ १२९ ॥

पुष्कराणि च पुण्यानि शुक्तीर्थे सुखप्रदम् ।
प्रभासप्रपितं तीर्थं केदारं क्लेशनाशनम् ॥ १३० ॥

प्रयागस्तीर्थराजश्च चिन्तिनार्थप्रदायकः ।
अर्घ्यं तीर्थमनर्घ्यं च सुरसार्थनिपेदितम् ॥ १३१ ॥

वाराणसी महापुण्या महादेवनिपेदिता ।
महाप्रभावसंयुक्ता महापातकनाशिनी ॥ १३२ ॥

सरस्वती त्रिभिः स्नानैः पञ्चभिर्यमुनाऽऽहृत् ।
जाह्नवी ज्ञानमात्रेण दर्शनादेव नर्मदा ॥ १३३ ॥

एतेषु पुण्यतीर्थेषु स्नात्वा मृच्येत किल्बिषान् ।
ईप्सितं धैव लभते मोदते च महेन्द्रवत् ॥ १३४ ॥

इति तीर्थान्नाध्यायः ॥ १८ ॥

देहीति भाषते यत् तु फाट्सप्तया कृपणं वचः ।
दारिद्र्याद् दैन्यमापन्नः स दानः परिकीर्तितः ॥ १३५ ॥

तस्मै दर्दान दीनाय वाञ्छितं द्रविणादिकम् ।

दयार्द्रहृदयो राजा धर्मार्थं स्वार्थनिरूपहः ॥ १३६ ॥

माता-पित्रोर्विहीनस्तु रहितो मित्र-बान्धवैः ।

विगतः स्वामि-बन्धूनामनायः परिचक्षते ॥ १३७ ॥

आर्ता पत्रेण संरक्ष्याः तन्त्र-मन्त्र-क्रियाऽऽदिभिः ।

तेषामन्वेपणं कार्यं पानान्न-शयनासनैः ॥ १३८ ॥

शस्त्र-शास्त्रविदो वैद्यानभ्यासनिपुणानपि ।

ऊहापोहविवेकज्ञान् सुधाहस्नान् पियंवदान् ॥ १३९ ॥

अर्पयित्वा विचित्राणि भेषजानि पृथक् पृथक् ।

निरालस्यांश्च धर्मज्ञान् प्रकल्प्य परिचारकान् ॥ १४० ॥

ष्वरे च रक्तपित्ते च कासे श्वासे च यक्ष्मणि ।

छर्दां मदात्ययेऽर्थैःसु सारण-ग्रहणीषु च ॥ १४१ ॥

मूत्रकृच्छ्रे प्रमेहे च विद्रवौ गुल्म-कोष्ठयोः ।

पाण्डौ शोफे विसर्पे च कृष्णे श्वित्रे बलामये ॥ १४२ ॥

वातशोणितरोगे च तथा रोगान्तरेष्वपि ।

वैद्यशास्त्रानुसारेण कारयेत् तत्प्रतिक्रियाम् ॥ १४३ ॥

ज्ञात्वा निदानं व्याधीनां स्वरूपं लक्षणैः स्फुरम् ।

देवकालानुसारेण सात्म्यप्रकृतितत्त्वतः ॥ १४४ ॥

सामो दोषविचराद् इत्वा पावरुं जठरस्थितम् ।

निरुध्य च ससञ्चारमुद्राग्निं बहिः क्षिपेत् ॥ १४५ ॥

एवं त्रिनिर्गतो बद्धिः कायमाश्रित्य तापयन् ।

ष्वर इत्युच्यते तस्मैः सर्वव्याधिपतिश्च सः ॥ १४६ ॥

परमेवौषधं हन्ति दोषं कोष्ठसमाश्रितम् ।

अपरुं न गुणं किञ्चिद् कुरुते तद् सुधासमम् ॥ १४७ ॥

अजीर्यत्यौषधं यस्माञ्ज्वरार्तस्य विनाऽग्निना ।
तस्मान्न दद्याद् भैषज्यं लङ्घनं तु प्रयोजयेत् ॥ १४८ ॥

भक्ष्यभोज्यस्य चोष्यस्य क्लेश-पेयस्य वारणम् ।
लङ्घनं मोच्यते सद्भिः कायलाघवकारणम् ॥ १४९ ॥

वयोदोषं बलं कालं प्रकृतिं कारणं तथा ।
विचार्य लङ्घनं कार्यं यावच्छुद्धं भवेद् वयुः ॥ १५० ॥

एकरात्रं त्रिरात्रं च पञ्चरात्रमथापि वा ।
सप्तरात्रं नव निशा निशाथैकाधिका दश ॥ १५१ ॥

लङ्घनस्य कृतः काळो दोषरूपातुसारतः ।
दातव्यमौषधं पश्चात् ज्वरामयविनाशनम् ॥ १५२ ॥

एकभक्तं तथा पेया मण्डो वा कोष्णवारिणा ।
दोषकोषातुसारेण लङ्घनं विविधं स्मृतम् ॥ १५३ ॥

लङ्घितस्य यदा स्वास्थ्यं क्षुत् तृष्णा पाटवं रुचिः ।
मनःप्रसत्तिरोजश्च पवितर्यवच्छक्षणम् ॥ १५४ ॥

लङ्घनैर्विज्वरं जातं लघुपथ्यैर्मिताशनैः ।
उपाचरेद् भिषक् सम्यग् यावत् स्याद् दिनसप्तकम् ॥ १५५ ॥

लङ्घनेऽपि कृते सम्यग् दृष्टे लङ्घितक्षणने ।
ज्वरो यदि न मुच्येत तं पेयाभिरुपाचरेत् ॥ १५६ ॥

वात-पित्त-बलासानां ज्ञात्वा लक्षणमुत्कटम् ।
तस्योपशमनैर्द्रव्यैः कृत्वा पेयां प्रदापयेत् ॥ १५७ ॥

वातः शूलैर्ऽपिके ज्ञेयस्तापे पित्तं च लक्षयेत् ।
जाढ्ये कफं विजानीयान्मिश्रे मिश्रं तु लक्षयेत् ॥ १५८ ॥

दोषत्रये प्रकुपिते सन्निपातो भवेत् समे ।
दुश्चिकित्सो भवेद् रोगी यन्नादेनष्टपाचरेत् ॥ १५९ ॥

विल्वं बला पृथक्पर्णी नागरं धान्यकोत्पलम् ।
पतैः पेया कृता देया वातपित्तज्वररुहा ॥ १६० ॥

कुक्षि-वस्ति-शिरःशूले क्षुद्रा गोक्षुरसाधिता ।
पेया वातरुजातस्य सोष्णा देया भिषग्वरैः ॥ १६१ ॥

गोक्षुरं बृहतीद्वन्दा गुहा चात्तिगुहापि च ।
पतैः प्रकथिता पेया श्वास-कास-ज्वरार्तिनुत् ॥ १६२ ॥

श्रीपर्णी विल्व-वेदूकं तर्कारी पाटला तथा ।
तेषां मूलैर्यवैः सिद्धा पेया कफरुजातिहृत् ॥ १६३ ॥

भृष्टण्डुलसिद्धार्णवि पिप्पल्यामलकैर्युता ।
यवागूः सघृता पेया निष्टब्धमल्लरेचनी ॥ १६४ ॥

मागधां पिप्पलांमूलं मूत्रांका घात्रिकौपथैः ।
कृता पेया प्रपातव्या कोष्ठशूलविबन्धनुत् ॥ १६५ ॥

व्याघ्री-वदर-वृक्षाम्ब-पाटला-विल्व-गोक्षुरैः ।
तृष्णाघ्नी सैसिता पेया स्वेदनिद्रासुखमदा ॥ १६६ ॥

कफपित्ताधिके ग्रीष्मे नाभिस्थानस्थिते कफे ।
तृपि च्छर्दी विदाहे च मदोत्थे च सदासर्वे ॥ १६७ ॥

ऊर्ध्वं प्रवृत्ते रुधिरे पेया नैव प्रशस्यते ।
ष्वरस्तैः(धनैः?)र्वा फलरसैः कृमिनाशं च वारुणम् ॥ १६८ ॥

शर्करा-मधुसंयुक्तं पिवेज्जीर्णे तु तर्पयेत् ।
यवागूं क्षुधितोऽश्रीयाद् भरतं वा भृष्टण्डुलम् ॥ १६९ ॥

मुद्गादिधान्यकथितं तोयं यूपं निगद्यते ।
 अस्नेहलवणं यूपं दकमित्यभिधीयते ॥ १७० ॥
 लवणस्नेहसंपुक्तं यूपं लावणिकं विदुः ।
 पट्टकं वर्तयेत् ताभ्यां रसैर्वा मुद्ग-लाजनेः ॥ १७१ ॥
 हात्वा दोषसमुत्थानं बलं रसेत् मयत्नतः ।
 लह्वणैः पेयपीयूषै रसैर्दोषं विपाचयेत् ॥ १७२ ॥
 दोषपाके च सज्जाते सप्तरात्रादतः परम् ।
 पाचकैः शनकैः कार्पेर्दोषशोषं तु निर्हरेत् ॥ १७३ ॥
 तिक्तः पित्तहरो देयः कटुकः कफनाशनः ।
 पित्त-श्लेष्महरोऽप्येष कपायो नै वरो रसः ॥ १७४ ॥
 नवज्वरे मलं हृद्वा ज्वरं विपमतां नयेत् ।
 हृष्टासपरुचिं द्विकां कपायो जनयेदसौ ॥ १७५ ॥
 ज्वरस्य मार्दवे जाते कायस्यापि च लाघवे ।
 चलिते च मले तज्जैस्त्रिरात्राद् देवर्षोपधम् ॥ १७६ ॥
 मुस्तापर्षटक्कायः शुष्ठीपर्षटकोऽपि वा ।
 यवापर्षटको वाऽपि देयो ज्वरविनाशनः ॥ १७७ ॥
 पक्वः शीतः कपायो वा पाठोर्शरैः सवालकः ।
 अमृता-विश्व-भूमिन्व-मुस्ताकाथोऽपि वा ज्वरे ॥ १७८ ॥
 यथासात्म्यं प्रयोक्तव्याः कपाया दोषनाशनाः ।
 अरुचि-ज्वर-तृद्-वक्त्रवैरस्यापारुनाशिनः ॥ १७९ ॥
 पटोलपत्रं कटुका धीजानि कुटजस्य च ।
 एतैः प्रकथितः काथः सन्ततज्वरनाशनः ॥ १८० ॥

पाठा-पटोल-कटुका-सारिवा मुस्तयाऽन्विताः ।

पतैः सिद्धः कपायन्तु सन्ततज्वरघातकः ॥ १८१ ॥

शुद्धीका-त्रिफला-निम्ब-पटोली-मुस्त-वत्सकैः ।

कृतः कायो निहन्त्येष ज्वरमन्येद्युल्लवम् ॥ १८२ ॥

शुष्ठी-गुडूची-भूनिम्ब-चन्दनैः परिकल्पितः ।

कायो निहन्ति न चिरात् तृतीयाहभवज्वरम् ॥ १८३ ॥

शुद्ध्यामलकैर्मुस्ताकायो मधुसमन्वितः ।

ज्वरं निवारयत्याशु चतुर्ष्यदिनसम्भवम् ॥ १८४ ॥

मूर्वा-निम्ब-पटोलातिविप-धन्वयवासकैः ।

शुष्ठी-मुस्तामृतायामैः कायो वातज्वरापहः ॥ १८५ ॥

अमृता पिप्पलीमूलं नागरेन्द्रयवाम्बुर्द्वैः ।

लघुना पञ्चमूलेन कायः स्यात् पित्तजे ज्वरे ॥ १८६ ॥

कटुका पर्पटं मुस्ता भूनिम्बश्च दुरालभा ।

पतैः सबत्सकैः कायो ज्वरं हन्यात् कफोद्भवम् ॥ १८७ ॥

ज्वरोऽन्यः सन्निपातोऽयः पित्तं यत्र पृथग् मतम् ।

त्वचि कोष्ठेऽयवा दोषं(दाहं) त्रिदधातु(ति)पुरो न(ञ्जु)वा ॥ १८८ ॥

श्रीते वात-कफौ तद्दु दुस्तरौ दाहपूर्वकः ।

श्रीतादौ तत्र पित्तैः कफे स्यन्दित-शोषितैः ॥ १८९ ॥

शान्ते श्रीतेऽम्लकोद्गारो मदस्तृष्णा भवेदतः ।

दाहार्द्रा पुनरेते स्पुस्तन्द्रा स्पेद-वमि-कृपाः ॥ १९० ॥

पटोल-कटुका-मुस्ता-माणदा-मधुकैः कृतः ।

त्रि-चतुः-पञ्चशः कायः शीतिके विपमज्वरे ॥ १९१ ॥

कायस्या-नाकुली-तिवता-वयस्यागरु-चौरकैः ।

सहदेवी-नचायुर्वनैः शीतघ्ने धूप-लेपने ॥ १९२ ॥

एतैरेवौषधैः पिष्टैर्लाघणक्षारसंयुतैः ।

- साम्लैर्विपचितं तैलमभ्यङ्गाच्छीतनाशनम् ॥ १९३ ॥

शीतन्वरे शिलातैललेपनं परमौषधम् ।

हिङ्गु-सैन्धवसंयुक्तं नस्यं जीर्णघृतान्वितम् ॥ १९४ ॥

धात्रीचूर्णं घृताद् घृष्टमम्लवेतसमम्भसा ।

प्रलेपाद् दाहनुत् फेनो वदर्या वा दलोद्भवः ॥ १९५ ॥

कालेयवदरानन्ता-यष्टी-चन्दन-कत्रिकैः ।

सघृतैः स्याच्छिरोलेपस्तृणदाहज्वरापहः ॥ १९६ ॥

सन्निपातज्वरान्मुक्ते शोफो भवति दारुणः ।

कर्णमूले यदा तेन कथिदेव विमुच्यते ॥ १९७ ॥

रक्तावशोधनं कार्यं नीरजाभिर्मुद्गैर्दुग्धैः ।

तथा कार्यं प्रयत्नेन यथा पाको न जायते ॥ १९८ ॥

घृतं च पाचयेत् सिद्धं तिक्तैर्वा मधुरैरपि ।

एवं कृतं घृतं देयं मधुरं वात-पित्तयोः ॥ १९९ ॥

क्षाराम्ललवणैर्द्रव्यैरविषुक्तैः श्रमादपि ।

आतपाच्च भृशं पित्तं कुपितं दूषयेदसृक् ॥ २०० ॥

ततो घ्राणास्य-कर्णेभ्यः पायु-मेहनमार्गतः ।

प्रवर्तते ततः ख्यातं रक्तपित्तं भिषग्वरैः ॥ २०१ ॥

एकदोषं नवं चोर्ध्वं बलिनश्चानुपद्रवम् ।

रक्तपित्तं सुखात् साध्यमधश्चेद् व्याप्यमुच्यते ॥ २०२ ॥

अधश्चोर्ध्वं च चलितं त्रिदोषं भूर्युषद्रवम् ।

असाध्यं रक्तपित्तं तत् त्यजनीयं भिषग्वरैः ॥ २०३ ॥

श्यामा त्रिवृत्तन्त्रुपायेण तत्कलनेन सितान्वितम् ।
लेहं विपाचितं दद्यात् कर्पमात्रमसृग्हरम् ॥ २०४ ॥

विष्पली त्रिफला श्यामा शर्करा त्रिवृता मधु ।
एतैः कृतो मोदकोऽयं सन्निपातोत्तरवतजित् ॥ २०५ ॥

कुपितो वातलैर्द्रव्यैर्मास्तः कफरेचितः ।
उरस्यारहते कासं हृत्पाश्वर्गदपीडितम् ॥ २०६ ॥

अमृता-कण्टकारिभ्यां द्वाभ्यां पट्टिपलाद् रसेः ।
चतुर्भागं पचेत् सर्पिर्घृतशेषं तु कासजित् ॥ २०७ ॥

कृमिशर्मोपधं रास्ता मागधी हिङ्गु सैन्धवम् ।
क्षारो भार्गी च तच्छूर्णं पिषेदान्यस्य मात्रया ॥ २०८ ॥

क्वासे च्वाससंयुक्तमास्तेन विनिर्मिते ।
हिक्कायामग्निमान्द्ये च श्वासे चैतत् प्रशस्यते ॥ २०९ ॥

वृद्धात् कासाद् भवेच्छ्वासः श्वासात् तु कुपितो मरुत् ।
कुपितात् पवनाभ्यासात् पाण्डुरोगात्(गो)ज्वराद् गदात् ॥२१०॥

कर्चूरं पौष्कर मूलं तथैरामलकीफलम् ।
पिषेदाज्येन तच्छूर्णं श्वासे मासरसेन वा ॥ २११ ॥

पेगानां धारणादोजः-स्नेह-शुक्रक्षयादपि ।
अपि व्यायामतो हीनः श्वास-कास-ज्वरामयः ॥ २१२ ॥

भृशं प्रकृपितो वातः कफपित्तमुदीरयेत् ।
देहसन्त्रीन् समाविश्य क्षयरोगं समावहेत् ॥ २१३ ॥

रास्ता-तिल-वृत्राचूर्णं समर्षिष्यष्टिकोत्पलम् ।
अक्लीढं हरेच्छोपमग्निमान्द्यं च नाशयेत् ॥ २१४ ॥

अनिष्टान्नोपयोगेन मारुतः कुपितो भृशम् ।
 उदानः कुरुते छर्दिं नामिपृष्ठरुजान्विताम् ॥ २१५ ॥
 जम्बू-चूत-बलोशीर-वट्युट्टावरोहजः ।-
 क्षौद्रेण सहितः कायः पीतञ्छर्दिविनाशनः ॥ २१६ ॥
 क्षौद्रं हरीतकीचूर्णं कोलं वा मधुमिश्रितम् ।
 वमनं वा वमिद्रव्यैर्द्विं छर्दिं विनाशयेत् ॥ २१७ ॥
 हीनमिध्यातिपानेन भवत्याशु मदात्ययः ।
 छर्दिर्मोहो भ्रमस्तन्द्रा प्रलापो जायते ततः ॥ २१८ ॥
 पञ्चाहं सप्तरात्रं वा जायतेऽसौ मदात्ययः ।
 अत ऊर्ध्वं प्रसक्तश्चेद् रोगोऽभ्यः परिकीर्त्यते ॥ २१९ ॥
 सहस्रासे सदाहे च सहस्रहृत्ते मदात्यये ।
 वमनं वमनद्रव्यैः प्रयुञ्जीत प्रयोगवित् ॥ २२० ॥
 तृपि द्राक्षारसो देयो मधुना परिमिश्रितः ।
 पारल्युत्पलकन्दैर्वा तोयं केवलमेव वा ॥ २२१ ॥
 विश्वा-दादिमृक्षाम्लैः सह कोकाम्लयेतसैः ।
 मुखलेपः कृतो हन्ति तृष्णां मद्यसमुद्भवाम् ॥ २२२ ॥
 मोहे विदाहे भ्रान्तौ च कर्षव्या शिशिरक्रिया ।
 शिरःशूले च जाड्ये च वनं प्रावरणं हितम् ॥ २२३ ॥
 स्वापः प्रलापबहुले योननीयो मदात्यये ।
 छाग-तित्तिर-लार्वेण-शशमांसरसैर्युतम् ॥ २२४ ॥
 सक्तुपिष्टफमशनीयात् पिबेच्च स्वादु पानकम् ।
 घृतं वा केवलं पीतं मदात्ययहरं परम् ॥ २२५ ॥
 गुदान्त्रवलिसम्भूता विष्टाधारणहेतुकाः ।
 अङ्कुराः कथिताः मात्रैरर्शासीत्यभिधानतः ॥ २२६ ॥

शृङ्गी-हरीतकी-कुष्ठ-भल्लातकफलैः कृतैः ।

लेपस्तुत्यममोपेतौ गुदकीलविनाशनः ॥ २२७ ॥

मूत्रं(लैः) शिशुभक्षैर्वाजैर्निम्बाश्वत्यदलैरपि ।

विल्वेन पीलुमूलेन रामडेनापि लेपनम् ॥ २२८ ॥

पथ्याचूर्णं सलवणं तक्रेण च विलोहितम् ।

पीतमर्शोहरं प्राङ्गुर्गुडपथ्यां च तद्विदः ॥ २२९ ॥

अत्यम्बुपानाज्जायेत सुतरामतिसाररूक् ।

आमः पक्कः सरक्तश्च त्रिधाऽसौ व्याधिरीरितः ॥ २३० ॥

तत्रामे नागरं मुस्ता तथा च शु(घ्नु)गवल्गुभा ।

तच्चूर्णं वटक-कायः पाचनाय प्रयुज्यते । २३१ ॥

पकातिसारे दातव्यं जम्बूपल्लव-धातकी ।

जीरकं चूतबीजं च महावृक्षत्वचस्तथा ॥ २३२ ॥

विल्वारनाल-गोकण्ट-पञ्चाङ्गुल्यवैः शृता ।

स्त्रिन्ना सौद्रयुता पथ्या पक्वतीसारभेषजम् ॥ २३३ ॥

विषा कुटजबीजं च मुस्ता बालक-विल्वकम् ।

तत्कायो विनिहन्त्याथु रक्तातीसारमुल्वणम् ॥ २३४ ॥

अतिसारेषु जातेषु पथ्यं नाश्नाति यः शुमान् ।

ग्रहणीं जायते तस्य मुहुर्बन्धाऽतिसारिणी ॥ २३५ ॥

शुण्ठी सातिविषा मुस्ता कायः पीतो निहन्ति ताम् ।

गुहृच्या संयुतोऽप्येव चतुर्भद्र इतीरितः ॥ २३६ ॥

दीप्यकं पाणिमन्यं च जलेन परिपेषितम् ।

उपयुक्तं निहन्त्याथु मुहुच्छ्रं ग्रहणीमिदम् ॥ २३७ ॥

त्रिविधं मूत्रकृच्छ्रं स्याद् वात-पित्त-रूपोद्भवम् ।

मेहने बद्धक्षणे वस्तौ वात्रजं जनयेद् व्यथाम् ॥ २३८ ॥

पित्ते पीतं सदाहं वा सन्तप्तं शोणितान्वितम् ।
 मस्रावपीरयेत् कृच्छ्रं कफजं गौरवान्वितम् ॥ २३९ ॥
 उह्युको घला बिल्वं पञ्चमूलद्वयं यथा ।
 पुनर्नवा भीरुमूलं कुलत्थं वदरं तथा ॥ २४० ॥
 मत्स्यासं-मत्स्यमेदं च तत् सर्वं च संमं कृतम् ।
 तत्कायेन सकल्केन सर्पिस्तैलयुतेन च ॥ २४१ ॥
 सूकरस्याच्छभल्लस्यं वसया मिश्रितेन च ।
 पञ्चभिर्लवणैः सार्द्धं शूलं पीतेन हन्यते ॥ २४२ ॥
 शतावरी गौक्षुरकं कसेरुं च विदारिकाम् ।
 कुश-काश-कुशादीनां शराणां मूलपञ्चकम् ॥ २४३ ॥
 तत्कायः शर्करायुक्तः शीतो मधुसपन्वितः ।
 पिच्छं नाशयेत् कृच्छ्रं सर्वा च शिशिरक्रिया ॥ २४४ ॥
 सूक्ष्मैलां सुरया युक्तां घात्रीफलरसैरपि ।
 पाययेत् कफने कृच्छ्रे वमनं चापि कारयेत् ॥ २४५ ॥
 मधुरं शीतलं स्निग्धमम्लं गुरु च पिच्छलम् ।
 अन्न-पानं च कुरुते ममेदं कफदूषणात् ॥ २४६ ॥
 विशाला-त्रिफला-मुस्ता-दार्वी-दाहविनिर्मितः ।
 कायो निवारयेन्मेहं निशाकल्कविमिश्रितः ॥ २४७ ॥
 त्रिफला चित्रकं दार्वी कलिङ्गा मधुमिश्रिताः ।
 जलेन कथिता मेहं पीता निघ्नन्ति तत्क्षणम् ॥ २४८ ॥
 पिबेद् वा श्रीफलरसं मासिकेण सपन्वितम् ।
 गुहृच्याः स्वरसं वाऽपि मधुना सह मिश्रितम् ॥ २४९ ॥
 रुक्म-पर्युषितानुष्णगुल्फैर्मुक्तैर्विदाहिभिः ।
 रक्तं मकृपितं शोफं कुरुते स तु विद्रव्यम् ॥ २५० ॥

एरण्डश्च विदारी च वृश्चिकश्च पुनर्नवा ।
 स्नेहत्रयं पचेदेतैस्तल्लेपाद् विद्रधि जयेत् ॥ २५१ ॥
 निशा-दार्वा-पयस्याभिर्यष्ट्या दुग्धेन रोपयेत् ।
 हीरवृक्षमवालत्वक्फलैः कफसमुद्भवः(म्) ॥ २५२ ॥
 कायकल्कादिसंयुक्तैर्विद्रधि नाशयेद् भिषक् ।
 अतीसार-उवर-च्छर्दिकार्शितो वातलं शृणुम् ॥ २५३ ॥
 उपयुद्धेऽभ-पानाय शीतं चाम्बु बुभुक्षितः ।
 शुक्त्वा यो देहसंक्षोभि कुरुते कर्म सत्वरम् ॥ २५४ ॥
 तस्य सञ्जायते गुल्मो वातसंक्षोभरेतुकः ।
 उग्रगन्धा विटं शुण्ठी पुष्करं लवणत्रयम् ॥ २५५ ॥
 रामठं चित्रकं तेषां चूर्णं गुल्मनिवर्हणम् ।
 मरीचानानि-द्वेषुपा-पृथ्वीका-पञ्चकोलकैः ॥ २५६ ॥
 दध्ना दुग्धेन सम्मिश्रैस्तथा मांसरसेन च ।
 दाडिमाद् वदराम्बुलाद् करकं निसिप्य सर्पिपि ॥ २५७ ॥
 त्रिशुणं जलमादाय पचेद् गुल्मविनाशनम् ।
 भर्जीर्णस्यालुघन्धेन मलिनादन्न-पानतः ॥ २५८ ॥
 विदोषाज्जायते व्याधिरुदरं वह्निमध्यतः ।
 त्रिसप्तकृत्वः स्तुवहीरभावितं मागधीरजः ॥ २५९ ॥
 उष्णोदकेन पीतं च जठरन्याधिनाशनम् ।
 पळानां त्रिनयं शुण्ढया दक्षमूलाद् पळानि पद् ॥ २६० ॥
 तैलादकं घृतप्रस्यं मस्तुद्रोणेन संयुतम् ।
 मृद्वग्निना पचेत् सर्वं घृततैलावरोपितम् ॥ २६१ ॥
 तन्मात्रयोपयुञ्जीत निःशेषोदररोगजित् ।
 वायुना बलिना सिमं पित्तं व्याप्याखिलां तनुम् ॥ २६२ ॥

त्वज्जासान्तरमाविश्य त्वचि पाण्डुत्वमावहेत् ।
 चित्रकं शृङ्गवेरं च प्रत्येकं पलसम्मिसम् ॥ २६३ ॥
 पिप्पल्यर्द्धपलं ग्राह्यं धान्यकस्य पलद्वयम् ।
 दाडिमस्यापि कुट्टवं वारिणा परिपेपयेत् ॥ २६४ ॥
 पलानि विंशतिः सर्पिः सलिलस्याढके पचेत् ।
 पाण्डुरोगे च हृद्रोगे गुल्मेष्वर्शस्तु गारुते ॥ २६५ ॥
 बलास-प्लीहरोमे च प्रयोगोऽयमुदाहृतः ।
 अतिसारादितः शीघ्रं लवणाम्लं निपेवते ॥ २६६ ॥
 तस्य सघ्नायते शोफः सुकृच्छ्रः सर्वदेहगः ।
 विषा शुण्ठी देवदारु-कृमिघ्नोऽपवोपणम् ॥ २६७ ॥
 कथितं पाययेच्छोफरोगिणं शोफशान्तये ।
 एरण्डातिविषा-रासना-देवदारुमहौषधैः ॥ २६८ ॥
 सहितो गुग्गुलुद्वयः सर्वाङ्गे च यथा नृणाम् ।
 अतिप्रकृपितं रक्तं तीक्ष्णैरन्नैर्विदाडिभिः ॥ २६९ ॥
 ग्रणं विसर्पिः कुरुते विसर्पः स तु कथ्यते ।
 मुस्तारिष्टपटोलं च पेपितं शीतवारिणा ॥ २७० ॥
 विसर्पं तेन लेपेन शालयेच्च परेऽहनि ।
 चटप्ररोहास्तरुणाः कदलीमध्यमिशिताः ॥ २७१ ॥
 मृणालग्रन्थिसम्मिश्रा विसर्पं घ्नन्ति लेपनात् ।
 विरुद्धेनान्नपानेन साधूनां निन्दया वधात् ॥ २७२ ॥
 प्राक्तनैः कर्मभिः क्रूरैः कृष्टं श्वित्रं च जायते ।
 धार्त्री निम्बस्य पत्राणि पेपितानि तु भक्षयेत् ॥ २७३ ॥
 कासमर्दशिफाकृष्टं लिम्पेद् दन्तशठाम्बुना ।
 शुद्धची निम्बपत्राणि पटोलं कष्टकारिका ॥ २७४ ॥

त्रिफला च करञ्जश्च वासा रास्ना सर्मांशकाः ।
 तेषां काथेन कल्केन घृतं सम्यग् विपाचितम् ॥ २७५ ॥
 पानेन सर्वकृष्टानि नाशयत्यचिरादिदम् ।
 क्षारेण राजवृक्षस्य पूतिकीटः समन्वितः ॥ २७६ ॥
 लेपाच्छिद्रं निहन्त्याशु कुर्याच्च समवर्णताम् ।
 अत्यर्थं सेवितैर्वायुर्धातूनां क्षयकारकैः ॥ २७७ ॥
 कृपितः कुरुने व्याधीन् सकृच्छान् शूलपूर्वकान् ।
 कोकिळाक्षक[पा]पस्य पानान् तच्छाकभोजिनः ॥ २७८ ॥
 तद्वारिणा च स्नातस्य वातव्याधिर्विनश्यति ।
 शुष्ठी रास्ना चित्रकं च देवदारु सदाचरम् ॥ २७९ ॥
 एषां द्वायं तैलमिश्रं पिबेद् वातरुजापहम् ।
 रक्तं मङ्गुप्यत्यन्तेन पटुनाऽतिविदाहिना ॥ २८० ॥
 आतपाह्वयणादम्लाद् यानाद् व्यापापसेवनात् ।
 वायुना मेरितं तच्च नससन्धिः (?) प्रवर्तते ॥ २८१ ॥
 सर्वेभ्यो रोमरूपेभ्यः स व्याधिर्नाशोऽपि नः ।
 अमृताया रसः क्षायः कल्कं चूर्णमयापि वा ॥ २८२ ॥
 बहुकालस्थितं वातशोणितं नाशयेद् द्रुतम् ।
 इक्षुद्रांशु च सौवीरं मस्तु मयं तुषोदकम् ॥ २८३ ॥
 शर्करासौत्रितम्भिश्च वारिसेक्रे प्रशस्यते ।
 रोगे रक्ताधिकं जाते सर्वाद्द्रव्यापकेऽसृजि ॥ २८४ ॥
 शिरामोक्षः मकर्न्द्यः स्नेह-मन्दपुरस्मरः ।
 गाढं निपीड्य गात्राणि यन्वर्णैर्विचैरपि ॥ २८५ ॥
 कृथायां घोहिववत्रेण सिरां विधेद् ऋजुप्रताम् ।
 छछाटे श्योचनोपान्ने नासायां रमनातले ॥ २८६ ॥

मणिबन्धे बाहुसन्धौ द्वयङ्गले गुल्फमूर्धनि ।
 हरेत् प्रादेशिकं शूद्रैर्ग्रथिते वारिजन्मभिः ॥ २८७ ॥

मेदोग्रन्धीन् शितैः शल्लैः पाटयित्वा समुद्धरेत् ।
 मृद्धामम्भरीं शल्लैः पाटयित्वा वदिः क्षिपेत् ॥ २८८ ॥

गुदमध्येऽङ्गुलीं क्षिप्त्वा मध्यमां परिवर्तयेत् ।
 अम्भरीमानपेद् युक्त्या वस्त्युपान्तं विचक्षणः ॥ २८९ ॥

वच्छूनां तां परिज्ञाय च्छिन्त्याच्छस्त्रेण लायवात् ।
 कुलत्थमम्भपेदं च गोक्षुरं काययेज्जले ॥ २९० ॥

तद्यूर्पं पाययेत् माहो हरेत् तेनापि चाम्भरीम् ।
 एवमन्वेषु रोगेषु दोषो यत्राधिको भवेत् ॥ २९१ ॥

तस्य दोषस्य कुर्वीत चिकित्सां मतिमान् भिषक् ।
 ॥ इति वैद्यकम् ॥

औषधपर्यायानाह—यवासो दुरालभा । कटुका तिक्ता । सारिषा
 सुगन्धिः । धन्वयवासो यशस्वी दुरालभा । लघुपञ्चमूली बृहतीद्वयं शक्ति-
 पर्णा पृष्ठीपर्णा गोक्षुरम् । कायस्था काकमाची । नाकुली लाहगुलिका ।
 वयस्था धात्री । चोरकः ग्रन्थिपर्णा । शिला मनःशिला । कालया दार्वी ।
 अनन्ता दुरालभा । श्यामा कृष्णा । त्रिवृद् गरुणं त्रिवृत् । औषधं
 शुण्ठी । वटशुद्धः अविक्रासितपल्लवः । वृक्षाम्बुः तित्तिडीकः । कोलः बदरः ।
 शृङ्गी कर्कटकशृङ्गी । पीलु कर्णाटे गोक्षैः । परुण्डः उरुबुकुश्र पञ्चाङ्गुलः ।
 विषा अतिविषा । माणिमन्थं सैन्धवम् । विल्वः श्रीपर्णा । काश्मर्या तर्कारी ।
 टकली टण्डुकः कर्णाटे बुडुलुः । महापञ्चमूलम् । अभीरुका शतावरी ।
 वृश्चिकः कर्णाटे बेलारुके । सैन्धवं सौवर्चलं विहं काचः समुद्रः । पयस्या
 दुग्धा । रामठं हिङ्गु । ऊर्षणं मरीचम् । महौषधं शुण्ठी । वासा आटरूपकः ।
 इत्यौषधनिघण्टुः ॥ ३०० ॥

पितृपक्षसमुद्भूता मातृपक्षसमुद्भवाः ।
आत्मसम्बन्धिना ये च बान्धवास्ते प्रकीर्तिताः ॥ ३०१ ॥

बन्धूनां मधुरं वाच्यं यथायोग्यं सहासनम् ।
संविभागश्च कर्तव्यः सुवर्णान्वर-भूषणैः ॥ ३०२ ॥

नेतनाः किङ्करा दास्यो दासाः कर्मकरास्तथा ।
सुद्धिखड्गसहापाथ भृत्यास्ते परिकीर्तिताः ॥ ३०३ ॥

एतेषां रक्षणं सम्यक् तथा भरणपोषणम् ।
दानं सम्माननं कार्यं लोकद्वयहितैषिणा ॥ ३०४ ॥

इति दीनानाथार्त-बन्धु-मृत्युपोषणाध्यायः ॥ १९ ॥

व्याघ्र-सिंह-गजैर्धोरैः शत्रुभिश्चापि विद्वनः ।
मयाच्छरणमायातः शरणागत उच्यते ॥ ३०५ ॥

रक्षेच्छरणमायातं प्राणैरपि धनैरपि ।
स यतो महदाप्नोति जनैः सर्वैः मपूज्यते ॥ ३०६ ॥

क्रतवो विधिसंयुक्ता भीतसत्त्वस्य रक्षणम् ।
तुल्यता तोलितं तत्र प्राणत्राणं विशिष्यते ॥ ३०७ ॥

इति शतभागनगशाध्यायः ॥ २० ॥

राज्यप्राप्तेर्नृपकुलसुत्राणि-सुपायोपदेशः
सम्यक् सोमेश्वरनृपतिना गर्भसारस्वतेन ।
चक्रे चन्द्रनिमयशसा रत्ननाथ मजानां
सुषोधानामपि च महनां वृद्धये वृ(वृ)द्धये च ॥ ३०८ ॥

इति श्रीमहाराजाधिराममन्याश्रयतुलतिठह-चातुर्याभरण-श्रीमद्रूपकमण्ड-
श्रीमोमेश्वरदेवविश्वेऽम्बिद्रपितार्यचिन्तामणौ मानसोद्घाते
राम्यशास्त्रेणूनायकपने प्रथमं प्रकरणम् ।

द्वितीयं प्रकरणम् ।

राज्यप्राप्तिनिमित्तानि कथितानीह विंशतिः ।
तत्स्वयीभावमुद्दिश्य कारणानि वदाम्यहम् ॥ १ ॥

सत्यं सत्त्वं कुलं शीलं तारुण्यं च सुरूपता ।
दाक्षिण्यमविसंवादो वृद्धसेवा कृतज्ञता ॥ २ ॥

अशुद्रपरिवारत्वं बुद्धिर्देवसहायता ।
वश्यसामन्तता शक्तिर्देसत्वं क्षिप्रकारिता ॥ ३ ॥

शौर्यं धैर्यं क्षमोदार्यं शुचित्वं मियवादिता ।
घट्टोगित्वमनिर्वेदः सर्वदा धर्मकारिता ॥ ४ ॥

जनानुरागः सौभाग्यं शास्त्रशस्त्रास्त्रनैपुणम् ।
विवेको दृढचित्तत्वं कलाकुशलता धनम् ॥ ५ ॥ -

दोषानुरूपदण्डत्वं सर्वसत्त्वहितैपिता ।
दयालुत्वं मसन्नत्वं भृत्यानां सुखदर्शिता ॥ ६ ॥

आर्गवं तत्त्वदर्शित्वं सदोत्साहो नयज्ञता ।
मह्वलाचार इत्येतैर्गुणैर्युजतो वरो नृपः ॥ ७ ॥

सत्यं शौर्यं क्षमा दानं पञ्चमी स्याद् गुणज्ञता ।
अवश्यम्भाविनः पञ्च गुणास्त्वेते महीभुजाम् ॥ ८ ॥

विभूर्ति च तथा कीर्ति धर्म च विजयं सुखम् ।
पञ्चश्रेत् सततं राजा गुणानेतान् विषारयेत् ॥ ९ ॥

इति राजगुणा ॥

भाष्यं पथ्याशिना नित्यं नीरुनो जायते ततः ।
व्याधिभिर्वर्जितो राजा राजकार्यक्षमो भवेत् ॥ १० ॥

वलिभिः पलितैर्युक्तो रूपेण रहितो भवेत् ।

स्त्रीजनैर्भृत्यवर्गैश्च भूपतिश्चावमन्यते ॥ ११ ॥

तस्माद् रसायनान् योगान् यत्नात् सेवेत पार्थिवः ।

दृढगात्रो भवेत् तेन बलीपलितवर्जितः ॥ १२ ॥

जीवेच्च सुचिरं कालं राजा रोगविवर्जितः ।

तस्माद् रसायनं वक्ष्ये नृपाणां हितकाम्यया ॥ १३ ॥

रसायनक्रिया द्वेधा कथिता पूर्वमूरिभिः ।

कुटीमवेशनादेका वातातपसहा परा ॥ १४ ॥

कुटीमवेशका चर्वा लोकरक्षापरैर्नृपैः ।

वातातपसहा सेव्या राजकार्याविनाशिनी ॥ १५ ॥

कृष्णपक्षत्रयोदश्यां सन्ध्याया शाल्मलीतरुम् ।

बलि-पूनादिकं कृत्वा रक्तसूत्रेण वेष्टयेत् ॥ १६ ॥

‘ ॐ ह्रीं अमृतस्यन्दिनी अमृतं सूत्रं स्वाहा ’

सप्तकृत्वः प्रयुक्तेन मन्त्रेणानेन शाल्मलीम् ।

अभिमन्त्र्य कुठारेण हन्याद् धारान् बहून् सुधी- ॥ १७ ॥

तस्या निर्वासमादाय प्रभाने भास्करोदये ।

धात्र्या भृङ्गशतावर्गां शुद्ध्याः सरसैः पृथक् ॥ १८ ॥

सप्त धारान् प्रतिरसं तेन भावनमाचरेत् ।

सञ्चूर्ण्योत्तरले कुर्याद् गुटिकां वदरैः समाः ॥ १९ ॥

प्रतिग्रासरमेकैकां धारयेद् गुटिकां सुरे ।

अह्नां द्विसप्तके याते नूतना रदना नयाः ॥ २० ॥

सम्भवन्ति ततः केषां भृङ्गपक्षसप्ततिरप- ।

द्वयष्टवर्षाकृतिर्दशयो बल-शौर्यमन्वित ॥ २१ ॥

समासहस्रजीवी स्थान्नाय कार्या विचारणा ।
मूल-त्वक्-पत्र-पुष्पाणि फलमित्यङ्गपञ्चकम् ॥ २२ ॥

आहृत्य शालमलीवृक्षात् सूक्ष्मचूर्णं तु कारयेत् ।
मधुना सर्पिषा युक्तं विडालपदमात्रकम् ॥ २३ ॥

तल्लिहेत् मातरुत्थाय मासमेकं हिलाशनः ।
मासेन जायते तेन बलीपालितवर्जितः ॥ २४ ॥

मासद्वयप्रयोगेण मत्सेभवलभाग् भवेत् ।
जीवत्यब्दसहस्राणि तेजस्वी तरुणाकृतिः ॥ २५ ॥

नीरुज्ये वीर्यसम्पन्नो नात्र कार्या विचारणा ।
पुष्पाङ्कदिवसे याते हस्तिकर्णी समाहरेत् ॥ २६ ॥

छायाशुष्कां प्रकुर्वीत समूलां चूर्णयेत् ततः ।
वाससा गालितं सूक्ष्मं मधु-सर्पिःसमायुतम् ।
स्निग्धभाण्डे निधायाथ धान्पराशौ निगूहयेत् ॥ २७ ॥

एकविंशे दिने याते समुद्धृत्य तदौषधम् ।
पलं पलं प्रतिदिनं भक्षयेदवतन्द्रितः ॥ २८ ॥

यावद् दिनशतं याति तावदम्लं विवर्जयेत् ।
सुद्वयूपसमायुक्तं भुञ्जीत मधुरं लघु ॥ २९ ॥

वर्षपोडशदेशीयो मेधावी कोकिलस्वरः ।
योजनानां शतं याति टिनेनैकेन मासवः ॥ ३० ॥

नवनागबलोपेतो जीषेद्ब्रह्मसहस्रकम् ।
हस्तिकर्णप्रयोगेण निश्चितं भवभाषितम् ॥ ३१ ॥

सितां रक्तां च पीतां च कृष्णां मुष्टिं चतुर्विधाम् ।
पञ्चम्यां शुरुपक्षस्य पूर्णिमायां तु वा निश्चि ॥ ३२ ॥

रोहिण्यां श्रवणे पुण्ये रेवत्यां वा समुदरेत् ।
पञ्चाङ्गानि समाहृत्य छायायां परिशोपयेत् ॥ ३३ ॥

सर्पिणा मधुना सार्द्धं विटालपदमात्रकम् ।
तच्चूर्णमुपयुञ्जीत क्षीरपट्टिकभोजनः ॥ ३४ ॥

एकविंशे दिने याते दिव्यदेहो भवेन्नरः ।
मासत्रयप्रयोगेण पुमान् प्राप्नोत्यदृश्यताम् ॥ ३५ ॥

पञ्चमासप्रयोगेण मोदते विबुधैः सह ।
मासषट्कप्रयोगेण चिरायुः खैचरो भवेत् ॥ ३६ ॥

श्वेतस्य ब्रह्मवृक्षस्य पत्रं पुष्पं फलं हरेत् ।
शोपयित्वा तु तच्चूर्णं भक्षयेन्मधुसर्पिणा ॥ ३७ ॥

सप्तरात्रप्रयोगेण बर्लापन्नितवर्जितः ।
द्व्यष्टवर्षाकृतिर्भृत्यो जीवेद्दशवत्प्रयम् ॥ ३८ ॥

अमरीं पुष्यनक्षत्रे समूलां पल्लवान्विताम् ।
शोपयित्वा तु तच्चूर्णं शुद्धकायप्रयत्नवान् ॥ ३९ ॥

सर्पिणा मधुना सार्द्धं भक्षयेत् कर्पमात्रकम् ।
गन्धक्षीरसमायुक्तं कुर्याच्छाल्यन्नभोजनम् ॥ ४० ॥

ध्वराः सर्वे विनश्यन्ति मुखरोगो जलग्रहः ।
चक्षुःश्रोत्रभवो रोगः सर्वशूलं प्रशाम्यति ॥ ४१ ॥

कण्ठतिः क्लिप्तो दाहः कुष्ठं लूता भगन्दरः ।
प्रवेदो जठरो गुल्मः क्षयोऽपस्मार एव च ॥ ४२ ॥

सप्ताहे प्रथमे पात्रे नश्यन्त्येता रुजः स्फुटम् ।
प्राप्ते द्वितीयेसप्ताहे दिग्पत्रेहो भवेन्नरः ॥ ४३ ॥

तृतीये भूतलस्थानि निधानान्यपि पश्यति ।
चतुर्थे कुञ्चिता नीला जायन्तेऽस्य विरोरुहा ॥ ४४ ॥

समाप्तहस्तत्रितयं जीवेत् तारुण्यसयुत ।
पञ्चमे गन्धनीरजगन्त्रं गात्रे बहस्यलम् ॥ ४५ ॥

षष्ठे वाचस्पतिमुखः मञ्जावान् जायते नर ।
सप्तमे पूर्णचन्द्राभ सर्वाहादकरो भवेत् ॥ ४६ ॥

अष्टमे सर्वसत्त्वानां पीयूषं वितरत्यसौ ।
सप्तद्वीपाधिपत्यं च नवमे सप्तके भवेत् ॥ ४७ ॥

भूत भव्य भविष्य च दशमे वेत्ति सप्तके ।
अश्रुतान्यपि शास्त्राणि जानात्येकादशे नरः ॥ ४८ ॥

द्वादशे सप्तके प्राप्ते द्वितीय इव सन्मथः ।
वशीकरोति सर्वाणि नर-नारीमनास्यपि ॥ ४९ ॥

संवत्सरोपयोगेन समालक्षत्रयं सुखी ।
जरापलितमुक्ताहो जीवत्येव न सशयः ॥ ५० ॥

एवं रसायनं प्रोक्तमव्याधिकरणं नृणाम् ।
नृपाणां हितकामेन सोमेश्वरमहीशुभा ॥ ५१ ॥

इति रसायनम् । इति स्वाम्यध्याय ॥ १ ॥

कुलीनाः श्रुतसंपन्नाः शुचयश्चातुरागिणः ।
शूरा धीराश्च नीरोगा नीतिज्ञास्त्रविशारदाः ॥ ५२ ॥

प्रगल्भा वाग्मिनः प्राज्ञा रागद्वेषनिर्बन्धिनाः ।
पैराणां चाप्यङ्गनाः सचिना स्पृष्टिभूतय ॥ ५३ ॥

सत्यसन्ना महात्मानो दृढचिन्ता निरामयाः ।
जनाना सम्पन्ना दक्षाः सचिना नृपसम्पदे ॥ ५४ ॥

सङ्गता राजकायेषु रागद्वेषविवर्जिताः ।
आय-व्यये च निपुणाः सचिवाः कोशवृद्धये ॥ ५५ ॥

अमार्गे वर्तमानस्य नृपस्य प्रतिकूलगाः ।
बोधयन्तः मिर्येर्वाक्यैः सचिवाः स्युर्नृपद्धये ॥ ५६ ॥

अन्वयादागतान् शुद्धानुपधाभिः पराक्षितान् ।
सचिवान् सप्त वाश्रौ वा कुर्वीत मतिमान् नृपः ॥ ५७ ॥

स्वदेशजानाः सत्प्रजा ऊहापोहविचक्षणः ।
देशकालविदो धीराः साध्यासाध्यविवेकिनः ॥ ५८ ॥

परोक्षितज्ञा धीमन्तः स्वाकारस्य निगूहकाः ।
मन्त्रसंरसकाद्याज्ञा मन्त्रिणः स्युर्महीपतेः ॥ ५९ ॥

इति मन्त्रिदृश्यणम् ॥

श्रुत्या च दण्डनीत्यां च शान्तिकर्मणि पौष्टिके ।
आयव्यये च कुशलः स स्याद् राजपुरोहितः ॥ ६० ॥

इति पुरोहितदृश्यणम् ॥

पोष्टश्चभिर्हना पष्टिः प्रभवाश्रमंयुता ।
तानैरपि समायुक्ता शकभूपोदताः समाः ॥ ६१ ॥

एकपञ्चाशदधिके सहस्रे शरदां गते ।
शकस्य सोमभूपाले सति चालुक्यमण्डने ॥ ६२ ॥

समुद्ररघनाश्रुर्वा शासति सप्तविद्विपि ।
सर्वशास्त्रार्थसर्वस्वपायोधिऋणशोद्धवे ॥ ६३ ॥

सौम्यसंरन्तरे चित्रमासाशो शुरुवासरे ।
परिशोचिनसिद्धान्तलब्धाः स्युर्धुर्वया इमे ॥ ६४ ॥

५६रा घटिकाः सप्त पटान्यपि च विंशतिः ।
मानि षड्विंशतिरेकचन्दारिमय नाटिकाः ॥ ६५ ॥

मतिमासं भिषेद् वारं द्वात्रिंशत्काटिकास्तिथौ ।
नक्षत्रे द्वे पदे द्वे च नाड्यश्चैकादशापराः ॥ ६६ ॥

योज्यास्त्याज्याः पुनर्योज्या वारे नाडीषु पिण्डके ।
नक्षत्रे च पुनर्योज्यास्तिथिरेतावता भवेत् ॥ ६७ ॥

तिथौ वारेण संयुक्ते सप्तमिश्च विभाजिते ।
अवशिष्टो भवेद् वार एव वारविनिर्णयः ॥ ६८ ॥

पदे युक्तं तिथौ भागं चतुर्दशभिराहरेत् ।
चतुर्दशात्रयि द्वेयं धनं शिष्टमृणं भवेत् ॥ ६९ ॥

आद्ये त्रयोदशे पञ्च द्वितीये द्वादशे दश ।
एकादशे तृतीये च नाड्यः पञ्चदश स्मृताः ॥ ७० ॥

चतुर्थे दशमे तु स्यादेकोना विंशतिस्तु ताः ।
पञ्चमे नवमे नाड्यो द्वाविंशतिरुदीरिताः ॥ ७१ ॥

षष्ठेऽष्टमे च घटिकाश्चतुर्विंशतिरीरिताः ।
सप्तमे घटिका द्वेयाः सङ्खलपया पञ्चविंशतिः ॥ ७२ ॥

यकरे सूर्यघटिकास्तिस्रः पद् च सर्वज्ञयेत् ।
फर्कटेऽप्येवमेव स्याद् घटिकास्तु विभोजयेत् ॥ ७३ ॥

कुम्भे द्वादश विज्ञेयाः संयोग्या रविनाटिकाः ।
तावत्स्यो घटिका सिंहे रेचनीया विचक्षणैः ॥ ७४ ॥

मीने रुद्राश्च रुद्राश्च योज्याः सूर्यस्य नाटिकाः ।
तावत्स्य एव कन्यायां स्फोटनीया मनीषिभिः ॥ ७५ ॥

मेघे रुद्रा दिशो नाड्यो मेलनीया धनाभिधाः ।
तुलायां नाटिकास्तास्तु वारणीया कृणाभिधाः ॥ ७६ ॥

वृषेऽष्टौ पद् च नाड्यः स्युर्मिथुणीया विपश्चिना ।
अपसायास्तु ता नाड्यो वृश्चिके परिकीर्तिनाः ॥ ७७ ॥

युग्मे तिस्रश्च शून्यं च घटयेद् गणकोत्तमः ।
तदेव वाग्येद् राजौ कोदण्डारूपे विवक्षणः ॥ ७८ ॥

रचिता संश्वस्यञ्च चतुर्भिर्मृगयेत् तिथिम् ।
तृतीयं तु तिनेर्भागं नक्षत्रयटिका अपि ॥ ७९ ॥

धनारया रविनाड्योऽत्र योज्यास्याज्या ऋणामिधाः ।
संयोज्य विभजेत् पद्या त्वर्धमृक्षेण योजयेत् ॥ ८० ॥

वक्ष्यामि शशिनक्षत्रं सूर्यक्षं योजयेत् तिथिम् ।
तिथिं सद्गुणयेत् पद्भिर्वोजयेत् तिथिनाडिभिः ॥ ८१ ॥

श्रीध्र्यं तद् रविनाडीषु ततः शशिभमाप्यते ।
शशि-रवियोगे योगो नाडियोगेऽस्य नाटिकाः ॥ ८२ ॥

हन्याद् द्वाभ्यां तिथिं तत्र त्याज्यभेकं ततो घटीः ।
दिनस्य स्फोटयेत् तत्र सप्तभिः परिभाजिते ॥ ८३ ॥

करणं जायते शिष्टं भुक्तिः सूर्योदयात् पुरः ।
करणं घटिकास्त्रिंशदिति पञ्चाङ्गनिर्णयः ॥ ८४ ॥

इति पञ्चाङ्गनिर्णयः ॥

अनेन विधिनाऽऽनीय तिथिरारसमन्वितम् ।
नक्षत्रं च तथा योगं करणं गणकोत्तमः ॥ ८५ ॥

अभिपेकं पट्टघन्धे विवाहे जातकादिषु ।
गृहभवेशे यात्रायां गृहारम्भे च सङ्गरे ॥ ८६ ॥

शुक्रे चन्द्रबलं मुख्यं कृष्णे ताराबलावलम् ।
शतानि पञ्च दोषाणां बुधो हन्ति विनिश्चितम् ॥ ८७ ॥

शुक्रः पञ्च सहस्राणि दोषाणां हन्ति निश्चितम् ।
लक्षमेकं तु दोषाणां सुराचार्यो व्यपोहति ॥ ८८ ॥

एवं ग्रहफलं ज्ञात्वा दुर्बलत्वं च पापिनाम् ।
लघं यः कथयेत् सम्यक् स कार्यो गणको नृपैः ॥ ८९ ॥

इति ज्योतिर्विद् गणरक्षणम् ॥

कुलजः शीलवान् धीरश्चतुर्भाषाविशारदः ।
गजाभारोहणे दक्षः शस्त्र-शास्त्रविचक्षणः ॥ ९० ॥

शकुने च निमित्ते च चिकित्सायां च वेदिता ।
बाहभेदविधानज्ञः सारैतरविशेषवित् ॥ ९१ ॥

दाता मियंवदो दान्तो मत्सिमान् दृढनिश्चयः ।
राजा सेनापतिः कार्यः शूरो घृत्पविशेषवित् ॥ ९२ ॥

इति सेनापतिलक्षणम् ॥

स्मृतिशास्त्रार्थकुशला रागद्वेषविवर्जिताः ।
धर्माधिकारिणः कार्या विलोभा भयवर्जिताः ॥ ९३ ॥

स्मार्त्तैः सह समालोच्य यथोक्तं दण्डमाचरेत् ।
शक्तो राज्ञा विचारज्ञः कार्यो दण्डधरो द्विजः ॥ ९४ ॥

इति धर्माधिकारिसमाध्यस्तलक्षणम् ॥

लोहवस्त्राजिनादीनां रत्नानां च विभेदवित् ।
व्यये च तद्विशेषज्ञो रक्षणे निपुणः शुचिः ॥ ९५ ॥

अनाहार्यः सुसन्तुष्टधत्तो बहुकुटुम्बकः ।
सावधानो गणितविद् भाण्डागारे नियोजयेत् ॥ ९६ ॥

एकाद्या नवपर्यन्ता नवैकाङ्काः स्वरूपतः ।
दशोत्तरक्रमेणैते वर्धन्ते विन्दुवर्धिताः ॥ ९७ ॥

विन्दुरेको दशस्थाने शते विन्दुद्वयं भवेत् ।
विन्दुत्रयं सहस्रे स्पादयुते तच्चतुष्टयम् ॥ ९८ ॥

विन्दवः पञ्च लक्षे स्युः प्रयुते विन्दवस्तु पट ।
 विन्दवः सप्त कोटौ स्युरर्धुदे चाष्ट विन्दवः ॥ १९ ॥
 विन्दवो नव पद्मे स्युः सर्गे स्युर्दश विन्दवः ।
 एकादश निखर्वे तु द्वादश स्युर्भ्राम्भुजे ॥ १०० ॥
 शब्दे त्रयोदश प्रोक्ताः समुद्रे मनुविन्दवः ।
 अन्त्यसंज्ञे समाख्याता विन्दवस्तिथिसंज्ञया ॥ १०१ ॥
 द्विष्ट विन्दवो मध्ये परार्धे दश सप्त च ।
 एवमष्टादशस्थानं गणितं व्यावहारिकम् ॥ १०२ ॥
 एकाङ्के विन्दुरेकश्रेद् दशकं तन् प्रकीर्तितम् ।
 द्वितीयाङ्के पुरो विन्दौ सङ्ख्या विशतिरिष्यते ॥ १०३ ॥
 एवं तृतीयाङ्केषु विन्दुः स्यात् पुरतो यदि ।
 त्रिंशदाद्या तदा सङ्ख्या नवत्यन्ता प्रकीर्तिता ॥ १०४ ॥
 शताधिकं परार्धान्ते यावन्तो विन्दवः स्थिताः ।
 यस्याङ्कस्य पुरोभागे तावत्सङ्ख्या तु सा भवेत् ॥ १०५ ॥
 अङ्काः कतिपये स्याप्या गुणनीयतया स्थिताः ।
 अधस्तात् मथमाङ्कस्य गुणकाभ्याङ्कमालिखेत् ॥ १०६ ॥
 एकैकं गुणयेत् सर्वरूपरिस्पमप्रस्तनैः ।
 लब्धं निवेशयेत् तत्र स्वाङ्कस्योपरि लेखयेत् ॥ १०७ ॥
 एकादिगुणने योज्या युर्ध्वङ्का विपर्ययात् ।
 लब्धं तु दशकस्थानं पूर्वणाङ्केन योजयेत् ॥ १०८ ॥
 गुणाकारक्रमेणादावङ्कान् कतिपयान् न्यसेत् ।
 विभाजकानधस्त्रैणां सुतमं विन्यसेद् युधः ॥ १०९ ॥
 अधोऽङ्कं हृदये कृत्वा तर्कपेदङ्कमूर्ध्वगम् ।
 विभागो लभ्यते येन तेन भागं प्रकल्पयेत् ॥ ११० ॥

अनेन क्रमयोगेण भजनीयं विभाजयेत् ।

एकत्र स्थापयेत्तद्व्ययमवशिष्टं तथाऽन्यतः ॥ १११ ॥

अवशिष्टं पुनर्भङ्गत्वा यथाभागानुसारतः ।

लब्धे तु मेलयेत् तत् तु भागहारोऽपमीदृशः ॥ ११२ ॥

प्रमाणं फलमिच्छेति राशित्रितयमुच्यते ।

इच्छया गुणितं वस्तु प्रमाणेन विभाजयेत् ॥ ११३ ॥

प्रमाणं द्रव्यमाख्यातं फलं द्रविणमिष्यते ।

द्रव्यजातिविभागोत्थामिच्छामिच्छन्ति सूरयः ॥ ११४ ॥

त्रैराशिकमिदं प्रोक्तं गणितं गणकोविदैः ।

पञ्चराशिकमत्रैव सप्तराशिकमेव च ॥ ११५ ॥

✓ नवराशिकमप्यस्मिन् ज्ञेयं त्रैराशिके विधौ ।

सकलं गणितं प्रोक्तं सद्भूषेण मसङ्गततः ॥ ११६ ॥

वक्ष्यामि गणितं भिन्नगुहेनो खण्डितं हि यत् ।

रूपमंशस्तथा च्छेदो नामैतद् व्यावहारिकम् ॥ ११७ ॥

रूपमूर्ध्वमधश्चांशस्तस्याधः छेद इष्यते ।

राशिद्वयं प्रकृतव्यं गुण्यं गुणकमेव च ॥ ११८ ॥

संपूर्णं कथ्यते रूपमंश उद्धरितो भवेत् ।

तस्यांशस्य विभागो यः स च्छेदः परिकीर्तितः ॥ ११९ ॥

गुणयेदंशमंशेन च्छेदं छेदेन बुद्धिमान् ।

फलांशं विभजेत् तज्ज्ञः फलेन च्छेदजन्मना ॥ १२० ॥

गुणनं भिन्नमाख्यातं भिन्नभागोऽभिधीयते ।

रूपांशन्छेदमार्गेण भाज्यो राशिर्विधीयते ॥ १२१ ॥

भाजकश्च तथा चान्यो राशिर्लेख्यो विषधिना ।

छेदेन गुणयेद् रूपं लच्छरमंशेन मेलयेत् ॥ १२२ ॥

छेदेनांशं विपर्यासाद् गुणयेद् राशियुग्मके ।
भाजकं भजेद् भाज्यं भिन्नपागोऽपर्यादृशः ॥ १२३ ॥

इति गणितम् ॥

ईदृशं गुणकारं च भागहारं च तत्त्वतः ।
त्रैराशिकविधानं च यो जानाति विनिश्चितम् ॥ १२४ ॥

अल्लभ्यः मावधानश्च रागद्वेषविजितः ।
स राज्ञा गणकः कार्यः कोशे राष्ट्रे च धीमता ॥ १२५ ॥

इति कोशात्यक्षगणकउत्तमम् ॥

उन्नतो रूपवान् दक्षः मियवाग् दर्पवर्जितः ।
ग्राही विचस्य सर्वेषां प्रतीहारः प्रशस्यते ॥ १२६ ॥

इति प्रतीहारलक्षणम् ॥

मगल्यो मनिमान् दक्षः सर्वभाषाविद्यारदः ।
सन्धि-विग्रहतन्वज्ञो लिपिज्ञोऽज्ञरचाचकः ॥ १२७ ॥

सामन्तमण्डलेशानां मान्यकानां विशेषतः ।
जावाहने विसर्गे च स्यापने निपुणो भृशम् ॥ १२८ ॥

पाद्गुणपविधिनत्त्वज्ञो देश-काल-विभागविद् ।
आय-व्ययौ च लोकां च देशोत्पत्तिं च वेत्ति यः ॥ १२९ ॥

अर्यरक्षापरो भृत्यः कृत्याकृत्यविवेकवित् ।
सान्ध्यविग्रहिकः कार्यो राज्ञा कार्यविगारदः ॥ १३० ॥

इति मान्दिविग्रहिकलक्षणम् ॥

मर्चनेनान्निपिज्ञाता लेखने कुशलः पटु ।
अधीनो वाचको धीमान् योऽर्थो राज्ञा स लेखकः ॥ १३१ ॥

इति लेखकलक्षणम् ॥

आयुर्वेदविद्वानां निमित्त-शकुनादिवित् ।
 शिक्षावेदी तुरङ्गाणां भूमिभागविशारदः ॥ १३२ ॥
 बलाबलरथाभिज्ञः प्रियवाक् प्रियदर्शनः ।
 कृतविद्यश्च शूरश्च सारथी पार्थिवोचितः ॥ १३३ ॥

इति सागपिच्छक्षणम् ॥

असम्भेद्यः शूचिर्दक्षः कृताज्ञस्य परीक्षकः ।
 मूदानां च विशेषज्ञः मूदाभ्यसो विधीयते ॥ १३४ ॥

कुलकमसमायातास्तुष्टेष्टाश्चानुस्तरिणः ।
 कृत्तकेशनखा दान्ताः पराभेद्या नृपे रताः ॥ १३५ ॥

शक-पानविशेषज्ञा मांसपाकविशारदाः ।
 शाक-पाककलादक्षाः पक्वान्नकरणे बुधाः ॥ १३६ ॥

पानव्यञ्जनतत्त्वज्ञाः खण्डपाकस्य वेदिनः ।
 क्षीरपकारबोद्धारः मूत्राः कार्या महीश्रुजा ॥ १३७ ॥

इति सुदृक्क्षणम् ॥

नराणां च गजानां च वाजिनां च त्वामपि ।
 मृगाणां च खगानां च ये जानन्ति चिकित्सितम् ॥ १३८ ॥

परं पारङ्गताः सम्यगष्टाङ्गे तु चिकित्सिते ।
 शस्त्रकर्मकलादक्षा मन्त्रे तन्त्रे च कोविदाः ॥ १३९ ॥

देहे शिरसि बाले तु विषे शल्ये ग्रहेऽपि च ।
 हृषे रसायने चैव कुशला भिषगोऽष्टसु ॥ १४० ॥

रोगनामनिदानं तु रुजं जानन्ति तत्त्वतः ।
 औषधं रूपं नामभ्यां जानन्तो भिषगो वराः ॥ १४१ ॥

वमौ विरेचने नस्ये वस्तौ शस्त्रक्रियास्त्रपि ।
 शस्पन्ते भिषजः सम्यक् निष्णाताः पञ्चकर्मसु ॥ १४२ ॥
 यत् किञ्चिदौषैः साध्यं शरीरेषु हिताहितम् ।
 सम्यग् विदन्ति ये वैद्या नृपयोग्या भवन्ति ते ॥ १४३ ॥

कृच्छ्रसाध्यमसाध्यं वा साध्यं जानन्ति तत्रतः ।
 देशं कालं वयोऽवस्थां प्रकृतिसात्म्यमेव च ॥ १४४ ॥

असाध्याः परकीयाणामात्मस्वामिहिते रताः ।
 धर्मज्ञा हृदचित्ताश्च वैद्याः कार्या महीभुजा ॥ १४५ ॥

इति वैद्यलक्षणम् ।

विरूपो लोमहानश्च सावधानो जितेन्द्रियः ।
 शक्तिताकारकुशलः शृद्धान्ताध्यक्ष इष्यते ॥ १४६ ॥

सुप्तकामोपमाः शृद्धाः पुरुषाः कृतबुद्धयः ।
 अन्तःपुरेसकाः कार्यो नृपेण शुचियोनयः ॥ १४७ ॥

धर्मज्ञाः शुचयो धीराः ममृभक्ता जितेन्द्रियाः ।
 कार्या राज्ञा कुमाराणामध्यक्षाः स्युः परीक्षिताः ॥ १४८ ॥

कर्मस्वन्येषु सर्वेषु दक्षाश्च शुचयस्तथा ।
 शूराश्च सुदिमन्तश्च शस्त्र-शास्त्रकलाचिदः ॥ १४९ ॥

योग-क्षेमसुखार्थाय दुष्टसंयमनाय च ।
 आत्मनश्च विनोदाय राज्ञा योज्या यथार्हतः ॥ १५० ॥

इत्यन्तःपुरसक-कुमारपरिचारकलक्षणम् ॥

इत्यमात्याध्यायः ॥ ९ ॥

वर्द्धते भृगुर्णेदेनो देवदृदिर्नृपर्द्धये ।
 भूर्मा गुणवर्ती तस्मादावसेद् भूतये नृप ॥ १५१ ॥

- सर्वसस्यवती सेव्या खनिद्रविपागर्भिणी ।
पशव्या बहुपानीया पुण्यवद्विर्जनैर्युता ॥ १५२ ॥
- स्त्वम्बेरमवनोपेता यद्द्याना मुशोभना ।
भूर्नदीमातृका शस्ता सर्वदा घरणीभुजाम् ॥ १५३ ॥
- ईदम्भूमियुतं राष्ट्रं महापत्तनभा[सि]तम् ।
पालनाद् वर्धयेद् राजा स्वकोशस्याभिवृद्धये ॥ १५४ ॥
- स्वराष्ट्रे पालयेद् राजा मजाः पुत्रानिवौरसान् ।
चौरैभ्योऽमात्यकेभ्यश्च तथैवार्थाधिकारितः ॥ १५५ ॥
- चौरैः साहसिकैश्चादुर्गैराचारैस्तथा परैः ।
विशेषेण च कायस्यैः पीडिताः पालयेत् मजाः ॥ १५६ ॥
- स्वराष्ट्रं यो नृपो मोहात् पीडयेदनपेक्षया ।
राज्यात् स च्यवते शीघ्रं प्राणेभ्यः सह बन्धुभिः ॥ १५७ ॥
- यथैव प्राणिनां प्राणा हीयन्ते देहपीडनात् ।
तथैव भूभुजां प्राणा हीयन्ते देशपीडनात् ॥ १५८ ॥
- एकग्राममभ्युं कुर्याद् दशग्राममभ्युं तथा ।
ग्रामाणां विंशतेः कुर्यात् मभ्युं शत-सहस्रयोः ॥ १५९ ॥
- ग्रामे दीपं समुत्पन्नमशक्तशशितुं यदि ।
दशग्रामेशिनं शंसेद् दशशो विंशतीश्वरे ॥ १६० ॥
- विंशतीशः शतेशाय तत् सर्वं विनिवेदयेत् ।
ध्रुवाद् ग्रामशतस्वामी सहस्रस्वामिनेऽखिलम् ॥ १६१ ॥
- उत्पन्नांस्तु तथा दीपान् ग्रामादाश्च निवेदितान् ।
हात्वा तत्र स्थिताः सर्वे कुर्युस्तेषां मतिक्रियाम् ॥ १६२ ॥

इति राष्ट्रपालनविवेकः ॥

पञ्चाशत्तम भादेयो भागः पशु-हिरण्ययोः ।
अष्टमो द्वादशो वाऽपि पशुो वा घान्यतो नृपैः ॥ १६३ ॥

फलसत्रानुरूपेण गृह्णीयात् तत्करं नृपः ।
स्त्रीकुर्यादय पद्भागं पण्यचोर्मिषुसर्पिषोः ॥ १६४ ॥

रस-गन्धौपवीनां च मूढ-पुष्प-फलस्य च ।
वृषानां शकपत्राणां कर्मणां चर्षणामपि ॥ १६५ ॥

मृत्तिकाकृतभाण्डानां भाण्डस्याऽमभवस्य च ।
आपत्तिस्ततोऽप्याददीत श्रोत्रिषाञ्च करं नृपः ॥ १६६ ॥

इति करादानविवेकः ॥

भूमदेशमकृष्टं तु गवां चाराप कल्पयेत् ।
देवोद्यानं सुमतिष्ठं मुनिभ्यो वितरेन्नृपः ॥ १६७ ॥

मृगसङ्घातसम्पन्नं क्रूरसत्त्वैर्विचर्जितम् ।
वनमात्मविहारार्थं पालयेत् पुरपार्श्वेगम् ॥ १६८ ॥

मत्स्यन्तदेशसम्भूतं वनं गिरिदरीयुतम् ।
सर्वेषां गृह्णत्यर्थं पार्थिवः मतिपादयेत् ॥ १६९ ॥

फलैर्मूलैस्त्वर्णैः काष्ठैः शकैस्तत्रोत्थितैर्नराः ।
जीवन्ति ये ततो ग्राह्यो दशमोऽथो महीभुजा ॥ १७० ॥

द्विपिण्मन्वर्चनं श्रेष्ठं चर्तमानगनं च यत् ।
अटवीर्चनिमिलोकै रक्षणीयं क्षमाभुजा ॥ १७१ ॥

इति देशाननस्ता ॥

गङ्गासागरहेमाद्रिप्रयागाणां च मध्यतः ।
वन माच्यमिति मोक्षतं लोहितान्निद्य पश्चिमे ॥ १७२ ॥

त्रिपुर्याः कोसलादी च वेदिकारूपकं वनम् ।
श्रीसेत्रं गौडचङ्गालमाह्विरेयं वनं स्मृतम् ॥ १७३ ॥

विन्ध्याद्रिचित्रकूटाद्रिकलिङ्गद्रविटाश्रितम् ।
वनं कालिङ्गकं नाम समुद्रावधि कीर्तयते ॥ १७४ ॥

श्रीशैले वेदशैले च मलयद्रौ तथैव च ।
वनं दोशार्णकं नोर्म करिणां जन्मकारणम् ॥ १७५ ॥

सङ्घाद्रिमृगकच्छान्तमपरान्तवने स्मृतम् ।
द्वारवत्यामवन्त्या च सौराष्ट्रवनमुच्यते ॥ १७६ ॥

कालञ्जरे कुरुक्षेत्रे सिन्धुसागरसङ्गमे ।
वनं पाञ्चनदं मोक्तं हिमालयकृतावधि ॥ १७७ ॥

कालिङ्गवेदिकारूपं दाशार्णिकं वनं वरम् ।
आह्विरेयं तथा प्राच्यं मध्यमं वनमिष्यते ॥ १७८ ॥

अपरान्तं पाञ्चनदं सौराष्ट्रं चायमं वनम् ।
षडमष्ट वनान्याहुर्गजानां जन्मनः पदम् ॥ १७९ ॥

इति गन्धर्वविभागलक्षणम् ॥

घ्नन्ति ये करिणः पापा घातयेत् तान् महीर्षतिः ।
दैवान्मृतेषु नागेषु तेषां दन्तान् समाहरेत् ॥ १८० ॥

करिणो मूत्रशकृता लिप्ताङ्घ्रिदंतीचरैः ।
अरुणकरदलच्छसैर्नानीयादिमयूषकम् ॥ १८१ ॥

पद्मचारैर्लेण्डैश्च तदाघातैर्हितद्रुमैः ।
मुष्येत शयनस्थानैर्गजास्तद्वृंहितैरपि ॥ १८२ ॥

पारिकर्षयुतः पादपादाञ्जलसमन्वितः ।
 करिणी-तुरगारूढैर्यन्त्रिभिर्बहुभिर्वृतः ॥ १८३ ॥
 समादिष्टः क्षितीशेन करिलक्ष्मविचक्षणः ।
 द्विरदान् धारयेद् ग्रोष्मे यन्त्रतो लक्षणान्वितान् ॥ १८४ ॥
 धारयेत् त्रिविधैर्वन्धैर्द्विपानामधिपादिभिः ।
 पार्थिवेन विघातव्यः पुरुषैर्वन्धयेदिभिः ॥ १८५ ॥
 षशाबन्धो वारिवन्धो बन्धश्चानुगतः परः ।
 उत्तमस्त्रिमकारः स्पाद् बन्धः करटिनामघम् ॥ १८६ ॥
 आपातश्चावपातश्च द्वौ बन्धौ निन्दितौ मतौ ।
 विनश्यन्ति गजा यस्मात् तस्मात् तौ परिवर्जयेत् ॥ १८७ ॥
 चारस्यानं समालोक्य चासं हृद्यं ततः क्षिपेत् ।
 सल्लकी-कदलीदण्डानिस्तुकाण्डान् सुधासमान् ॥ १८८ ॥
 नलिनीकन्दकान् मृष्टान् नवान् पिप्पलपल्लवान् ।
 वैणवं हरितं पत्रं तथैवान्यद् गजमियम् ॥ १८९ ॥
 द्विपिथुयं समागच्छेद्दार्द्रप्राप्तस्य लम्पटम् ।
 मत्पहं दृश्यते तत्र तदा मार्गो निरुध्यते ॥ १९० ॥
 क्रोशमात्रायनां भूमिं विस्तारेण च तत्समाम् ।
 वृक्षैः परिघषा वाऽपि समन्ताद् परिषेष्टयेत् ॥ १९१ ॥
 द्वारं तत्र प्रकुर्यात् निवर्तनमहीमितम् ।
 कुञ्जराणां प्रवेशार्थं वारिवन्धविचक्षणः ॥ १९२ ॥
 प्रविष्टान् द्विरदान्त्र सम्पगालोक्य बुद्धिमान् ।
 वारिद्वारं निरुन्धीत महावृक्षैस्तिरस्कृतम् ॥ १९३ ॥
 अन्तःस्पान् बन्धयेन्नागान् सर्वलक्षणसंघुतान् ।
 ईदृग्निघस्तु यो बन्धो वारिवन्धः स उच्यते ॥ १९४ ॥

इति वारिवन्ध ॥

सप्ताष्टौ वा वशा वश्या महाकाया महाजवाः ।
 आरूढाः पत्रसंछन्नाः पाशहस्ताश्च हस्तिपाः ॥ १९५ ॥
 करिणीनां करे पाशान् हस्तिबन्धाय दापयेत् ।
 वायोरधः शनैर्गच्छेद् गजानामन्तिकं बुधः ॥ १९६ ॥
 घटयित्वा वशा नागैर्विधीयात् तत्रे कुञ्जरान् ।
 एष बन्धः समाख्यातो वशाबन्धो मनोहरः ॥ १९७ ॥

इति वशाबन्धः ॥

धीर्य पापार्द्धिकैर्षेवाभिद्रितं गजयूयकम् ।
 बहुभिः पाशहस्तैश्च कूर्चहस्तैः समावृतः ॥ १९८ ॥
 शृङ्गहस्तैस्तथा कैश्चिदाराहस्तैश्च कैश्चन ।
 बाधकैर्विविधैः सार्धं गच्छेन्मातृबन्धकः ॥ १९९ ॥
 अन्धारूढैर्वशाखरुदैर्गजारूढैर्विचक्षणैः ।
 सङ्गतो गजबन्धाय गच्छेद् राज्ञा नियोजितः ॥ २०० ॥
 तोयस्थानेषु सर्वेषु समीपस्थेषु शास्त्रिणु ।
 आरोपयेद् वहन् भृत्यांस्तूर्षहस्तान् विचक्षणान् ॥ २०१ ॥
 निद्रावशसमापन्नं यत्र यूर्यं व्यवस्थितम् ।
 प्रातः काले शनैर्गच्छेन्नदाधे सप्तपस्थिते ॥ २०२ ॥
 सदागतैरथोभागे निवार्य जननिस्वनम् ।
 सहसा वादयेत् तूर्यं काहलारवसंयुतम् ॥ २०३ ॥
 उत्थाय चकितं वेगान्नागयूर्यं विनिद्रितम् ।
 सम्भ्रान्तमानसं भीतं पलायनपरं भवेत् ॥ २०४ ॥
 ततस्तदनुगच्छेद्युर्वारिवन्धविशारदाः ।
 येन मार्गेण सन्नस्तं गतं यूर्यं वनान्तरम् ॥ २०५ ॥

यूथं विहाय यो गच्छेद् भयसन्त्रस्तमानसः ।
तं नागमनुगच्छेद्युः पाशकूर्चकधारिणः ॥ २०६ ॥

पिपासितः परिश्रान्तस्तोयान्तिकमुपागतः ।
श्रुत्वा तूर्यकृतं नादमन्पतः प्रपठायते ॥ २०७ ॥

शुष्कलालाजलेऽत्यर्थं गते च जटतां गजे ।
श्लथे फरे च पुच्छे च निक्षले कर्णपल्लवे ॥ २०८ ॥

ततो वेगयुता वश्या वशाधाधोरणेरिताः ।
श्रान्तं द्विपं समागत्य वेष्टयन्ति समन्ततः ॥ २०९ ॥

तत पाशपरा दक्षा वशागात्रविरोहिता ।
निबध्नन्ति नराः शूरास्तं गात्रापरयोर्द्विपम् ॥ २१० ॥

कसामागे च कण्ठे च निगतैश्चर्मनिर्मितैः ।
समीपस्यस्य वृक्षस्य स्कन्धे बध्नन्ति सिन्धुरम् ॥ २११ ॥

अनेन विधिना यत्र क्रियते गजबन्धनम् ।
स बन्धोऽनुगतो ह्येयो बन्धविद्यासु कोविदैः ॥ २१२ ॥

इत्यनुगतबन्धः ॥

नालिकैराञ्जनोद्भूतवल्ककलिनतपाशकम् ।
पष्टिहस्तायु(य)तं स्यौल्ये मरुतोष्टमतां गतम् ॥ २१३ ॥

तस्यार्थं निक्षिपेद् गात्रे पूरयेच्च दृढं मृदा ।
शेषार्थं पाशवत् कुर्याद् गजग्रीवादिघ्नरोपनम् ॥ २१४ ॥

तेन पाशेन यो बद्धः स भृशं पीडितो भवेत् ।
ममादोऽपि भवेत् कापि वापि जीवति कुञ्जरः ॥ २१५ ॥

भाषातारण्यः ममाख्यातो बन्धोऽयं इस्तिबन्धकैः ।
निन्दितश्च भवत्येष सिद्धसंशयितः सदा ॥ २१६ ॥

. इत्यातावन्धः ॥

चतुर्दशमितं स्वातं विस्तरेण करद्वयम् ।
पञ्चबाहुप्रमाणेन दीर्घं कुर्वीत बुद्धिमान् ॥ २१७ ॥

गोपनीयं मयत्नेन यष्टिभिस्तृणपङ्कजैः ।
यस्तत्र निपतेन्नागो विप्रो घस्यापि सम्भवेत् ॥ २१८ ॥

खज्रो वा जायते पार्श्वेषो वाऽप्य भ्रमज्यते ।
दन्तैर्वियुज्यते वापि क्रोऽपि जीवति वा न वा ॥ २१९ ॥

बन्धोऽयमवपाताख्यस्तेनात्यर्थं विगर्हितः ।
यस्मात्नामाः प्रणश्यन्ति तैर्नैवं वर्जयेद् बुधः ॥ २२० ॥

॥ इत्यवपातरन्ध्रः ॥

मध्य कुञ्जरान् राजा तेषां लक्षणमुत्तमम् ।
अनुकर्मदाकं मत्वं कुलं सम्यग् विचारयेत् ॥ २२१ ॥

सप्तारत्निमष्टतेधो नवारत्न्यायतश्च यः ।
दशारत्निपरीणाः स गजो मानतः श्रुतः ॥ २२२ ॥

अरत्निमात्रेणाधिकयादराळः परिकीर्तितः ।
अत्यरालो द्वयाधिक्यान्निन्द्यो मन्नाधिक्याविमो ॥ २२३ ॥

अरत्निमाने हीनो यः स मध्यो मानतो गजः ।
अरत्निद्वयर्हानस्तु कनिष्ठः परिकीर्तितः ॥ २२४ ॥

कनिष्ठादपि यो हीनो वामनः स निगद्यते ।
वामनादपि यो हीनः कृच्छ्रो निन्द्यो गजाविमो ॥ २२५ ॥

युस्निग्यो रदर्नो वृत्तो दक्षिणश्च समुन्नतः ।
अकृष्टं तालु नाशं च दशाष्टौ नखराः शुभाः ॥ २२६ ॥

अपाण्डु मेहनं दस्तं बालयुवतश्च बालधिः ।
अच्छिद्रो विस्तृतो कर्णो मधुपिद्गविलोचने ॥ २२७ ॥

वृंहितं मेघगम्भीरं लोहितं पुष्करं वरम् ।
अद्गुली वर्तुष्वा दीर्घा गौरश्यामा तनाःच्छविः ॥२२८॥

शुभं लक्षणमेतत् स्याद् गजानां जयकारिणाम् ।
तस्याल्लक्षणसंपुक्ता गजा ग्राया महीभुजा ॥ २२९ ॥

इति गजशुभलक्षणम् ॥

अतो यदन्यत तत् सर्वं विरुपं विकृतं च यत् ।
न्यूनाधिकं तु यद्रूपं तत्सर्वमशुभं विदुः ॥ २३० ॥

हीनलक्षणसंपुक्ता गजास्तयाज्या महीभुजा ।
दुर्मिशशोकभयदा लोचनोद्वेगवारिणः ॥ २३१ ॥

गति-चेष्टा-स्वरान् यस्य सत्त्वस्यानुकरोति यत् ।
अनूकमिति तद् ज्ञेयं गमचेष्टितकोविदैः ॥ २३२ ॥

शुभानां प्राणिनां चेष्टां श्रुमान् रू वरं हि तत् ।
निन्दितानां तथा चेष्टामनूकं निन्दितं विदुः ॥ २३३ ॥

सुव्यक्ता विन्द्वो यस्य गौरो वर्णो यनाहरः ।
लाहितो नेत्रपाः प्रान्तो भिनन्गो च वलिनो रदो ॥ २३४ ॥

एवं लक्षणसम्पूर्णो गजो ब्रह्माशक्तो मतः ।
पूजाहोऽर्त्तो नरेन्द्राणां विजयारोग्यवर्धनः ॥ २३५ ॥

कक्षाभागे तथा कण्ठे यः समः पृथुल्यामनः ।
हृत्वे कोरनदच्छायो सुगमरोमनिगमिनः । २३६ ॥

बहुकालमदः शूरो मेघनादेन हृष्यति ।
मजापत्यंशसो नाग-प्रजावृद्धिकरो यमो ॥ २३७ ॥

विन्द्वो वल्लिरेग्रा वा दृश्यन्ते यस्य वर्ष्पणि ।
स्वस्तिवैवर्षमानार्जर्नन्यारर्तश्च मन्निभाः ॥ २३८ ॥

रक्तोत्पलसमे नेत्रे स स्यादिन्द्रांशको गजः ।
 समरे विजयं दद्यात् परभूपालसम्पदः ॥ २३९ ॥
 ताम्रात्रोष्ठौ तथा जिह्वा धात्रीफलसमद्युतिः ।
 नयने रदनौ यस्य कुमुदोदकसन्निपत् (भौ) ॥ २४० ॥
 धनदांशसमुद्गतो धनरत्नसमृद्धिकृत् ।
 नृपाणां भवने तिष्ठन् पूजितः कुञ्जरोत्तमः ॥ २४१ ॥
 कृष्णमेघनिभो वर्णो स्यान्तर्पिः सद्यग्रहः ।
 आसने सुभगो भृष्टिर्गम्भीरघनगर्जितः ॥ २४२ ॥
 स्रशति प्रचुरं दानं वरुणांशकसम्भवः ।
 आहवे रिपुसंहारी निजभर्तुर्जयपदः ॥ २४३ ॥
 त्रिवर्लामण्डितः कण्ठे क्षौद्रपिक्वविलोचनः ।
 केनकच्छायदशनः पृथुरक्ताग्रपल्लवः ॥ २४४ ॥
 बिन्दुमान् पाण्डुवर्णश्च शशाङ्कांशकसम्भवः ।
 सङ्गरमाङ्गणे राज्ञां गजांशयं विजयप्रदः ॥ २४५ ॥
 अग्निज्वालासद्यग्रोमा केशवालेषु पिङ्गलः ।
 पिङ्गासः पिङ्गतालुश्च पिङ्गपुण्करशोभितः ॥ २४६ ॥
 अग्न्यंशकसमुद्गतः साक्षाद् वह्निरिवाहवे ।
 भस्मसात् कुरुते सैन्यमशेषं द्विपतां सदा ॥ २४७ ॥
 कृष्णा यस्य तनोश्छाया गौरी चाक्ष्णोश्च कर्णयोः ।
 नखा रीपशिल्वाभासा निषिद्धा मांसला तनुः ॥ २४८ ॥
 अग्नि-मारुतयोरंशसंजातः कोपनो जयी ।
 तस्य दोषोऽयमेकः स्याददृक्कुशं यन्न मन्यते ॥ २४९ ॥
 दोषाभासो गुणस्तस्य सञ्जाते समरोत्सवे ।
 प्रचण्डत्वाद्भयं घत्ते रिपुसैन्येष्वयं गजः ॥ २५० ॥

टन्तमध्यात् समारभ्य क्रमशो ह्ययते करः ।
 तान्नपुष्करपर्यन्तं सुमभाषापताद्गुर्लीः ॥ २५१ ॥
 सुगन्धिः मीकरासारो दीर्घा निश्वाससन्ततिः ।
 घनवद्बृंहितध्वानो बलीर्दानं वपुर्दम् ॥ २५२ ॥
 मृदु मूहमाजनश्यामं सर्वाङ्गीर्णं तनूरुहम् ।
 श्रागर्भेपुष्करच्छाया कान्तिः सर्वाङ्गसङ्गिनी ॥ २५३ ॥
 सुरर्णकेतकोद्योतो रदनीं वर्तुलो दृढो ।
 आयतः शोभता मध्ये निम्नः स्याद् वादकुम्भरुः ॥ २५४ ॥
 अपेरोमवानोष्ठः सगदे च समे श्रुभे ।
 सुखमण्डलमत्यर्थं रम्यं दृष्टिमनोरमम् ॥ २५५ ॥
 पुष्पसारसमे नेत्रे पक्ष्मले प्रान्तलोहिते ।
 चलिनो मृदुविस्तीर्णो समो देद्विवर्जितो ॥ २५६ ॥
 शिराचिरहितो कर्णतालो दुन्दुभिनिम्बनो ।
 वर्तुलायुक्तो वृम्भी समो लक्ष्मीकुचापमो ॥ २५७ ॥
 रम्यो भालनलन्यासो विपुलं चासनं समम् ।
 नखुरिस्वो गलादेशो दीर्घांशो च नामलो ॥ २५८ ॥
 बाहू दीर्घाङ्गू र्पाचारघोऽय क्रमशः वृशो ।
 कृमाकारतलात्प्राग्निगार्धेन्दुनिभा नखाः ॥ २५९ ॥
 विगतिसा दशाष्टौ वा शाभनाः परिर्ज्ञानिताः ।
 उरो विशालमुद्गरमुदरं प्रवर्तो कुर्वो ॥ २६० ॥
 अस्रस्तं मेहनं शर्मं वराहजनं वग्म् ।
 सज्जचापनिभां वंशो घालधिषायतः कृशः ॥ २६१ ॥
 शङ्खचक्रगदासाग निन्दो बलयोऽपवा ।
 दृश्यन्ते यस्य नागस्य स विष्णुवंशसमुद्भव ॥ २६२ ॥

अभिषेकोचितः पूज्यः मर्वकार्यप्रसाधकः ।
 पुनाति रानदो राम् धनधान्यसमृद्धिकृत् ॥ २६३ ॥
 शुच्याहारस्तो नित्यं बलिरेखाविवर्जितः ।
 अनामयः स्थिरः शूरो देवसत्त्वो भवेद् गजः ॥ २६४ ॥
 मेधावी वै क्रियादक्षः कामुकश्चपलः पटुः ।
 स्तम्भप्रसङ्गके शस्तो गजो गन्धर्वसत्त्वजः ॥ २६५ ॥
 जलावगाहनासक्तः कोपनः कातरो भृशम् ।
 भोजने लम्पटो नित्यं कुञ्जरो विषसत्त्वजः ॥ २६६ ॥
 दान्तः शूरः सद्गोन्साहो बळी युद्धविशारदः ।
 अभीरुराहवे धीरः क्षनसत्त्वो भवेद् द्विपः ॥ २६७ ॥
 दण्डसाध्यस्तथा नीचो मूर्खश्च मल्लिनाशनः ।
 आहवे निरतः शूरः शूद्रसत्त्वो भवेत् करी ॥ २६८ ॥
 विश्वामघातकः क्रूरो गमने कुटिलक्रमः ।
 न भुङ्क्ते च मदेऽल्पे सपसत्त्वः करी मतः ॥ २६९ ॥
 एतानि त्रीणि सत्त्वानि राजसस्य भवन्ति हि ।
 राजसः पित्तभूयिष्ठः पित्तलस्तप्तविग्रहः ॥ २७० ॥
 उन्मार्गेण सदा याति धिवेकरहितो भृशम् ।
 उन्मत्त इव चेष्टायां द्विपः पैशाचसत्त्वजः ॥ २७१ ॥
 निशायां चरति स्वैरं मनुष्याणां वधे रतः ।
 वेगवान् सवलो हस्ती रक्ष सत्त्वसमुद्भवः ॥ २७२ ॥
 एते द्वे तामसे सत्त्वे तामसो वातको मृशम् ।
 सवातो दृश्यते रूक्षो निद्रालुश्चपलो गजः ॥ २७३ ॥
 जापते पाण्डुरो यस्तु केशे रोमणि वाळधौ ।
 वर्णे च नेत्रयार्थैव स स्यादरात्रतान्वयः ॥ २७४ ॥

युद्धक्षमः सारमदृक् कोपी युद्धविशारद ।
कुञ्जरोमा स्थूलशीर्षः पुण्डरीकान्वयो गजः ॥ २७५ ॥

श्यामवर्णः मुदेहश्च कृष्णकेशः कृशोदरः ।
स्थूलचिन्दुर्द्धनुर्वक्षः पुष्पदन्तान्वयः करी ॥ २७६ ॥

अग्निवर्णः सुवर्णाक्षो घेगवान् जललम्पट ।
आयतो विस्तृतोऽन्यर्थे वामनान्वपजो द्विपः ॥ २७७ ॥

प्रचण्डः कुमुदच्छायः कपोतनयनः शर्पी ।
मेधार्वा तनुरोमा च सुमतीकान्वयो गजः ॥ २७८ ॥

स्निग्धवालधिदन्तो यश्चेतोहरकरान्वितः ।
उन्नतस्थूलजघनः सोऽन्ननान्वयसम्भवः ॥ २७९ ॥

रोद्रं पृथुगिरा ह्रस्वश्रोत्रहस्तसमन्वितः ।
पेचकेऽप्यः स्थूलकलः सार्वभौमान्वयो गजः ॥ २८० ॥

कुमुदाभः स्थूलतनुः स्निग्धलोहितलोचनः ।
कृष्णविस्तीर्णहस्ताग्रः कुञ्जरः कुमुदान्वयः ॥ २८१ ॥

इति गजजातिमेदलक्षणम् ॥

एवं परीक्ष्य यत्नेन लक्षणैरुत्तमान् गजान् ।
स्वीकुर्यादवर्णापालो विपरीतान् परित्यजेत् ॥ २८२ ॥

स्वीकृताननुचक्षास्तान् सिन्धुरान् शिक्षयेच्चृप- ।
अवधेऽथ वधे कर्म वाक्पटाङ्कुशभङ्गिभिः ॥ २८३ ॥

शुभे दिने शुभे क्षेत्रे मौम्याशाम्मुखं गजम् ।
मातः कृत्वा द्विजश्रेष्ठान् मन्त्रसामा निवाचरे(ये)त् ॥ २८४ ॥

दधि दूर्वाक्षतैः पुष्पैश्चन्दनैः कुङ्कुमादिभिः ।
 अर्चयेत् सिन्धुरं राजा सम्यग् दिनचतुष्टयम् ॥ २८५ ॥
 ततश्चाभौ स्फुरेज्जन्म सायजन्मा मतङ्गजः ।
 अभिनन्दन् गृहावासं त्यजन् कान्तारजं सुखम् ॥ २८६ ॥
 उत्तमेऽङ्गनि नागानामपराणि प्रबन्धयेत् ।
 निगडैश्चर्मनिर्माणैर्दंष्टं गाढं यथासुखम् ॥ २८७ ॥
 पुरोभागे त्रयं स्थाप्यं कर्णदेशे नराकुभौ ।
 पश्चाद्भागे तथा द्वौ च समाराधारिणः क्रमात् ॥ २८८ ॥
 पक्ष्यांरुभयोः स्थाप्ये करिण्यावतिशिक्षिते ।
 आराहस्तैस्ततः सर्वैर्निपम्योऽसौ मतङ्गजः ॥ २८९ ॥
 शिक्षयेच्च ततो भाषां कर्मज्ञानाय दन्तिनम् ।
 अनालस्येन निर्वन्धात् प्रत्यहं गजपोषकः ॥ २९० ॥
 एषोद्दोति च सञ्चाले स्थितान्पुष्पसारणे ।
 हेहे हेहेति वक्तव्यं गजशिक्षाविशारदैः ॥ २९१ ॥
 पार्श्वद्वयापसारे च फापेति विनियोजयेत् ।
 अपवेशे प्रयोक्तव्यं विश्वीति वचनं स्फुटम् ॥ २९२ ॥
 नुङ्कुलत्यापने वाच्यं गजशिक्षाविशारदैः ।
 द्विर्वाच्यं करसङ्कोचे वप(प्र) डिहरेति शिक्षकैः ॥ २९३ ॥
 भरीवेति प्रयोज्यं द्वि करस्योत्क्षेपणं प्रति ।
 स्तम्भाद्विलगने वाच्यं हिज्ज-हिज्जेति शिक्षकैः ॥ २९४ ॥
 गजस्योत्क्षेपणे वाच्यं भले भलेति यन्त्रिभिः ।
 अपरानमने किः किर्भणनार्यं विचक्षणैः ॥ २९५ ॥
 याचनार्यं महामात्रा दे दे शब्दमुदीरयेत् ।
 करप्रहारणे शिस्पां हेहैयेति द्विरुक्तितः ॥ २९६ ॥

कवलग्रसने द्विर्द्विर्यावद् ग्रामो निर्गार्यते ।

परित्यागे प्रयोक्तव्यां सुरा सुरेति भारती ॥ २९७ ॥

मा मा निवारणे वाच्यो गजशिखाविशारदः ।

दिग् दिगेति वक्तव्यो भूमौ दन्ताभिघातने ॥ २९८ ॥

बद्धिः शृण्वाभिघाते तु हू हू वाक्यं प्रबोधयेत् ।

शनैः सञ्चारणे वाच्यो लेच लेचेति क्रोचिर्दः ॥ २९९ ॥

आह्वाने कुञ्जरो ज्ञाप्य इच्च भूभेति यन्त्रिभिः ।

कस्यापि ग्रहणे वाच्यो घे घे शब्दं मनङ्गनः ॥ ३०० ॥

ईदृशी प्रथमा भाषा शिक्षयेत् मतङ्गजम् ।

भाषाभिर्गं गजं जातं पश्चात्कर्मणि योजयेत् ॥ ३०१ ॥

पुरःस्थितेन शृण्वाया नारदो(आरतो)दः शनैः शनैः ।

कर्तव्यस्तद्गयात्रागः करं सङ्काच्य तिष्ठति ॥ ३०२ ॥

आराभ्यां मुखपार्श्वस्थौ तुदतो इतुयुगमकम् ।

उन्नमस्य मुखं नागस्तद्गयादवतिष्ठते ॥ ३०३ ॥

ततः कर्णमर्मापस्थः कर्णमूले प्रतोडनम् ।

कुरुनस्तद्गयाद् दन्ती कर्णावृद्धस्य तिष्ठति ॥ ३०४ ॥

आराघातभयवस्तो यदि पश्चाद् व्रजेद् गजः ।

आराभ्यां तोदनं तस्य कुर्वति पार्श्वसंस्थितौ ॥ ३०५ ॥

ततः स्यानकर्मसिद्धः सौष्टवं लभते गजः ।

शिक्षयेत् ततो नागं यन्त्रितं सर्वरूपसु ॥ ३०६ ॥

ततः कर्मकरो दक्षः पाणिभ्यां घृतमल्लिकः ।

स्यानकं तिष्ठतस्तस्य प्रविश्य करिणोऽग्रतः ॥ ३०७ ॥

आस्फाल्य भस्त्रिके पूर्वं दर्शयेदेकभस्त्रिकाम् ।
 इहकारैर्द्विपं यन्ता भस्त्रिकाहनने जुदेत् ॥ ३०८ ॥
 करं कुण्डलिनं नागः प्रसार्थं धृतभस्त्रिकाम् ।
 महरेद् वाद्यहस्तेन मेरितः सन्निपादिना ॥ ३०९ ॥
 हस्तमुत्क्षिप्य नागेन्द्रं यन्ता वाक्यैः सुशिक्षितैः ।
 अन्तःकरेण भस्त्रापां ताडनं कारयेद् दृढम् ॥ ३१० ॥
 पार्श्वद्वयसमायुक्तौ ततः कर्मकरावुभौ ।
 भस्त्रिकापाणिकौ नागमात्मानं मलि कर्पतः ॥ ३११ ॥
 बाह्यहस्तेन तत्रैका भस्त्रिका ताडयेद् गजः ।
 अन्तर्हस्तेन वाप्यन्यां महरेत पुनः पुनः ॥ ३१२ ॥
 रामेणानेन तिष्ठन्ति भस्त्रिकापाणयस्त्रयः ।
 चत्वारः पञ्च वा दक्षा दृश्यन्त स्वभस्त्रिकाः ॥ ३१३ ॥
 अन्तर्हस्तेन तत्रैका बाह्यहस्तेन चापराम् ।
 प्रहारयेत् तपारूढो भस्त्रिकास्ता यथाक्रमम् ॥ ३१४ ॥
 ततः प्रहरणे दक्षो भवेन्मातङ्गकुञ्जरः ।
 पश्चात् महरतेऽङ्गानि नरोद्भृ-गज-वाजिनाम् ॥ ३१५ ॥
 ततोऽङ्गधारणैः शिक्ष्यस्तज्ज्ञैः कर्मकरैः करी ।
 घासं चेष्टं युद्धं शालिमिश्रुकाण्डमथापि वा ॥ ३१६ ॥
 दर्शयित्वा मलोभ्येनं प्रसारितकरं गजम् ।
 विवेष्टयेन्नितं गात्रं घासलोभं प्रदर्शयेत् ॥ ३१७ ॥
 करेण वेष्टितो गाढं दद्याद् घासं करस्वितम् ।
 आस्फाल्य च करं तस्य स्वयमुद्धृत्य गच्छति ॥ ३१८ ॥
 धारणे विगताशङ्कं धारयेल्लोचनैर्विना ।
 स्वाङ्गं च विधृतं यत्नाद् बन्धयेत् परिवर्तनैः ॥ ३१९ ॥

ततोऽद्भुशेन संरुद्धः प्रतोदेन च पीडितः ।

द्विग द्विगेति संप्रोक्तो धृत्वा कर्मकरं दृढम् ॥ ३२० ॥

मुखं निक्षिप्य भूभागे प्रोहावाकुञ्च्य तिष्ठति ।

हस्तेन वेष्टयेदङ्गं कर्मकारस्य कुञ्जरः ॥ ३२१ ॥

* पश्चाद् धर्मविनिर्माणं प्रतिरूपं निराकृतिः ।

निक्षिपेदग्रहस्तस्य कुञ्जरस्य धर्मपिणः ॥ ३२२ ॥

ततः शुण्ढाभिघानेन दन्ताग्रव्यधनेन च ।

गात्राभ्यामपराभ्यां च मर्दनेन च पेयणैः ॥ ३२३ ॥

चूर्णीकरोति तद्रूपं बधकर्मणि शिक्षितः ।

ततोऽसौ मारयेज्जन्तून् कृतान्त इव शिक्षितः ॥ ३२४ ॥

चतुरस्रं कर्मकर्म बालकापूरितं मनाक् ।

दण्डाग्रसंस्थितं कार्यं तल्लासेत्यभिधीयते ॥ ३२५ ॥

दण्डाग्रे दर्शयेत्क्षरं कम्पयेच्च सशब्दकम् ।

निषादिपेरितो नागो रदनाभ्यां निहन्ति तम् ॥ ३२६ ॥

समुन्नतस्तथा नोर्चैर्धनैः पार्श्वसमाश्रितैः ।

विचिषैः प्रहरेच्छाक्षां दन्तघातेषु शिक्षितः ॥ ३२७ ॥

उन्मोच्य बन्धनं पश्चात् पूर्वस्थानकमाश्रितम् ।

सञ्चारयेत् ततो वीथ्यामद्भुष्टाभ्यां सुदन् गजम् ॥ ३२८ ॥

कवलं दर्शयित्वा तु धावयेदनु धावतः ।

पार्श्वभ्यां चर्तनैः पश्चान्मण्डलेषु प्रचारयेत् ॥ ३२९ ॥

एवं संशिक्षितो नागो वध्यावधेषु कर्मण्यु ।

जयत्येकोऽपि सहाये नर-त्राणि-गजान् बहून् ॥ ३३० ॥

शुभलक्षणसंयुक्ताः कुञ्जरा भद्रजातयः ।

शिक्षिताः सर्वकर्माणि चले कार्या महीभृजा ॥ ३३१ ॥

इति गनशिक्षानिरूपणम् ॥

रजतस्य सुवर्णस्य रत्नानां रत्नपेत्त्वं खनिम् ।
 तत्सम्भूतेषु सर्वेषु करं राजा समाहरेत् ॥ ३३२ ॥
 द्रव्यं भूमिगतं विद्याद् विविधैर्लक्षणैर्नृपः ।
 लक्षणानि प्रवक्ष्यामि निधीनां प्रतिपत्तये ॥ ३३३ ॥
 वर्षासु शीतकाले च यत्र गोधा निरन्तरम् ।
 वृक्षिकः पक्ष्मगो वाऽऽस्ते तत्र भूमौ भवेन्निधिः ॥ ३३४ ॥
 दृश्यते खड्गरीटानां सम्मोगो यत्र भूतले ।
 निरिन्यनो ज्वलेद् बुद्धिध्रुवं तत्र भवेन्निधिः ॥ ३३५ ॥
 आवर्तो दृश्यते यत्र विना हेतुं जलाशये ।
 पङ्कजानि द्विशीर्षाणि तत्र तोये भवेन्निधिः ॥ ३३६ ॥
 अपरोहस्य वृक्षस्य प्ररोहो यत्र दृश्यते ।
 रम्भा कण्टकिनी यत्र भूमौ तत्र भवेन्निधिः ॥ ३३७ ॥
 शिखाद्विवयसंपुक्तस्तालो यत्र प्रदृश्यते ।
 पुष्पस्योपरि पुष्पं वा क्षितौ तत्र भवेन्निधिः ॥ ३३८ ॥
 दृष्ट्वाऽर्कं भुवमाघ्राय वृषभो यत्र नर्दति ।
 वारं वारं महृष्टात्मा शोण्यां तत्र भवेन्निधिः ॥ ३३९ ॥
 हस्तद्वयसमुत्सेयो चाप्पो यत्रानिमित्तकः ।
 रुदिवां लौकिकी यत्र निधिं तत्र खनेन्नृपः ॥ ३४० ॥
 खनिशास्त्रेषु सर्वेषु लक्षणेन निरूप्यते ।
 तथापि लक्ष्यते तद्गैर्निधिर्विध्युक्तमार्गतः ॥ ३४१ ॥
 लक्षणैर्व्यञ्जिते द्रव्ये स्थाननिश्चयहेतवे ।
 अस्ति नास्तीति शङ्काया मिष्टस्यै वर्तिरुच्यते ॥ ३४२ ॥
 उल्कस्य वसाङ्गोलतैर्लक्ष्मणतन्तवः ।
 एतैर्विहितया वर्त्या कज्जलं परिकल्पयेत् ॥ ३४३ ॥

कज्जलेनाङ्गयेत् तेन लोचने प्रयतो नरः ।
करस्यमिव भूमिस्थं निर्धि पश्यति निश्चितम् ॥ ३४४ ॥

सितार्कतूलरुस्यापि पद्ममूत्रनिवेष्टितम् ।
सप्तद्वयो वराहस्य वसथा परिभाषितम् ॥ ३४५ ॥

कपिलासर्पिः(?)दीप्तं च कज्जलं जनयेद् यदा ।
तरुकज्जलाक्तनयनो निर्धि पश्येद् भुवि स्थितम् ॥ ३४६ ॥

हृदयं कृष्णकाकस्य जिह्वां चादाय पेपयेत् ।
अङ्गयेन्मधुना सार्द्धं नेत्रे पश्येत् ततो निर्धिम् ॥ ३४७ ॥

रात्रौ कृष्णचतुर्दश्यासुखरुवमयोक्षिताम् ।
पद्ममूत्रकृतां वर्ति कज्जलार्थं प्रदीपयेत् ॥ ३४८ ॥

तेनाजितासियुगलो गृध्रदृश्याऽवष्टोकयेत् ।
जर्वयो वीक्षते वाढ निर्धि भूमितलस्थितम् ॥ ३४९ ॥

कुन्दी गन्धकं तालं यशस्स्य च लेण्डिका ।
पद्ममूत्रार्कतूलेन वर्तिर्मेतैः प्रकल्पयेत् ॥ ३५० ॥

कपिलासर्पिणा दीप्ता वर्तिर्निधिसमापगा ।
उत्पतेत् भ्रुस्फुटे द्रव्ये निपतेत् सा महानिधौ ॥ ३५१ ॥

अरुं शालमलि-नापांस-तूलरुत्पिततन्तुभिः ।
पेष्ट-पद्मजमूत्रैश्च वेष्टयेच्छिरिन शिखाम् ॥ ३५२ ॥

महानिलेप्रदीप्ता सा निरिस्थाने प्रदर्शिता ।
त्रिशिखा जायते सत्रो निपतेद् वा निधिस्यले ॥ ३५३ ॥

एवं ज्ञात्वा निधिस्थानं पुष्प-धृपाक्षतः फलैः ।
यथायोग्यं च बलिभिः पूजयेत् त्रिदिवोरुसः ॥ ३५४ ॥

श्रीघरं च श्रिया युक्तमुपया च महेश्वरम् ।
ब्रह्माणं च सरस्वत्या सहितं पूजयेद् बुधः ॥ ३५५ ॥

गणेशं च गणैः सार्द्धं तत्स्थानाधिपतिं तथा ।
भूतवेतालसहितं क्षेत्रपालं च पूजयेत् ॥ ३५६ ॥

धनेशं यक्षसङ्घातपरिवारसमन्वितम् ।
जलस्थाने विशेषेण वरुणं च मपूजयेत् ॥ ३५७ ॥

त्रिभिर्वा पञ्चभिर्वापि सप्तभिर्नवभिस्तथा ।
अधिरैर्विपमैर्वाऽपि सावकैः खलनोऽग्रतैः ॥ ३५८ ॥

उपोपितैः शुचिभूतैः शक्तैर्भयविबर्जितैः ।
खन्यशास्त्रानुसारेण निजाङ्गक्षतरक्षणैः ॥ ३५९ ॥

समुद्ररेन्निधिं राजा निजाभ्यक्षपुरःसरम् ।
एवं सिद्ध्यन्ति सर्वाणि निधानानि न संशयः ॥ ३६० ॥

यनानामीश्वरो राजा ब्रह्मणा परिकल्पितः ।
भूगतानां विशेषेण यतोऽसौ चिद्युधाधिपः ॥ ३६१ ॥

इति निधि ॥

मौक्तिकानां समुत्पत्तिः स्थाने स्थाने यदोदर्थो ।
तानि स्थानानि संरक्षेदाहरैव ततो धनम् ॥ ३६२ ॥

त्रिचित्रब्रह्मस्य नानासत्त्वबौध्दसधनः ।
शरदभ्रपत्तीकाशतरङ्गोद्धासभासिनः ॥ ३६३ ॥

अमरीकृतगीर्वाणनिवहस्य सुधारसैः ।
बहवाग्निशिखाजालैर्निहृतादिफणामणेः ॥ ३६४ ॥

इन्द्रनीलनिभोऽनुद्गतरेद्गालिङ्गितं वपुः ।
 विभ्राणस्येन्द्रिराभर्तुर्विश्रम्भस्त्रापसन्नः ॥ ३६५ ॥
 षड्रपातभयत्रस्तकुलाचलककुप्सितैः ।
 रत्नौघदीप्तिस्मिंश्रफेनस्यातिवितन्वतः ॥ ३६६ ॥
 सुधामूर्तिकलादानात् कृतार्थीकृतशूलिनः ।
 पातालमूलपर्यन्तसम्प्राप्तजलयारिणः ॥ ३६७ ॥
 प्रत्यग्रविद्रुमलतासन्दिग्धौर्वाणलत्वपः ।
 शङ्खैश्च बहवाबहिभृतिभ्रान्ति वितन्वतः ॥ ३६८ ॥
 जलसद्भिर्जलेभानां वृन्दैः फेनलवोज्ज्वलैः ।
 आकुलस्य गिरेः शृङ्गैर्मनाकस्येव राजतैः ॥ ३६९ ॥
 अनन्तत्वान्महश्चाद्य विभ्रतो गगनोपमाम् ।
 उद्दामस्फुरितोऽनुद्गतरद्गत्रासकारिणः ॥ ३७० ॥
 पक्षच्छेदभयायातभूभृद्गहाविधायिनः ।
 लपमां विभ्रतः साक्षात् स्तोमेश्वरमहीशुभ्रः ॥ ३७१ ॥
 ऐरावत-सुधा-लक्ष्मी-शीतदीधितिजन्मनः ।
 क्षयनस्य हरेस्तुद्गभङ्गव्याप्तविपद्भिः ॥ ३७२ ॥
 पारिजातं सुधां लक्ष्मीं नारुणीं शीतदीधितिम् ।
 दत्त्वा त्रिजगतो भावान् सम्प्राप्तस्य वदान्यताम् ॥ ३७३ ॥
 वेलापुरेणु सर्वेषु सपीपस्थेषु वारिधेः ।
 रसा विधेया यत्नेन राज्ञा सम्पदमिच्छता ॥ ३७४ ॥
 निजवेलातटस्यानां पोतवाहनकर्मणाम् ।
 पोते प्रत्यागते तस्माद् दशभासं हरेश्वरः ॥ ३७५ ॥
 पत्नीपमाह्वानीतपोतानां स्वेच्छया नृपः ।
 स्वीकुर्यात् सकलं द्रव्यं किञ्चिद् दद्याच्च भूपतिः ॥ ३७६ ॥
 इति राष्ट्राध्यायः ॥ ३ ॥

धातुवादयोगैश्च विविधैर्वर्धयेद् धनम् ।
 ताम्रेण साधयेत् स्वर्णं रौप्यं वज्रेण साधयेत् ॥ ३७७ ॥
 शुष्कपुष्पपलाशस्य पुष्पं संशोष्य चूर्णयेत् ।
 छागदुग्धेन तच्चूर्णं त्रीन् वारान् परिभावयेत् ॥ ३७८ ॥
 बङ्गपट्टांशचूर्णेन पिष्टेनैतत् प्रलेपयेत् ।
 पुटपाकेन तद् दग्धं तारं भवति शोभनम् ॥ ३७९ ॥
 श्वेतब्रह्मवरोः पुष्पं स्वरसेन विभावयेत् ।
 तालं द्वात्रिंशत् वारान् तेन वङ्गं प्रलेपयेत् ॥ ३८० ॥
 पुटपाकेन तद् दग्धं वङ्गं व्रजति तारताम् ।
 मार्दवं कालिमां गन्धं वङ्गं त्यजति निश्चितम् ॥ ३८१ ॥
 श्वेतब्रह्मवरोर्बीजतैलेन परिभावयेत् ।
 गन्धकं सप्तकत्वोऽथ तेन ताम्रदलानि च ॥ ३८२ ॥
 लेपितं तत्पुटे दग्धं शुल्यं काञ्चनतां व्रजेत् ।
 दाहच्छेदनिघर्षादिकर्मयोग्यं भवेत् ततः ॥ ३८३ ॥
 तस्य तैलेन दरदं गन्धकं पारदं तथा ।
 पर्दयेत् स्वल्पपाषाणे यावत् तत् कल्कतां व्रजेत् ॥ ३८४ ॥
 लेपयेत् तेन कल्केन वङ्गपत्राणि सर्वतः ।
 दग्ध्वा दग्ध्वा पुनर्लिम्पेद् वारान् द्वात्रिंशत् बुधः ॥ ३८५ ॥
 ततो वङ्गं भवेत् स्वर्णं रञ्जितं दरदादिभिः ।
 व्यवहारक्षयं शुद्धं कर्मयोग्यं भवेच्च तत् ॥ ३८६ ॥
 निर्पासं श्राकवृक्षस्य शृङ्गणवस्त्रेण गाढयेत् ।
 समूलशिशुचूर्णेन निर्पाससहितेन च ॥ ३८७ ॥
 परितस्ताम्रपत्राणि दग्ध्वा दग्ध्वा विलेपयेत् ।
 दाहैः पञ्चभिरेतत् तु काञ्चनं जायते शुभम् ॥ ३८८ ॥

फलानि शाकटक्षस्य पक्वान्याढाय भावयेत् ।
तद्रसेन रसेनापि मन्निष्टासद्वितेन च ॥ ३८९ ॥

तेन कल्केन पत्राणि शुल्कजानि प्रलेपयेत् ।
दहेच्च पुटपक्केन यावद् भवति काश्चनम् ॥ ३९० ॥

सञ्चूर्ण्य बलकं शाकीयं तद्रसेन विभावितम् ।
करवीररसैर्युक्तं तेन पत्रं त्रिलेपितम् ॥ ३९१ ॥

ताम्रं तज्जायते तारं पुटपक्के प्रतापितम् ।
गारोत्तारं भवेत् मग्न्यग्न्यवहाराकियोचितम् ॥ ३९२ ॥

एवमादिभिरन्यैश्च वाद्यग्रन्थक्रियाक्रमैः ।
कारयेत् कनकं तारं धनमुद्धर्य नराधिपः ॥ ३९३ ॥

सुवर्णं रजतै रत्नैर्वस्त्रैराभरणैस्तथा ।
पूर्णां व्ययसहः शर्यः कोशो नित्यं महीशुजा ॥ ३९४ ॥

इति घातुत्तद-रसायनम् ॥

पुटीकृत्यानले तमं यत् स्वर्णं निरूपयम् ।
तत् स्यात् पोडशवर्णार्यं कोशे स्थाप्य तदेव हि ॥ ३९५ ॥

वालार्कश्रुतिसद्भाशं विद्युदीप्तिमप्रभम् ।
शुद्धं भूषणयोग्यं स्यात् त्रिदशानां महीशुजाम् ॥ ३९६ ॥

कृतं वा निष्करूपेण घनं वा पिण्डरूपकम् ।
भूषणत्वेन वा सिद्धं शुद्धं कोशे विधारयेत् ॥ ३९७ ॥

धर्मस्वार्थस्य कामस्य माधकं जनरजनम् ।
शुद्धं सुवर्णकोशस्यमायुर्लक्ष्मीप्रदं भवेत् ॥ ३९८ ॥

धात्वन्तरसमायुक्तमशुद्धं नैव धारयेत् ।
 अशक्तं स्वर्णकार्येषु गृहलक्ष्मीविनाशकम् ॥ ३९९ ॥
 नागेन मिश्रितं रौप्यं बलिना परिशोधितम् ।
 चन्द्रमण्डलसद्भावं कोशे स्थाप्यं गृहीशुभा ॥ ४०० ॥
 यशःसौभाग्यजननं श्रेष्ठं पुत्रपदायकम् ।
 गृहे विधारितं रौप्यं मलिनं चासुखपदम् ॥ ४०१ ॥
 रत्नानि धारयेत् कोशे शुद्धानि गुणवन्ति च ।
 सम्भवं च तथा जातिं गुणं तेषां परीक्ष्य च ॥ ४०२ ॥
 कृते युगे कलिद्वेषु कोसले वज्रसम्भवः ।
 हिमालये मतद्वाद्रौ त्रेतायां कुलिशोद्भवः ॥ ४०३ ॥
 पौण्ड्रके च सुराष्ट्रे च द्वापरे या च सन्ततिः ।
 वैरागरे च सोपारे कलौ हीरकसम्भवः ॥ ४०४ ॥
 गुणाः पञ्च समाख्याता दोषाः पञ्च प्रकीर्तिताः ।
 छायायतस्रो चित्तोवा वज्राणां रत्नकोविदैः ॥ ४०५ ॥
 पद्मकोणत्वं लघुत्वं च समाप्रदलता तथा ।
 तीक्ष्णाग्रता निर्भलत्वमिमे पञ्च गुणाः स्मृताः ॥ ४०६ ॥
 मलो विन्दुस्तथा रेखा श्वासः काकषदं च यत् ।
 एते दोषाः समाख्याताः पञ्च वज्रपु कोविदैः ॥ ४०७ ॥
 श्वेता रक्ता तथा पीता कृष्णा छाया चैतुर्विधा ।
 विपक्षत्रियचैश्यानां शूद्रजातेर्यथाक्रमम् ॥ ४०८ ॥
 यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च पदामोति तदाप्नुयात् ।
 गुणयुक्तस्य वज्रस्य विपजातेर्विधारणात् ॥ ४०९ ॥

< A B श्रेष्ठे । २ B तथाविधा ।

जयः पराक्रमस्तस्य शत्रुनाशश्च जायते ।

गुणवत् सत्रजातीयं वज्रं वसति यद्गृहे ॥ ४१० ॥

कलाकुमालता द्रव्यं प्रज्ञा क्षेम यथो महत् ।

शुणिनः परिवर्त्नस्य वैश्यजातेर्विधारणात् ॥ ४११ ॥

परोपकारिता दाक्ष्यं धनधान्यसमृद्धयः ।

शुण्युक्तस्य वज्रस्य शूद्रजातेर्विधारणात् ॥ ४१२ ॥

मले मलिनता ख्याता धारणाद् दंष्ट्रिणो भयम् ।

कोणे व्याधिभयं प्रोक्तं मध्ये बद्धिभयं भवेत् ॥ ४१३ ॥

दोषेषु विन्दुरावर्तः परिवर्तो यवाकृतिः ।

चतुर्दशं ममारुपाता विन्दवो वज्रसंश्रयाः ॥ ४१४ ॥

रक्तोऽत्र वर्तुलो विन्दुरावर्तः सव्यवर्तनः ।

रक्तश्च परिवर्तस्तु रक्त एवापसव्यकः ॥ ४१५ ॥

विन्दुरायुर्धनं हन्यादावर्तो मयमादिशेत् ।

परिवर्ते भवेद् व्याधिर्भवे तु फट्टमुच्यते ॥ ४१६ ॥

स च रक्तस्तथा पीतः श्वेतश्च त्रिविधो मतः ।

रक्तवर्णे यथे ख्याते गजाश्वस्य विनाशनम् ॥ ४१७ ॥

यथे पीते कुलस्यान्तो धनमायुः सिते भवेत् ।

एवं दोषा गुणाश्चीक्या यवविन्दोरशेषतः ॥ ४१८ ॥

सव्यवक्त्रा शुभा रेखा वामवक्त्रा भयङ्करी ।

छेदभ्रान्तिकरी छेदा रेखा शस्त्रभयप्रदा ॥ ४१९ ॥

पसद्वयप्रदस्या या छेदगा सा प्रकीर्तिता ।

रेखा बन्धुविनाशाय जायते वज्रसंश्रिता ॥ ४२० ॥

शुकः काकपदाकारो दृश्यते यः पर्वो स्थितः ।
स मृत्युमादिशत्याशु धनं वा सकलं हरेत् ॥ ४२१ ॥

भयाग्रं भयमर्धं च दलहीनं च वर्तुलम् ।
कान्तिहीनं च यद् वज्रं दोषाय न गुणाय तत् ॥ ४२२ ॥

भिन्नभ्रान्तिकरस्त्रासः सन्त्रासं जनयेत् स्फुटम् ।
एवं दोषा गुणाः मोक्ता वज्राणां सोमभूभुजा ॥ ४२३ ॥

इति वज्रदोष-गुणा ॥

कोलाहि-करि-मत्स्यानां शीर्षे मुक्ताफलोद्भवः ।
त्वक्सार-शुक्ति-शङ्खानां गर्भे मुक्ताफलोद्भवः ॥ ४२४ ॥

धाराधरेषु जायेत मौक्तिकं जलविन्दुभिः ।
दुर्लभं तन्महारत्नं देवैस्त्वस्त्रीयतेऽम्बरात् ॥ ४२५ ॥

गजादिजं सुदुष्पापं मौक्तिकं तपसा विना ।
मौक्तिकं शुक्तिजं लभ्यमाकरेषु कलौ नृभिः ॥ ४२६ ॥

कुक्कुटाण्डसमं वृत्तं मौक्तिकं निविष्टं गुरु ।
धनजं भानुसङ्काशं देवयोग्यममानुषम् ॥ ४२७ ॥

फाम्बोजकुम्भसम्भूतं धात्रीफलसमं निमम् ।
आताम्रपिञ्जरच्छायं मौक्तिकं मन्ददीधिति ॥ ४२८ ॥

फणिजं वर्तुलं रम्यं नीलच्छायं महाश्रुति ।
पुष्पहीना न पश्यन्ति वासुकेः कुलसम्भवम् ॥ ४२९ ॥

कोळजं कोळसदृशं तद्दृष्टासदृशच्छवि ।
अलभ्यं मनुजै रत्नं मौक्तिकं पुष्पवर्जितैः ॥ ४३० ॥

शुभ्राकलसम स्पौलपात् तिमिजं मौक्तिकं लघु ।
पाटलीपुष्पसदृशं मन्दजाति सुवर्तुलम् ॥ ४३१ ॥

वंशजं शशिसङ्काशं कङ्कोलीफलमात्रकम् ।
 प्राप्यते बहुभिः पुण्यैस्तद् रक्ष्यं वेदमन्त्रतः ॥ ४३२ ॥
 वर्षोपलसमं दीप्त्या पाञ्चजन्यकुलोद्भवम् ।
 कपोताण्डप्रमाणं तत् कान्तं पापहरं परम् ॥ ४३३ ॥
 श्रुक्तिजन्मान्मुधैर्मध्ये सिंहले चारवाटके ।
 पारसीके बर्बरे च भवेन्मुक्ताफलं शुभम् ॥ ४३४ ॥
 स्वात्यां स्थिते रवौ मेघैरेव मुक्ता जलविन्दवः ।
 निर्गार्गाः श्रुक्तिभिर्मुक्ता जायन्ते निर्मलस्त्रियः ॥ ४३५ ॥
 स्थूला मध्यास्तथा सूक्ष्मा विन्दुमानानुसारतः ।
 भवन्ति मुक्तास्तासां च मूल्यं तन्मानरूपतः ॥ ४३६ ॥
 रुक्मिण्याख्या भवेच्छ्रुक्तिस्तस्यां जातं पर्मावितकम् ।
 निर्मलं कुङ्कुमच्छायं जातीफलसमं वरम् ॥ ४३७ ॥
 अमूल्यं तद् विनिर्दिष्टं रत्नलक्षणवेदिभिः ।
 दुर्लभं नृपयोग्यं स्यात् स्वल्पभाग्यैर्न लभ्यते ॥ ४३८ ॥
 मुक्तिर्गर्भं मधुरच्छायं मौक्तिकं सिंहलोद्भवम् ।
 आरवाटसमुत्पन्नं पीतच्छायं सुनिर्मलम् ॥ ४३९ ॥
 पारसीकोद्भवं स्वच्छं सिनें मुक्ताफलं शुभम् ।
 ईषच्छयामं च रत्नं च मौक्तिकं बर्बरोद्भवम् ॥ ४४० ॥
 चत्वारः स्युर्महाद्रोषा मध्यमाः षट् प्रकर्तिताः ।
 एवं दश समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ ४४१ ॥
 यत्रैकदेशे संलग्नः श्रुक्तिखण्डो विभाव्यते ।
 श्रुक्तिग्ग्नः समाख्यातः स दोषः कुष्ठकारकः ॥ ४४२ ॥
 मीनलोचनसङ्काशो दृश्यते मौक्तिके तु यः ।
 मत्स्यारूपः स तु दोषः स्यात् पुत्रनाशकरो ध्रुवम् ॥ ४४३ ॥

दीप्तिहीनं गतच्छायं जठरं तद् विदुर्बुधाः ।
 दारिद्र्यजननं यस्मात् तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ ४४४ ॥
 मौक्तिकं विद्रुमच्छायमतिरक्तं विदुर्बुधाः ।
 तस्मिन् सन्धारिते मृत्युर्जायते नात्र संशयः ॥ ४४५ ॥
 उपर्युपरि बिभ्रन्ति बलयो यत्र मौक्तिके ।
 त्रिट्टत्तं नामतः ख्यानं दुर्भगत्वविधायकम् ॥ ४४६ ॥
 अट्टनं बलनं यत् तु चर्पटं तन्निगद्यते ।
 मौक्तिकं धियते येन तस्य कीर्त्तिर्भवेत् सदा ॥ ४४७ ॥
 त्रिकोणं व्यसमारुयात् सौभाग्यक्षयकारकम् ।
 दीर्घं यत् तत् कृशं प्रोक्तं पञ्चाविध्वंसकारकम् ॥ ४४८ ॥
 निर्भ्रुममेकतो यत् तु कृशपार्श्वं तदुच्यते ।
 सदोषं मौक्तिकं नित्यं निरुद्योगकरं हि तत् ॥ ४४९ ॥
 अवृत्तं पीटकोपेतं खण्डं सम्भिन्नरूपितम् ।
 अरम्यं गुणहीनं च स्वल्पमौल्यं हि मौक्तिकम् ॥ ४५० ॥
 तारकाद्युतिसङ्काशं सुतारं तन्निगद्यते ।
 सुवृत्तं मौक्तिकं यत् स्याद् गुणवत् तत् प्रकीर्त्यते ॥ ४५१ ॥
 स्वच्छं दोषविनिर्मुक्तं निर्मलं मौक्तिकं मतम् ।
 गुरुत्वं तोलने यस्य तद् धनं मौक्तिकं मतम् ॥ ४५२ ॥
 शीतांशुबिम्बसङ्काशं मौक्तिकं स्निग्धमुच्यते ।
 वणरेखाविहीनं यत् तत् स्यादस्फुटितं शुभम् ॥ ४५३ ॥
 ईद्वसर्वगुणोपेतं मौक्तिकं येन धार्यते ।
 तत्प्राप्तुर्वर्धते लक्ष्मीः सर्वपापं प्रणश्यति ॥ ४५४ ॥
 चतुर्था मौक्तिकच्छाया पीता च मधुरा सिता ।
 नीला चेति समाख्याता रत्नतत्त्वपरीक्षकैः ॥ ४५५ ॥

पीता लक्ष्मीप्रदा ज्ञेया मधुरा बुद्धिवर्धनी ।
शृङ्गा यशःकरी छापा नीला सौभाग्यनाशनी ॥ ४५६ ॥

इति मौक्तिकपरीक्षा ॥

माञ्जरी मोच्यते शुभा तास्त्रित्तो रूपकं भवेत् ।
रूपकैर्देशभिः प्रोक्त कलज्जो नाम नामतः ॥ ४५७ ॥

कांस्यपात्रद्वयं वृत्तं समानं रूपनामत ।
चतुश्छिद्रसमायुक्तं मत्त्येकं रज्जुयन्त्रितम् ॥ ४५८ ॥

दण्डः कांस्यमय श्लक्ष्णो द्वादशाङ्गुलसंमित ।
पक्षद्वयसमानश्च प्रान्तयोर्ध्वद्रिकायुतः ॥ ४५९ ॥

मध्ये तस्य प्रकर्तव्यः कण्टकः कांस्यनिर्मितः ।
पञ्चाङ्गुलायतस्तस्य मूले छिद्रं प्रकल्पयेत् ॥ ४६० ॥

निवेश्य छिद्रदेशेऽस्य शलाकाङ्गुलमात्रिका ।
शलाके प्रान्तयोस्तस्याः कीलयेत् तोरणाकृतिः ॥ ४६१ ॥

तोरणस्य शिरोमध्ये कर्तव्या लघुकुण्डली ।
तत्र रज्जुं निवर्त्नीयात् ता घृत्वा तोलयत् सुधीः ॥ ४६२ ॥

कलज्जमानकं द्रव्यमेकदेशे निवेशयेत् ।
अन्यतो जलविन्दुस्तु तोलनार्थं विनिक्षिपेत् ॥ ४६३ ॥

कण्टके च समे जाते तोरणस्य च मध्यमे ।
तदा समं विजानीयात् तालनं नाम कोविदः ॥ ४६४ ॥

इति तुलालक्षणम् ॥

चत्वारि त्रीणि युगं वा तथैकं वा तुलास्थिनम् ।
समं कलज्जमानेन तदुत्तमतमं क्रमात् ॥ ४६५ ॥

नवमात् पञ्चमं यावत् कलजेन समं यदा ।
तत् क्रमादुत्तमं ज्ञेयं मौक्तिकं रत्नवेदिभिः ॥ ४६६ ॥

चतुर्दशत्वं समारभ्य दशसहस्रयावधि क्रमात् ।
कलङ्गस्य समानत्वात् मौक्तिकं मध्यमं स्मृतम् ॥ ४६७ ॥

आरभ्य विंशतितमात् क्रमात् पञ्चदशावधि ।
लघ्व्यस्ताः कथिता मुक्ता मूल्यं च तदनुक्रमात् ॥ ४६८ ॥

अतः परं च सूक्ष्माणि मौक्तिकानि प्रचक्षते ।
तोलने क्रम एव स्यान्मूल्ये त्वापि निरूपितः ॥ ४६९ ॥

सूक्ष्माणां स्वल्पकं मूल्यं लघूनां लघुमूल्यकम् ।
मध्यानां मध्यमं मूल्यं गुरुणां बहुमूल्यता ॥ ४७० ॥

कलङ्गद्वयमानेन यद्येकं मौक्तिकं भवेत् ।
न धार्यं नरनाथैस्तद् देवयोग्यमनुत्तमम् ॥ ४७१ ॥

उत्पत्तिराकरच्छाया गुणदोषाः शुभाशुभम् ।
✓ तोलनं मूल्यविन्यासः कथितः सोमभूभुजा ॥ ४७२ ॥

इति मौक्तिकतोलन-मूल्यविन्यासः ॥

सिन्धौ रावणगङ्गायां सिंहले जन्म कीर्तितम् ।
क्षेत्राणि तत्र चत्वारि माणिक्यस्य बुधा जग्मुः ॥ ४७३ ॥

सिंहलं प्रथमं क्षेत्रं तत्र कालपुरं परम् ।
अन्धं तृतीयमादिष्टं चतुर्थं तुम्बरं स्मृतम् ॥ ४७४ ॥

सिंहले तु भवेद् रक्तं पद्मरागमनुत्तमम् ।
पीतं कालपुरोद्भूतं कुरुविन्द्रमिति स्मृतम् ॥ ४७५ ॥

अशोकपल्लवच्छायमन्ध्रे सौगन्धिकं विदुः ।
तुम्बरच्छायया नीलं नीलगन्धिः प्रकीर्तितम् ॥ ४७६ ॥

उत्तमं सिंहलोद्भूतं निकृष्टं तुम्बरोद्भवम् ।
मध्ययोर्मध्यमं द्वेषं माणिक्यं क्षेत्रभेदतः ॥ ४७७ ॥

माणिक्यस्य समालयाता अष्टौ दोषा मुनीश्वरैः ।
 गुणाश्चत्वार आख्याताः छायाः षोडश कीर्तिताः ॥ ४७८ ॥
 छायाद्वितयसम्बद्धं द्विच्छायं बन्धुनाशनम् ।
 द्विरूपं द्विपदं तेन माणिक्येन पराभवः ॥ ४७९ ॥
 सभेदं भिन्नमित्युक्तं शस्त्रघातविधायकम् ।
 कर्करं शर्करापुक्तं पशुबन्धुविनाशकृत् ॥ ४८० ॥
 दुग्धेन च समालिप्तं लथुनापटमुच्यते ।
 अशोभनं तदुद्दिष्टं माणिक्यं मणिकोविदैः ॥ ४८१ ॥
 मधुबिन्दुसमच्छायं कोमलं परिकीर्तितम् ।
 आयुर्लक्ष्मीं जयं हन्ति मदोषं तन्न धारयेत् ॥ ४८२ ॥
 रागहीनं जडं प्रोक्तं धनहान्यपवादकृत् ।
 धूम्रं धूमसमाकारं वैद्युतं भयमावहेत् ॥ ४८३ ॥
 ईदृग्दोषयुता निन्द्या मणयो मूल्यवर्जिताः ।
 अपि प्राप्ता न ते धार्या गृहे शोभनमिच्छता ॥ ४८४ ॥
 माणिक्यस्य गुणाः प्रोक्ताश्चत्वारो मुनिपुङ्गवैः ।
 स्निग्धच्छाया गुरुत्वं च नैर्मल्यमतिरक्तता ॥ ४८५ ॥
 सर्वलक्षणसम्पूर्णे पद्मरागे गृहस्थिते ।
 अश्वमेधफलं तस्य वित्तमायुर्जयो भवेत् ॥ ४८६ ॥
 छाया स्यात् पद्मरागस्य रक्तकोकनटप्रभा ।
 खदिराग्निश्वकोराक्षी-कोकिलानेत्रसन्निभा ॥ ४८७ ॥
 सारसाक्षी चक्रोरस्य मन्निपातश्च मज्जघा ।
 एते गुणाः फलं छाया मिहलोत्यमहामर्णौ ॥ ४८८ ॥
 सिन्दूर-लोघ्रपुष्पाभा गुञ्जा किंशुकमन्निभाः ।
 छायास्ताः कुरविन्दस्य चनसः परिकीर्तिताः ॥ ४८९ ॥

अच्छत्वात् क्षीरसच्छाया कुङ्कुमोदकसन्निभा ।

ईषद्रक्ता भवेच्छाया सौगन्धिकमणेरिषम् ॥ ४९० ॥

नीलोत्पलदलमखया लोहवह्निसमप्रभा ।

नीलगन्धिमणेः मोक्ते छाये द्वे मणिकोविदैः ॥ ४९१ ॥

इति पञ्चरागपरीक्षा ॥

इन्द्रनीलस्य सम्भूतिः सिंहलद्वीपमध्यतः ।

नद्या रावणगङ्गायाः कूले पद्माकरे स्मृता ॥ ४९२ ॥

सितच्छायो भवेद् विमस्ताम्रः क्षत्रियजातिक्रुः ।

पीतस्तु वैश्यजातीयो वृषभः कृष्णदीधितिः ॥ ४९३ ॥

दोषास्तस्य प्रयक्ष्यामि नामभिर्लक्षणैश्च पट् ।

गुणाश्च कथयिष्यामि पञ्च राऽपुत्रविद्या च्छत्रिः ॥ ४९४ ॥

अभ्रवत् पटलं यस्य तदध्रकमिति स्मृतम् ।

धारणे तस्य सम्पत्तिरायुश्चैव विनश्यति ॥ ४९५ ॥

शर्करामिश्रितं यत् तु तद् विज्ञेयं सशर्करम् ।

तस्मिन् धृते दरिद्रत्वं देशत्यागश्च जापते ॥ ४९६ ॥

भेदसंशयकृत् वासस्तेन दंष्ट्रिभयं भवेत् ।

भिन्नं भिन्नमिति ज्ञेयं भार्यापुत्रविनाशनम् ॥ ४९७ ॥

मृत्तिका यस्य गर्भस्या लक्षपते रत्नकोविदैः ।

मृत्तिकागर्भकं नाम त्वद्दोषजननं भवेत् ॥ ४९८ ॥

दृपत् प्रलक्षपते यस्य गर्भे नीलस्य कोविदैः ।

अन्मगर्भं तदाख्यातं तद्धर्ता परिभूयते ॥ ४९९ ॥

गुरुत्वं स्निग्धकान्तिरत्वं सुरङ्गं पार्श्वरञ्जनम् ।

दृणप्राहित्वमित्येते गुणाः पञ्च मकीर्तिताः ॥ ५०० ॥

नीलीरससमाभासा वैणवीपुष्पसन्निभा ।

लवणीपुष्पसङ्काशा नीलेन्दीवरसप्रभा ॥ ५०१ ॥

अतसीपुष्पसङ्काशा चापपक्षसमद्युति ।

कृष्णाद्रिकर्णिकापुष्पसमानद्युतिधारिणी ॥ ५०२ ॥

मयूरकण्ठसञ्छाया शम्भोः कण्ठनिभा तथा ।

विष्णुदेवसमाभासा भृङ्गपक्षसमप्रभा ॥ ५०३ ॥

दोषैस्स्यक्तो गुणैर्युक्त इन्द्रनीलो महामणिः ।

यस्य हस्ते भवेत् तस्य विचमायुर्वलं यशः ॥ ५०४ ॥

क्षीरमध्ये क्षिपेन्नालं द्रुगं चेन्नीलतां व्रजेत् ।

इन्द्रनीलः स विज्ञेयो रविनन्दनवल्लभः ॥ ५०५ ॥

इन्द्रनीले धृते सौरिः प्रसन्न सततं भवेत् ।

आयुश्च महती लक्ष्मीमारोग्यं च प्रयच्छति ॥ ५०६ ॥

इतीन्द्रनीलपरीक्षा ॥

तुरुष्कविषयेऽम्भोद्येः समीपे विषमस्थले ।

भवेन्मरकतं रत्नं गुणो दोषोऽस्य कथ्यते ॥ ५०७ ॥

दोषाः सप्त भवन्त्यस्य गुणः पञ्चविधः स्मृतः ।

भवेदृष्टिशा च्छाया मणेर्भरकनस्य हि ॥ ५०८ ॥

अस्मिन् रत्नमित्युक्तं व्याघ्रिस्तस्मिन् धृते भवेत् ।

विस्फोटं स्यात् सपिटकं तत्र शस्त्रहतिर्भूते ॥ ५०९ ॥

सपापाणे भवेद् बन्धुनाशो मरकते धृते ।

विच्छायं मलिनं प्राहुर्वारिर्न तेन जायते ॥ ५१० ॥

कर्करं शर्करायुक्तं पुनशोरूपदं धृतम् । -

जडरं कान्तिहीनं स्याद् दंष्ट्रिबद्धिभयावहम् ॥ ५११ ॥

कल्माषवर्णं शबलं ततो मृत्पुभयं भवेत् ।
इति दोषाः समाख्याता वर्ण्यन्ते साम्प्रतं गुणाः ॥ ५१२ ॥

निर्मलं कथितं स्वच्छं गुरु स्याद् गुरुतायुतम् ।
स्तिग्धं रौक्ष्यविनिर्मुक्तमरजस्कमरेणुकम् ॥ ५१३ ॥

मुरागं रागबहुमिति पञ्च गुणाः स्मृताः ।
एतैर्युक्तं मरकतं सर्वविपापघ्नम् ॥ ५१४ ॥

वर्हिपिच्छसमाभासा चापपक्षसमा परा ।
हरित्काचंनिभा चान्या तथा सेवालसन्निभा ॥ ५१५ ॥

खद्योतपृष्ठसङ्काशा बालकीरगरुःसमा ।
नवशाद्वलसच्छाया शिरीषकुसुमोपमा ॥ ५१६ ॥

एवमष्टौ समाख्याताश्छाया मरकताश्रयाः ।
छायाभिर्मुक्तमेताभिः श्रेष्ठं मरकतं भवेत् ॥ ५१७ ॥

सेवालवल्लीच्छायं सुरद्रं त्रासवर्जितम् ।
अनर्घ्यं तं मरकतं माहुः सर्वविपापहम् ॥ ५१८ ॥

इति मरुत्तपरीक्षा ॥

हिमालये सिंहले च बिन्ध्ये तापीतटे तथा ।
स्फटिकं जायते रत्नं नानारूपमनोहरम् ॥ ५१९ ॥

हिमाद्रौ चन्द्रसङ्काशं स्वच्छं कान्तिपुतं भवेत् ।
सूर्यकान्तं च तत्रैकं चन्द्रकान्तं तथा परम् ॥ ५२० ॥

सूर्याशुस्पर्शमात्रेण वर्द्धिं वमति तत्क्षणात् ।
सूर्यकान्तं तदाख्यातं स्फटिकं रत्नवेदिभिः ॥ ५२१ ॥

पूर्वेन्दुफरसंस्पर्शविमृते क्षरति क्षणात् ।
चन्द्रकान्तं तदाख्यातं दुर्लभं स्यात् कलौ युगे ॥ ५२२ ॥

अशोकपल्लवच्छायं दाडिमीवीजसप्रभम् ।
 विन्ध्ये तापीतटोद्देशे जायते मन्दकान्तिकम् ॥ ५२३ ॥
 सिंहले जायते कृष्णमाकरे नीलगन्धिके ।
 पद्मरागभवस्थाने विविधं स्फटिकं भवेत् ॥ ५२४ ॥

इति स्फटिकपरीक्षा ॥

ईपत्पीतं पविच्छायं स्वच्छं कान्त्या मनोहरम् ।
 पुष्परागमिति रूपातं रत्नं रत्नपरीक्षकैः ॥ ५२५ ॥

इति पुष्परागपरीक्षा ॥

सितं च ध्वजसङ्काशमीपत्कृष्णं सितं तु यत् ।
 वैडूर्यं नाम तत् प्रोक्तं भौर्नारिनयनोपमम् ॥ ५२६ ॥

इति वैडूर्यपरीक्षा ॥

मधुविन्दुसमं चाऽपि गोसूत्रादिसप्रभम् ।
 गोमेदकं तदाख्यातं रत्नं स्वोन्नमहीशुजा ॥ ५२७ ॥

इति गोमेदपरीक्षा ॥

सेतौ सागरमध्ये तु जायते बल्लरी-तु या ।
 विद्रुमाख्या सुरक्ता सा दुर्लभा रत्नरूपिणी ॥ ५२८ ॥

पाषाणन्वं भजत्पेषा प्रयत्नान् कथिता सती ।
 प्रवालं नाम तद् रत्नं वर्णाढ्यं मन्दकान्तिकम् ॥ ५२९ ॥

इति विद्रुमपरीक्षा ॥

पद्मरागस्य नीलस्य ये दोषाः परिकीर्तिताः ।
 तैरेव दूषितं रत्नं सन्त्याज्यं स्फटिकं नृपः ॥ ५३० ॥

गौरवं स्वच्छता कान्तिः काठिन्यं रत्नजा शुणाः ।
 विहाय वज्रं नान्येषु लाघवं ग्रीभनं भवेत् ॥ ५३१ ॥
 रत्नानां रूपसाम्यं तु धूर्ताः कुर्वन्ति यत्नतः ।
 तेषां परीक्षां वक्ष्यामि रत्नारत्नविचारिणीम् ॥ ५३२ ॥
 वज्रेण वेधयेद् वज्रं कृत्रिमं चेद् विभिद्यते ।
 कृत्रिमं मौक्तिकं नश्येत् क्षालितं लवणाम्भसा ॥ ५३३ ॥
 माणिक्यार्दानि रत्नानि घर्षणात् कपनादपि ।
 शोधयेद् रत्नवित् भाग्नः कृत्रिमं शुद्धयेत् च ॥ ५३४ ॥
 त्यजति कथितं रागं कृत्रिमं तद्दुदीरितम् ।
 मार्दवं दृश्यते घृष्टे ज्ञेयं तत् कृत्रिमं युधिः ॥ ५३५ ॥
 एवं विचार्य रत्नानि कोशे सञ्चिनुयाद्गुणैः ।
 आगुल्बदपी जयं कीर्त्तिं लैभते रत्नसद्ग्रहान् ॥ ५३६ ॥

इति रत्नपरीक्षा ॥

स्तोकस्तोकेन पूर्यन्ते तद्वागा जलविन्दुभिः ।
 मुक्तिकाकणसङ्घातैर्विलीकं वर्धते यतः ॥ ५३७ ॥
 क्षौद्रे च राजवितं च स्तोकस्तोकेन वर्द्धते ।
 तस्माद् राज्ञा मयत्नेन कोशे द्रव्यस्य सञ्चयः ॥ ५३८ ॥
 राष्ट्रदायातवित्तस्य चतुर्भागान् प्रकल्पयेत् ।
 धर्मार्थिकापसिद्धयर्थं कृपाद् भागत्रयं तुषः ॥ ५३९ ॥

भागैर्नैकेन चावश्यं कार्यः कोशस्य सञ्चयः ।
कोशवान् मुखमामोति कोशहीनस्तु सीदति ॥ ५४० ॥

इति कोशाध्यायः ॥ ४ ॥

जलदुर्गं गिरिदुर्गं दुर्गं पापाणनिर्मितम् ।
इष्टिकाभिः कृतं दुर्गं दुर्गं स्यान्मृत्तिकामयम् ॥ ५४१ ॥

वनदुर्गं मरुदुर्गं दुर्गं दारुविनिर्मितम् ।
नरदुर्गं च नवमं तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ ५४२ ॥

अगाधेनाथ तोयेन घेष्टितं जलजं भवेत् ।
दुरारोहं च शैलाग्रमुदकेन समन्वितम् ॥ ५४३ ॥

गिरिदुर्गं समाख्यातं नयशास्त्रविशारदैः ।
पापाणघटिनं दुर्गमन्मदुर्गमुदाहरितम् ॥ ५४४ ॥

इष्टिकाभिः कृतं सम्यक् सुधालिमं समुज्ज्वलम् ।
इष्टिकादुर्गमाख्यातं परिरावेष्टिनं महत् ॥ ५४५ ॥

मृदा विरचितं यत् तु तद् दुर्गं मृत्तिकामयम् ।
वनदुर्गं समाख्यातं घनं कण्टकशास्त्रिभिः ॥ ५४६ ॥

अन्तःस्थैः सञ्चितं तोयं ग्रहिःस्थानां च दुर्लभम् ।
मरुदुर्गं समाख्यातं मरुदेशसमं यतः ॥ ५४७ ॥

दारुभिर्वेणुभिः कृतं दुर्गं दारुमयं रम्यम् ।
शस्त्रहस्तमहायोर्धनिर्मितं नरदुर्गरुम् ॥ ५४८ ॥

एतेषामुत्तमं दुर्गं गिरिजं जलजं तथा ।
मध्यमानोत्तराण्याहुः कनिष्ठं स्याद्य दारुतम् ॥ ५४९ ॥

इति नवविदुर्गध्यायः ॥

दुर्गे यन्त्राणि कार्याणि नाना प्रहरणानि च ।
दुर्गाद्वाराणि गुप्तानि कार्याण्यपि च भूमुजा ॥ ९९० ॥

सञ्चयश्चात्र सर्वेषामायुधानां विधीयते ।
अस्मनां च प्रभूतानां सिकतानां तथैव च ॥ ९९१ ॥

कुह्यालरज्जुवेद्याणां पिटकानां तथैव च ।
सर्वेषां शिल्पभाण्डानां तत्र सञ्चय इष्यते ॥ ९९२ ॥

औषधानां च सर्वेषां वादिद्याणां तथैव च ।
यवसानां प्रभूतानामिन्वनानां च सञ्चयः ॥ ९९३ ॥

गुडस्य सर्वतैलानां घृतस्य मधुनस्तथा ।
तथा च सर्वधान्यानां पशुगोमययोरपि ॥ ९९४ ॥

कुम्भेष्वाशीविषा धार्या व्याघ्रा सिंहाश्च वन्धनैः ।
अन्यानि सर्वेषस्तूनि दुर्गे सञ्चिनुयान्नृपः ॥ ९९५ ॥

इति दुर्गाध्यायः ॥ ६ ॥

मौलं भृत्यं तथा मैत्रं श्रेणमाटविकं धलम् ।
अमित्रमपरं पष्टं सप्तमं नोषलभ्यते ॥ ९९६ ॥

वंशक्रपायतं मौलं भृत्यं द्रविणदानतः ।
मैत्रीकरणतो मैत्रं श्रेणमेतद् धलत्रयम् ॥ ९९७ ॥

सम्यद्धं जन्मकर्मभ्यां निश्चितं समर्थैश्च यत् ।
तद् धलं श्रेणमारुपातं तच्च मध्यममिष्यते ॥ ९९८ ॥

पर्वतोपान्तसंवासिनिपादम्लेच्छजातिकम् ।
अधमं तत् समारुपातं बलुमाटविकं बुधैः ॥ ९९९ ॥

शास्त्रवास्तु समाक्रान्ता दासभायमुषस्विताः ।
तेषां बलं तु विज्ञेयममित्रजबलं बुधैः ॥ १००० ॥

सन्निधौ न च तत् कार्यं विश्वसेन कदाचन ।

युद्धेषु पुरतः कार्यं नृपैर्युद्धविशारदैः ॥ १६१ ॥

लोहचर्मनिनिर्माणाः कार्पासरचिता अपि ।

शल्कैश्च घटिताः कार्याः सजाहाः सुरदाः सदा ॥ १६२ ॥

वाहुत्राणैः शिरस्ताणैरङ्गत्राणैश्च संवृतम् ।

पताकाभिर्ध्वजैः स्तम्भैः शोभमानं भवेद् बलम् ॥ १६३ ॥

येत्रैर्वैशैश्च काष्ठैश्च चर्मभिर्दृढवन्धनैः ।

वस्तुलानि विधेयानि वर्माणि बलशुभये ॥ १६४ ॥

व्याघ्रचर्मपिनद्धानि शातक्रोम्भमयानि च ।

फलकानि विचित्राणि कारयेत् स्वयले सदा ॥ १६५ ॥

मौले बले तु ये मुख्यास्तेषां कुर्वन्त माननम् ।

रत्नैर्विभूषणैर्वस्त्रैः मियैर्वार्यैर्मनोहरैः ॥ १६६ ॥

वृत्तिं तेषां मकुर्वन्त यथायोग्यं सुषुक्कलाम् ।

ग्रामेण ग्रामयुग्मेन ग्रामैर्वा हेमसञ्चयैः ॥ १६७ ॥

भूस्थानां वेदनं दद्याद् यथाशालमनन्दिनः ।

मत्स्यहं प्रतिमासं वा मासत्रयमथापि वा ॥ १६८ ॥

चतुर्मासोदितं वाऽपि मासपटकमथापि वा ।

संवत्सरमितं वाऽपि कार्यापेक्षितया नृपः ॥ १६९ ॥

मत्स्यहं वीक्षणं कार्यमलुब्धैरारामपूरुषैः ।

पक्षे पक्षे स्वयं पश्येद् येतर्नविधृतान् भटान् ॥ १७० ॥

कृतश्रमान् सद्गोत्साहान् रणोचितधृतायुधान् ।

जितधमार्णां शूराणां सायुधानां नरेश्वरः ॥ १७१ ॥

दद्यात् प्रसादं भृत्यानां सोत्साहास्ते भवन्त्यतः ।
अलसानामुपैर्हीनान् दण्डयेत् तान् पहीपतिः ॥ ५७२ ॥

इति पदातिव्यङ्ग्यम् ॥

सैन्धवैर्ववनोद्भूतैः काम्बोजमभवैरपि ।
शिक्षितैर्वहुभिर्वाहैः संयुक्तं बलमुत्तमम् ॥ ५७३ ॥
साध्यन्ते तुरगैरेव दूरस्था अपि वैरिणः ।
लभ्यते तुरगैः कीर्तिर्यस्याश्वास्तस्य भूः स्थिरा ॥ ५७४ ॥
बाहिताः पोषिताः सम्पग्वाहाः कार्या महीभुजा ।
अबाहिता न योग्यास्ते मार्गे सद्द्वामकर्मणि ॥ ५७५ ॥
दूर्वादियवसैरश्वान् खादनैश्चणकादिभिः ।
स्नेहैर्घृतादिकैर्भोज्यै रसैश्च परिपोषयेत् ॥ ५७६ ॥
प्रत्यहं बाहयेदश्वान् प्रातःकाले प्रयत्नतः ।
ततरते कर्मयोग्याः स्युर्दिनोदे समरेऽश्वनि ॥ ५७७ ॥
रुक्साहारैरर्जाणैर्न बाहनस्यातियोगतः ।
शीतातपपरिक्लेशैरश्वानां रोगसम्भवः ॥ ५७८ ॥
तेषां चिकित्सितं कार्यमश्वायुर्वेदकोविदैः ।
अविलम्बेन दातव्यमौषधं रोगशान्तये ॥ ५७९ ॥
उत्पायोत्थाय विशति गान्त्रं सद्बोचयत्यपि ।
आध्मानो विद्वलीभूतः शर्पिं धारयते गुरु ॥ ५८० ॥
शकृत् त्यजति सामं च सशब्दं जठरानिलः ।
व्याधेः सुभिन्नवर्तस्य लक्ष्मैतत् परिकीर्तितम् ॥ ५८१ ॥
नवद्वारेण निक्षिप्य शृण्डीचूर्णं तुरङ्गमः ।
सञ्चार्यः शनकैस्तेन प्रकृतिं याति मारुतः ॥ ५८२ ॥

तथापि यदि नो मुस्थस्तदाऽभ्यङ्गं प्रयोजयेत् ।
सिद्धार्थलवणं व्योषयुजा तैलेन वाजिनः ॥ ५८३ ॥

कुक्षौ च जठरं पृष्ठं स्वेदयेद् यत्रवान् भिषक् ।
सार्द्रकम्बलगूदेन सन्ततेनाग्मना मुहुः ॥ ५८४ ॥

तथापि यदि नो शाम्येत् तदा कुर्यान्निरुहणम् ।
चिञ्चाफलकृतं कल्कं कान्त्रिकेन विमिश्रितम् ॥ ५८५ ॥

सिद्धार्थसैन्यचोपेतं कन्दर्पफलसंयुतम् ।
शतपुष्पासवापेतं तिक्ततैलेन मिश्रितम् ॥ ५८६ ॥

निरुहणे नियुञ्जीत तेन वायुः प्रशाम्यति ।
मुस्थारत्मा जायते वाजी यदि नानेन कर्मणा ॥ ५८७ ॥

कुक्षिद्वये तदा तस्य तप्तलोहगलाक्रया ।
विन्दवो बहवः कार्याः पङ्क्तिद्वयसमाश्रिताः ॥ ५८८ ॥

तत्क्षणे जायते मुस्थो जठरं विधिलं भवेत् ।
मनःप्रसक्तिं भजते तुरगो नात्र संशयः ॥ ५८९ ॥

अन्येद्युदापयेत् पानं पाचनं बद्धिदीपनम् ।
पला मागविका शुण्ठी तिक्तं लवणपञ्चकम् ॥ ५९० ॥

वचा चातिविषा हिङ्गु चूर्णमेतैः प्रकल्पितम् ।
पलादं सुरया युक्तं सुराप्यवांस्कोन्मिता ॥ ५९१ ॥

क्रमोऽयं सर्वदूलानां शान्तये परिकीर्त्तितः ।
गूदेन सहितां शुण्ठीं केशलां वा प्रयोजयेत् ॥ ५९२ ॥

त्रिफला पिप्पलीमूलं शूषणं नीरकद्वयम् ।
रामठं तिमिन्डीकं च दवली गौरसर्पपाः ॥ ५९३ ॥

अजमोदोऽश्वगन्धा च पत्रोले चाम्बलेनसम् ।
त्रिभृत्त्रिन्ध्रश्च मुस्ता च पर्वटं कटुरोहिणी ॥ ५९४ ॥

दाढिमं कृष्णलवणं सैन्धवं विडमैव च ।

सामुद्रं काचलवणं सर्वमेकत्र चूर्णयेत् ॥ ५९५ ॥

पलमेकं प्रयुञ्जीत वातरोगे घृताश्लितम् ।

पित्तोद्भवेषु रोगेषु मधुशर्करयान्वितम् ॥ ५९६ ॥

कफजन्मसु रोगेषु दापयेत् सुरया समम् ।

आरनालयुतं दत्तं शूलाध्मानहरं परम् ॥ ५९७ ॥

युक्तं मांसरसेनैतद् वाजिनां पुष्टिवर्धनम् ।

लण्णोदकेन वा दत्तं सर्वरोगहरं परम् ॥ ५९८ ॥

श्लेष्मा समुत्कटोऽश्वानां नासारन्ध्राद् स्रवेद् यदि ।

तदा सिंहाणको रोगस्तस्य वक्ष्ये चिकित्सितम् ॥ ५९९ ॥

तैलं सिद्धार्थकोद्भूतमजामूत्रविमिश्रितम् ।

सिंहीफलरसोन्मिश्रं नस्यं सिंहाणकापहम् ॥ ६०० ॥

शुण्ठी दुरालभा मुस्ता कर्बूरं बृहतीद्वयम् ।

भाक्षीं कर्कटशृङ्गी च वचा सुष्करपिण्णली ॥ ६०१ ॥

घृतेन मधुना वापि सितया च समन्वितम् ।

चूर्णं लेहे प्रयुञ्जीत कासहिकाविनाशनम् ॥ ६०२ ॥

रसाजीर्णे समुत्पद्ये सर्वगात्रं जटं भवेत् ।

श्लेशाद् यत् क्रमते वाजी तस्य चन्मि प्रतिक्रियाम् ॥ ६०३ ॥

रसार्तस्य प्रयोक्तव्यं लङ्घनं लाघवावधि ।

कृष्णमृत्चिकुषा लिम्पेत् सर्वनात्राणि कोष्णया ॥ ६०४ ॥

शिरावेषः प्रकर्तव्यः प्रवले गात्रगौरवे ।

उरसः पुरतो भागे पश्चाद्भाग उपाण्डजे ॥ ६०५ ॥

पूर्वपश्चिमक्रायस्य गौरवे चाधिके सति ।

शिराः सर्वाः प्रयोक्तव्या वंशोपाण्डगता अपि ॥ ६०६ ॥

पथ्यां गुटसमोपेतां पित्रुपन्ददलान्विताम् ।

मदद्याद् रसपाकार्थं जठराग्निप्रदीपनम् ॥ ६०७ ॥

चलस्यूर्ध्वमधो गुष्कं पीढां प्रकुस्ते भृशम् ।

यस्मिन् भागे चलेन्मुष्कस्तेन पादेन लङ्गति ॥ ६०८ ॥

गुष्कसञ्चलनाद्याली तस्य वच्मि चिकित्सितम् ।

तैलाभ्यङ्गः प्रकर्तव्यः स्वेदो धान्यसमुद्भवः ॥ ६०९ ॥

निवर्ति स्थापयेदश्वमुष्णमन्त्रं प्रदापयेत् ।

उपाण्डजा च मोक्तव्या भिपजा तद्गता शिरा ॥ ६१० ॥

तथाप्यशान्तौ योक्तव्यो निरूहः सानुवासनः ।

चालिभागत्रिके कार्यमग्निकर्म विचक्षणैः ॥ ६११ ॥

शङ्खुवत् तिष्ठतः कर्णां नेत्रयोः परिवर्तनम् ।

स्वम्भस्तर्षेषु गात्रेषु भवेदुत्कर्णकेऽनिलात् ॥ ६१२ ॥

अभ्यङ्गो पर्दनं स्वेदः कर्तव्यश्च प्रयत्नतः ।

शङ्खयोर्मन्ययोः पुच्छे शिरायेवः प्रशस्यते ॥ ६१३ ॥

कर्णमूलात् स्कन्धपार्श्वान् पृष्ठवंशस्य पार्श्वगे ।

त्रिकमध्यसमायाते रेखे स्थूरावधिस्थिते ॥ ६१४ ॥

कारयेत् तप्तलोहेन घृतेलाभ्यङ्गनं त्र्यहम् ।

जलमुष्णं यवसारमिश्रं तैलेन पाययेत् ॥ ६१५ ॥

मन्ययोः स्तव्यता यस्य स्वेदादिस्वस्य पूर्ववत् ।

मन्यावंशे शिरायेध्ये नस्यं यद्येन कारयेत् ॥ ६१६ ॥

आषा शुष्ठी निम्बा रास्ना द्विदु वृष्टं रसाञ्जनम् ।

फणा मियद्गु तन्चूर्णं रास्नाफोषेन भाजनम् ॥ ६१७ ॥

गोशृङ्गवर्हिणः पिच्छमच्छमल्लस्य दन्तिनः ।
 केशा नखाश्च दन्ताश्च सिद्धार्थश्चेति चूर्णितैः ॥ ६१८ ॥
 षटैः प्रकल्पितो धूपो मन्दुरामु प्रधूपितः ।
 जश्वकायगतान् सर्वान् ग्रहानुच्चाटयत्यलम् ॥ ६१९ ॥

इत्यश्वैद्यकम् ॥

वारणैर्भद्रजार्त्तयैः कालिद्रवजन्मभिः ।
 शिक्षितैः सज्जितैः शूरैर्लभ्यते विजयो युधि ॥ ६२० ॥
 शूरो रुढो महाकायः सर्वलक्षणसंयुतः ।
 एको विजयते द्रन्ती मदचूर्णितलोचनः ॥ ६२१ ॥
 मुख्यं दन्तिचलं राज्ञां समरे विजयैपिणाम् ।
 तस्मान्निजत्रले कार्या बहवो वारणोत्तमाः ॥ ६२२ ॥
 तदस्तेषां महीपालः पोषणे यत्नवान् भवेत् ।
 राजानैर्घृतसम्मिश्रैर्दध्ना च परिलोहितैः ॥ ६२३ ॥
 पुष्टमांसरसोपेतैरिक्षुकाण्डैः सुवासकैः ।
 शुकपक्षमतीकाशशालिपुञ्जैर्मनोहरैः ॥ ६२४ ॥
 नवगोधूमकुल्माषैर्वाचनालेः फलान्वितैः ।
 हरितैश्च तथा शुष्कैस्तृणैः कालोचितैरपि ॥ ६२५ ॥
 विविधैः क्षीरपानैश्च शर्करारससंयुतैः ।
 द्विकालं जलपानैश्च तथा तोयावगाहनैः ॥ ६२६ ॥
 मृत्तिकाः मृदुशय्याभिः पांशुकाढनकैरपि ।
 मीणयेष्टु द्विरदान् नित्यं यथा पुष्टा भवन्ति ते ॥ ६२७ ॥
 चन्दनान् ताडनाद् व्याधेर्वनमौरुपविचिन्तनात् ।
 अमान्म्याद्घ्नतोऽजीर्णादायामाज्जागरादपि ॥ ६२८ ॥

नापन्ते करिणां रोगास्तेषां कार्यं चिकित्सितम् ।
 औषधैर्वनसम्भूतैरापणादांहृतैरपि ॥ ६२९ ॥
 चूर्णं दशपलं दद्यात् प्रत्यरत्नि विपाणिनाम् ।
 कल्कं तद् द्विगुणं कृष्णमाढकं परिभाषितम् ॥ ६३० ॥
 द्रव्ये मूलं द्रवे तोयं सप्तभागावशेषितम् ।
 प्रबोधकालः काले च मूत्रे मूत्रं च दन्तिनः ॥ ६३१ ॥
 नववन्धनदुःखार्त्तं तोयं श्रोणीषु पाययेत् ।
 यामार्धनालिकाशिष्टे दिने निस्सारयेज्जलात् ॥ ६३२ ॥
 आलानयेत् ततो नार्गं शतधौतेन सर्पिषा ।
 सेचयेत् सर्वगात्रेषु दिनसायं विचक्षणः ॥ ६३३ ॥
 ततो दिनद्वयाद्धूर्ध्वं घृतेनैव प्रसेचयेत् ।
 शीतार्त्तं सेचयेन्नामं तलेनैकेन कोविदः ॥ ६३४ ॥
 द्वासयेत् क्रमशस्तस्य कालं तोयानगाहने ।
 इधून् विसमृणालानि मधुराश्च महीरुहः ॥ ६३५ ॥
 फदलीरुन्दशालकैः शृङ्गाटककुरोरुम् ।
 मधुकाकोलवाराणां मूढमारम्बधस्य च ॥ ६३६ ॥
 मनःप्रीतिकरं दद्यादेतत्सन्नापशान्तये ।
 व्याधियुक्तस्य नागस्य वक्ष्याम्यथ चिकित्सितम् ॥ ६३७ ॥
 आशौ रोगपतिं वक्ष्ये स्यात्वरं जद्रमाश्रितम् ।
 नामभिर्वहुभिर्भुक्तं जन्मपन्ते च यो भवेत् ॥ ६३८ ॥
 ज्वरो नेरुषु विरुषान् पौलकः सामजन्मसु ।
 अभिनापस्तुरद्रेषु वारको रासभेष्वसौ ॥ ६३९ ॥

उष्ट्रैर्ष्वलसकः प्रोक्तो गोषु प्रोक्तस्तथेश्वरः ।
 अक्षको दन्दशूकेषु हरिद्रो महिषेष्वपि ॥ ६४० ॥
 अजाविके मलापः स्यान्मृगरोगो मृगेष्वपि ।
 अबपातः शकुन्तेषु मत्स्येष्विन्द्रमदापिधः ॥ ६४१ ॥
 सुल्मेषु ग्रन्थिको ज्योतिर्वनस्पत्यौपधीष्वपि ।
 शुष्मेषु पर्वतः प्रोक्तो रूपको नलिनीष्वपि ॥ ६४२ ॥
 धान्येषु चूर्णकः रुपातः फोद्रेषु ललः स्मृतः ।
 शाकेषु मधुको भूम्यामूपरोऽप्यु च नीलिका ॥ ६४३ ॥
 अमीभिर्नामभिर्लोकै ज्वर एको निगद्यते ।
 विहाय मानवानन्ये ज्वरं सोढुमनीश्वराः ॥ ६४४ ॥
 पौलकस्य ततश्चास्य चिकित्सा नोपदिश्यते ।
 अन्तर्धातून् पुरो व्याप्य वहिः पश्चात् प्रकाशते ॥ ६४५ ॥
 दुश्चिकित्सस्ततश्चासौ पौलको मृत्युरूपकः ।
 आचार्यैर्बहुभिस्तस्माच्चिकित्सा नास्ति वर्णिता ॥ ६४६ ॥
 सुवहा सुरसा दारु मुस्ता-कृष्ट-रसोनरुम् ।
 मधुशीर्ष-विडङ्गो च भार्ग्वी सिद्धार्थरुद्रयम् ॥ ६४७ ॥
 मूलकं पञ्चकोलं च करञ्जद्विधं तथा ।
 महान्ति पञ्चमूलानि कफघातप्रशान्तये ॥ ६४८ ॥
 शुद्धची पर्णिकायुग्मं द्वे मेदे जीवकपर्णौ ।
 काकोल्पान्ध्रगन्धा च विदारी च शतावरी ॥ ६४९ ॥
 वातपित्तभवान् रोगानशेषान् सामजन्मनाम् ।
 चूर्णः कल्कः कपायो वा योगोऽयं हन्ति निश्चितम् ॥ ६५० ॥

पटोलपाठाकुष्ठानि निम्बभाज्यमृता विषा ।
 धान्यकं पर्पटं तिक्ता-वत्सके कफपित्तजित् ॥ ६५१ ॥
 हिङ्गु सौवर्चलं शृण्ठी गुढं शूलस्य शान्तये ।
 ध्यूषणेनाञ्जनं चाक्षुणोः शृण्ठ्या केवलयाऽपि वा ॥ ६५२ ॥
 अश्वगन्धा कणा रात्रिः कृमिघ्नं रसपञ्चकम् ।
 पृथक् पृथक् पलान्यष्टौ वरिष्ठो मुष्टिमात्रकः ॥ ६५३ ॥
 पञ्चभिर्लवणैर्युक्तो योगोऽयं हन्ति मारुतम् ।
 मूत्रकृच्छ्रमथाध्मानं शूलं चापि च्यपोदति ॥ ६५४ ॥
 कुटजं शृङ्गवेरं च यवक्षारं च चित्रकम् ।
 पूतिव्रषं च सिद्धार्थं विटङ्गातिवषा घनः ॥ ६५५ ॥
 पिप्पली पिप्पलीमूलं रजनी शिग्रु कुष्ठरुम् ।
 सिन्धुजातं वचा हिङ्गु चूर्णितो गोमयान्वितः ॥ ६५६ ॥
 योगोऽयं जाठरस्वाग्नेः करिणां दीपनः परः ।
 सामवायुं हिनस्त्याशु सामवातोद्भवा रुजः ॥ ६५७ ॥
 सैन्धवं जीरकं दन्ती शृङ्गवेरं फलत्रयम् ।
 करञ्जद्वितयं कृष्णा पटोलं निम्बपल्लवाः ॥ ६५८ ॥
 ज्योतिष्मती गुट्टची च वासा चेति सुचूर्णितः ।
 पिण्डो मृदोहृदं हन्ति वह्निमाशु करोति च ॥ ६५९ ॥
 त्रिवृदकः स्नुही दन्ती नीली लक्षणपञ्चकम् ।
 दाह्नी च रेचनाः शूलकृम्याध्मानविनाशनाः ॥ ६६० ॥
 पाठा-पटोल-कुष्ठानि निम्बभूनिम्बपर्पटम् ।
 ज्योतिष्मती स्नुही वासः चञ्चग्रन्थिरुशुक्रम् ॥ ६६१ ॥
 वचा-कदफल-रोध्राणि चित्रकं शृङ्गीफले ।
 तिक्ता दुरालभा रात्रिः करञ्जं त्रिकट्या तथा ॥ ६६२ ॥

त्रिकटु शायमाणा च पौष्करं गजविष्वली ।
धातकी चेति चूर्णीऽयं मधुना कण्ठरोगनुत् ॥ ६६३ ॥

सैन्धवं नागरं कृष्टं वचा शिशु निशाद्वपम् ।
सिद्धार्थक-यवक्षारौ सर्वमेकत्र चूर्णितम् ॥ ६६४ ॥

दक्षा विलोदितं कोष्णं कफवातजशोफनिनु ।
स्येदं च कारयेच्छोफे प्रच्छन्नं वा यथोचितम् ॥ ६६५ ॥

शोफे विपादिते पक्वे द्विपविद् सैन्धवान्विता ।
क्षेपणीया प्रयत्नेन ब्रह्मान्तः पूयशान्तये ॥ ६६६ ॥

कृप्यत्यसृक् च पित्तं च जाते मयःक्षते भृशम् ।
घृतमाक्षिरूपूर्णं तद् विधातव्यं दिनत्रयम् ॥ ६६७ ॥

तिला निम्बस्य पत्राणि रजनी चेति पेपितम् ।
मधुपुक्तं ब्रह्मानां स्याच्छोधनं रोषणं परम् ॥ ६६८ ॥

कतकस्य फलं रोधं मधुके चन्दने घनम् ।
मपौष्दरीकं मधुग्रा बालकोशीरक तथा ॥ ६६९ ॥

पभिर्विरचिना वृत्तिःचूर्णमाश्रोतनं तथा ।
सर्वेषामक्षिरोगाणां शस्यते सामन्मनाम् ॥ ६७० ॥

क्षीरदृमाणां निष्काये त्रिवृतं तिलिवेदनु ।
त्रिफला रोचनं लाक्षा सिन्दूरं रोध्रगुग्गुलम् ॥ ६७१ ॥

भाद्रान-रजनी-घोष्टाफठकामोर(म)-सैन्धवम् ।
सौराष्ट्रिकाञ्जनं चैवं रमं मर्जामधुद्वयम् ॥ ६७२ ॥

श्रीषेष्टं चेति मशूर्यं काये सम्मिश्रयेत् ततः ।
दशं विघटयंस्तज्ज शनैर्मुददिना पिपस् ॥ ६७३ ॥

लेहवत् तद् घनीभूतं पिच्छलं बज्जलेपयेत् ।
द्विपानां तलघनार्थं कल्पयेत् सुविचक्षणः ॥ ६७४ ॥

इति गनचिकित्सा ॥

पर्णिका मुद्गपर्णा मापपर्णा । उग्रगन्धा वचा-रमोनो । रमपञ्चकः ।
पुत्तिद्वयं कृष्णा पिप्पली । वामा आटरूपकः । ग्रन्थिकं पिप्पलीमूलम् ।
कदफलं काश्मर्यम् । सौगष्ट्रिणा तुवरमृत्तिना । त्रिवृतं त्रिभेहम् । श्रीवेष्टः
सरलद्रुमनिर्यासः ॥ ६७७ ॥

इति गनौषधिविषयम् ।

✓ मुख्यं दन्निवलं राज्ञां समरे विजयैपिणाम् ।
तस्मान्निजबले कार्या बहवो द्विरदा नृपैः ॥ ६७८ ॥
उपचारान् प्रकुर्वीत दानार्थं करिणां नृपः ।
अनेकायुधसङ्घाणां पताकाध्वजराजिनाः ।
चतुर्भिस्तुरगैर्षुवता ददाः मारयिनादिनाः ॥ ६७९ ॥
मदारथं समाक्रान्ता बहवः स्पन्दना नृपैः ।
चतुर्भ्ये धने कार्या रणे विजयकाङ्क्षिभिः ॥ ६८० ॥
खड्गवर्मधराः केचिदन्ये स्युः कुन्तपाणयः ।
सङ्खचक्रधराः केचिन् केचिन्मुद्गरपाणयः ॥ ६८१ ॥
घनुरास्तया केचित् केचित् परशुपाणयः ।
शक्तिशूलधराः केचिन् केचिच्च क्षुरिकाधराः ॥ ६८२ ॥
यन्त्रमुक्तायुगलं केचित् केचिन्मुक्तायुधाम्बुधराः ।
अमुक्तायुधराम्बाध मुक्तायुधराम्बुधराः ॥ ६८३ ॥
ईदृक् चतुर्वर्षं विद्वान् युद्धाय विजितश्रमः ।
कुर्याद्वनन्तिनां राजा अनुसंहरणोद्यतः ॥ ६८४ ॥

इति वराण्याद ॥ ६ ॥

कुलीनं च सुशीलं च सुखे दुःखे च सम्पत्तम् ।
अमायं दृढचित्तं च धनैः प्राणैरवञ्चकम् ॥ ६८५ ॥

नीतिज्ञं शौचसम्पन्नं व्यसनेष्वपराङ्मुखम् ।
कुर्वीत नृपतिमित्रं धर्मार्थं सुखसिद्धये ॥ ६८६ ॥

इति सुहृदध्यायः ॥ ७ ॥

आत्मायत्तो नृपः श्रेष्ठो द्वयायत्तस्तु मध्यमः ।
कनिष्ठः सचिवायत्त इति नीतिविदो विदुः ॥ ६८७ ॥

मदधीनमिदं राज्यं राजा च वशगो मम ।
मया यत् क्रियते कार्यं तत् कार्यं केन लक्ष्यते ? ॥ ६८८ ॥

इत्यात्मगर्वेणाध्यातः सचिवो यत्र जल्पति ।
कनिष्ठं तत्र तद् राज्यं सचिवायत्तमुच्यते ॥ ६८९ ॥

विज्ञप्तं यन्मया कार्यमवश्यं मन्यते प्रभुः ।
इत्यारोप्य द्वयोः सार्यं सचिवो यत् तु भाषते । ६९० ॥

सुखामुखप्रदं चैवमुभयाध्यानसिद्धितः ।
तद्वाज्यमुभयायत्तं मध्यमं परिकीर्तितम् ॥ ६९१ ॥

प्रभोराज्ञां विना नाहं सपर्यः कार्यसिद्धये ।
इति भीत्या नृपे भक्त्या सचिवो यत्र वचत्यलम् ॥ ६९२ ॥

यत् तु राज्यं भयापेतं सुखदं सर्वसिद्धिदम् ।
श्रेष्ठं स्थिरतरं सम्यगात्मायत्तं प्रकीर्तितम् ॥ ६९३ ॥

अनुग्रहे निग्रहे च दाने चादानकर्मणि ।
मवृत्तौ च निवृत्तौ च ग्रहणे मोक्षणे तथा ॥ ६९४ ॥

स्वयं समर्थो यो राजा स्वाज्ञा चैव निरर्गला ।
निजशक्त्या सभायुक्तः स प्रभुः प्रभुरुच्यते ॥ ६९५ ॥

आत्रारूपेण या शक्तिः सर्वेषां मूर्धनि स्थिता ।
प्रभुशक्तिर्हि सा त्रेया मयभा महिमोदया ॥ ६९६ ॥

इति प्रभुशक्त्यध्यायः ॥ ८ ॥

वार्यस्य साधनोपायाः सहायास्तत्कृतौ क्षमाः ।
देशकालविचारश्च विद्वानां च प्रतिक्रिया ॥ ६९७ ॥

कार्यसिद्धौ सुखं चेति पञ्चाहो मन्त्र इष्यते ।
गुरुशुक्रमतेऽप्येव चाणवयादिमते तथा ॥ ६९८ ॥

पश्चात्तापविहीनश्च सानुबन्धं सुखोदयः ।
अर्माष्टश्राविलम्बश्च त्रिनिष्ठो मन्त्र इष्यते ॥ ६९९ ॥

षड्भूमिर्भिषन्ते मन्त्रो द्वाभ्यां मन्त्रो न नश्यति ।
आत्मना विहितो मन्त्रो ब्रह्मणाऽपि न मिष्यते ॥ ७०० ॥

सतनं सुप्तवाक्यस्य निश्चयं सुप्तेद्विशृङ्खलेः ।
फलक्षेपः सदारम्भाः पुण्यं पूर्वार्जितं यथा ॥ ७०१ ॥

षड्विरान्भजद्वान् मूकान् व्याधितान् वृद्ध-बालकान् ।
प्रिया अपि स्त्रियो श्लेष्मन्तान्निर्क्षोर्षव शृङ्गादिकान् ॥ ७०२ ॥

धुनिगोचरतो देशान् तथा लोचनगोचरात् ।
धारयेत् परतो यत्नात् तत्र षाले नरेश्वरः ॥ ७०३ ॥

आर्य चोद्धतं म्यानं वासाटं वा रट्टःस्नियम् ।
अरण्ये विजने वाऽपि मन्त्रं कुर्यादलक्षितः ॥ ७०४ ॥

पथ्याह्ने मन्त्रपेन्मन्त्र कृताहारो गतकृमः ।
रात्रावपरभागे वा गतनिद्रः सुखोत्थिनः ॥ ७०५ ॥

पमेमर्थं च कामं च कृत्वाकृत्यं बन्धावचम् ।
अभिधानि मिश्राणि देशरक्षाक्रियाक्रमम् ॥ ७०६ ॥

रिपूणां निग्रहोपायमर्थानामर्जनोद्यमम् ।
 भृत्यानां भरणं चैव प्रत्युद्धानां प्रतिक्रियाम् ॥ ७०७ ॥
 सन्माननं च मित्राणां पुत्राणां नवशिक्षणम् ।
 बुद्धान्तबनितारसां शिक्षां च गमवाजिनाम् ॥ ७०८ ॥
 मन्त्रिणां मन्त्रितं दुष्टममात्यानां विचेष्टितम् ।
 रक्षणं च कुमारानां सामन्तानां च ज्ञातनम् ॥ ७०९ ॥
 रागापराणो लोकानामात्मनश्च गुणागुणौ ।
 आय-व्ययं च विद्यानां कोशस्यापि विवर्धनम् ॥ ७१० ॥
 दुष्टानां दमनं चैव शिष्टानां परिपालनम् ।
 पूजनं सुर-विप्राणां वर्णाश्रमनिरीक्षणम् ॥ ७११ ॥
 दुर्गाणां रक्षणं सम्यक् परभूपालचेष्टितम् ।
 मारणं तस्करादीनामात्परसाविधिक्रमम् ॥ ७१२ ॥
 मरुतीनां च सद्भावं धान्यादीनां समर्पणम् ।
 शान्तिकं पौष्टिकं कर्म नित्यं नैमित्तिकं तथा ॥ ७१३ ॥
 माननं बुद्धिवृद्धानां देशकालविमर्शनम् ।
 चिन्तयेन्मन्त्रिभिः सार्द्धं स्वयं वा वसुधाधिपः ॥ ७१४ ॥
 आहूय मन्त्रिणः सर्वान् मन्त्रयेत् पृथक् पृथक् ।
 अभिप्रायं विदित्वाेषां गुणदोषौ विचारयेत् ॥ ७१५ ॥
 मन्त्रिभिर्मन्त्रिते मन्त्रे गुणदोषौ विचार्य च ।
 स्वयं निश्चित्यान्यतरत् कार्यं कुर्वांमहीपतिः ॥ ७१६ ॥
 किं कृतं करणीयं किं क्रियमाणं च किं मया ।
 किं सिद्धं किमु साध्यं मे इति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥ ७१७ ॥

बहुलाभं सुसाध्यं च धर्म्यं कीर्त्तिविवर्धनम् ।
 कार्यं विचार्य कर्तव्यं भूयुगा सुखमिच्छता ॥ ७१८ ॥
 समावाप-व्ययौ पत्र व्ययो यत्राधिको भवेत् ।
 असाध्य च शतोपार्यः कथञ्चित् तन्न मन्त्रयेत् ॥ ७१९ ॥
 अधर्म्यमयशस्यं च पश्चात्तापकरं च यत् ।
 दुर्लभं क्लेशवहृत्कं दुर्मन्त्रं तन्न मन्त्रयेत् ॥ ७२० ॥
 कामात् क्रोधाद् भयादन्यल्लोभ्यमानो न मुच्यते ।
 यया शक्त्या युतः कार्य(यै) मन्त्रशक्तिस्तु सा स्मृता ॥ ७२१ ॥
 इति मन्त्रशक्त्यध्यायः ॥ ९ ॥
 भूमिं द्रव्यं गजानम्भान् रत्नानि विजयं तथा ।
 प्रदीप्तमुद्यतोऽरीणां विक्रमोपचितो नृपः ॥ ७२२ ॥
 शारद्व्यं यत् स्वयं कार्यं देवाद् यदि न सिध्यति ।
 न सीदति च तत् कर्तुमुत्साही च पुनः पुनः ॥ ७२३ ॥
 यस्य स्यादुद्यमे नित्यं चित्तमुत्साहसंप्रुतम् ।
 उत्साहशक्तिः सा ज्ञेया नृपाणां भूतिमिच्छताम् ॥ ७२४ ॥
 इत्युत्साहशक्त्यध्यायः ॥ १० ॥
 नाम्कान्तिसाध्यां यः कश्चिद् देशकालाद्यपेक्षया ।
 तेन सार्द्धं मकुर्वीत सन्धि नीतिविचक्षणः ॥ ७२५ ॥
 जेता शत्रुं बलिष्ठं यस्तस्माद्भ्यधिकेन वा ।
 तत्रापि सन्धिं कुर्यात् नयशास्त्रविशारदः ॥ ७२६ ॥
 चञ्चीपसा पीड्यमानो योद्धुं तेन च न क्षमः ।
 तत्रापि सन्धिं कुर्यात् पत्वा नीतिपनुत्तमाम् ॥ ७२७ ॥
 सन्धियशतुर्विधः प्रोक्तो मैत्रः सम्बन्धमस्तथा ।
 परस्परोपकाराख्य उपहारस्तर्यैव च ॥ ७२८ ॥

सुजनोऽप्यमिति ज्ञात्वा स्वयं सद्गुणवान्धवः ।
 करोत्पलोपतः सन्धि मित्रसन्धिः स उच्यते ॥ ७२९ ॥
 कन्यादानेन यः कुर्यात् सन्धि कार्यवशाद्गुणः ।
 सम्बन्धनः स विज्ञेयः सन्धिः सन्धिविचारकैः ॥ ७३० ॥

—अन्योऽन्यस्योपकारार्थं यत्र सन्धीयते तृषः ।
 परस्परुपकारारूपः स सन्धिः प्रोच्यते दुवैः ॥ ७३१ ॥

—गजानन्धास्तथा रत्नं सुवर्णं भूमिमेव च ।
 दत्त्वा यः क्षिपते सन्धिरूपहारः स उच्यते ॥ ७३२ ॥

इति सन्ध्याध्यायः ॥ ११ ॥

सुयत्नेन सहायेन सामर्थ्येन बलेन च ।
 यन्त्रेर्हीनेन भूपात्रः सार्द्धं कुर्यात् विग्रहम् ॥ ७३३ ॥

—कामजो लोभजश्चैव भूभवो मानसम्भवः ।
 अभयारूपः समाख्यान इष्टमोऽप्य यदोदितः ॥ ७३४ ॥

अर्थशास्त्रे परः ख्यात एकद्रव्यामिच्छापुङ्गवः ।
 इत्यष्टौ विग्रहाः मोक्ता नवमो नोपलभ्यते ॥ ७३५ ॥

स्त्रीनिमित्तो हि यो जानो विग्रहः कामजः स्मृतः ।
 द्रव्यापक्षरजनितो विग्रहो लोभजस्तथा ॥ ७३६ ॥

भून्पर्यनुत्पितो यस्तु विग्रहो भूभवो महान् ।
 विरुदार्यं कृतो यस्तु विग्रहो मानसम्भवः ॥ ७३७ ॥

प्रणयागतरसार्थं यो भवेद् विग्रहो महान् ।
 अभयारूपः स कथितो विग्रहो नानिषेदिभिः ॥ ७३८ ॥

मित्रार्थं बन्धुभृत्यार्थं विग्रहो यः सपाचरेत् ।
 इष्टजः स तु निर्दिष्टो नानिष्यथार्थदृष्टिभिः ॥ ७३९ ॥

घटिरामदजातेन विद्याधनमदेन च ।
 यौवमेन मदेनाय विग्रहो यो भवेन्नृणाम् ॥ ७४० ॥
 एतेर्मर्देः समुत्पन्नो मतिप्रंशकरो महान् ।
 अविवेकाद् य उत्पन्नः स भवेच्च मदोत्पितः ॥ ७४१ ॥
 एकमर्थं समुद्दिश्य यो भवेद् विग्रहो मियः ।
 स प्रोक्तः शाल्वतस्वर्गैरेकद्रव्याभिलाषुकः ॥ ७४२ ॥
 इति विप्रहाष्यायः ॥ १२ ॥

दैवोपहतक्रोशश्च व्याधिना बाधितोऽपि वा ।
 व्यसनासक्तचित्तो वा शत्रुणा पीडितोऽपि वा ॥ ७४३ ॥
 बलक्रोशविहीनो वा यो वा मित्रैर्विप्योन्तितः ।
 तस्योपरि नृपो यायाज्जिगीषुर्नृपसिद्धये ॥ ७४४ ॥
 शरत्काले वसन्ते वा रिपोर्नाशमुपस्थिते ।
 निमित्तं शकृन् लब्ध्वा यात्रां कुर्वीत भूपतिः ॥ ७४५ ॥
 सन्धानजा पार्ष्णिरोघा मित्रविग्रहणी तथा ।
 द्वन्द्वनिर्वानजा कुल्या सप्तर्षी चापि शीघ्रगा ॥ ७४६ ॥
 पार्ष्णिग्रहणेन सन्धाय पश्चात् कुर्वीत भूपतिः ।
 सन्धानयात्रा सा ज्ञेया नृपाणां क्षेमकारिणी ॥ ७४७ ॥
 पार्ष्णिग्रहस्य रोघार्थं नियोग्यात्मबलं महत् ।
 गच्छतां सा भवेद् यात्रा पार्ष्णिरोघा शृभावहा ॥ ७४८ ॥
 शत्रोः सार्धं स्वमित्रेण कारयित्वा मुविग्रहम् ।
 गच्छतां सा भवेद् यात्रा मित्रविग्रहणी परा ॥ ७४९ ॥
 यस्योपरि स्वयं यायाटानयेत् तदर्नि नयात् ।
 सा यात्रा द्वन्द्वजा प्रोक्ता रिपुमहारकारिणी ॥ ७५० ॥

सर्वतः स्वस्थचित्तस्य बलिद्वार्यारियातिनः ।
भवेद् वा नृपतेर्पात्रा निर्व्याना सा प्रकीर्तिता ॥ ७५१ ॥

रिपुवैश्वेन सार्द्धं धो गच्छत्परिविनाशने ।
सा तु यात्रा भवेत् कृत्या द्विपत्नां भयकारिणी ॥ ७५२ ॥

रिपोर्विनाशमुद्दिश्य त्वक्त्वा चान्यमपादकम् ।
सहसा त्रियन्ते यात्रा सा भवेच्छ्रीघ्रगा भृशम् ॥ ७५३ ॥

इति यात्राभेदाः ॥

देशं कालं तथा मित्रं निमित्तं बलयात्मनः ।
त्रिवार्यं कुर्वतां नित्यं यात्रा भवति सिद्धिदा ॥ ७५४ ॥

प्लेक्षकैश्च श्रवणे सौम्ये भौषाहिर्बुध्णवर्द्धवते ।
कृतिकायां बुधो युक्तो वाक्यतिष्ठतु पुनर्वसौ ॥ ७५५ ॥

भागे शुक्रः शनिः स्वातौ निष्ठन्तः सर्वसिद्धिदाः ।
तस्मादेते समाख्याताः सिद्धियोगा मनापिभिः ॥ ७५६ ॥

सहस्रकिरणो हस्तै मृगाङ्को मृगशीर्षके ।
अश्विन्यां च धरापुत्रे वैजे चन्द्रमयः सुतः ॥ ७५७ ॥

दिवीकसां गुरुः पुष्ये रेवत्यां भृगुनन्दनः ।
रोहिण्यां शनिवारे तु सुधायोगाः प्रकीर्तिताः ॥ ७५८ ॥

रिक्तासु मूर्धजे सूर्ये नन्दासु भृगुनन्दने ।
जयासु भरणीपुत्रे भद्रासु च बुधे विधौ ॥ ७५९ ॥

पूर्णासु त्रिदशाचार्ये म्पिते सिद्धा तिथिर्भवेत् ।
सर्वकार्यकारी नृणां यात्रायां च विशेषतः ॥ ७६० ॥

पतिरद् गमने भस्ना द्वितीया क्षेमदा भवेत् ।
तृतीया धनलाभाय चतुर्थी मिन्दिना सदा ॥ ७६१ ॥

पञ्चमी श्रीकरी ज्ञेया षष्ठी यानेऽतिकृत्सिता ।
 सप्तमी सर्वलाभाय कृत्सिता चाष्टमी तिथिः ॥ ७६२ ॥
 नवमी च सदा निन्द्या भूमिदा दशमी भवेत् ।
 वैष्णवी जयदा नित्यं द्वादशी परिवर्जिता ॥ ७६३ ॥
 किं पुनर्वहुनोक्तेन सर्वसिद्धा त्रयोदशी ।
 अमिते च सिते षष्ठे वर्जनीया चतुर्दशी ॥ ७६४ ॥
 पूर्वभागं परित्यज्य पूर्णिमा गमने वरा ।
 अमावास्या विशेषेण शशिहीना विवर्जिता ॥ ७६५ ॥
 उत्तरात्रितयं पुष्यो रविवारे शुभप्रदः ।
 रोहिणी श्रवणं चित्रा सोमवारे सुखावहा ॥ ७६६ ॥
 अहिर्बुध्न्यं च पौष्णं च भौमवारे प्रशस्तते ।
 पुनर्वसुर्गुरोर्वारं भाग्यं च श्रवणे स्थिते ॥ ७६७ ॥
 हरिद्वैवं द्विद्वैवं च बह्निद्वैवं शनेद्रिमे ।
 त्रिष्णयान्येतानि शस्तानि वारेष्वेतेषु सर्वदा ॥ ७६८ ॥
 हस्त पुनर्वसुः पुष्यो रेवती मृगशार्पिकम् ।
 अनुरागाश्विनी श्रावं शस्तानि गमने नृणाम् ॥ ७६९ ॥
 चरलघ्ने प्रयातव्यं द्विस्त्रिभारेऽथवा नृपैः ।
 लघ्ने स्थिरे न गन्तव्यं यात्रायां क्षेममिच्छुभिः ॥ ७७० ॥
 अष्टमं जन्मतस्त्यक्त्वा लघं द्वादशमेव च ।
 ग्रहाणां च बलं प्राप्य गच्छेद्विच्छिन्नं जयं नृपः ॥ ७७१ ॥
 गुरुर्लघ्ने बुधस्तुर्ये पञ्चमे भृगुनन्दनः ।
 षष्ठे कुजाकृतनयो तृतीये चण्डर्दायितिः ॥ ७७२ ॥
 चन्द्रमा दशमो यस्य स पात्राणां जयी भवेत् ।
 क्षेमेण गमनं तस्य क्षेमेण च निवर्तते ॥ ७७३ ॥

बुधजीवसितानां च यदि केन्द्रत्रिकोणगः ।
 एको भवेद् ग्रहो यस्य तस्य यात्रा सुखप्रदा ॥ ७७४ ॥
 द्वौ चेत् केन्द्रत्रिकोणस्थावतियोगः स कथ्यते ।
 तत्र यात्रा नरेन्द्राणां क्षेमदा रिपुनाशिनी ॥ ७७५ ॥
 योगाभियोगः कथितः त्रिभिः केन्द्रत्रिकोणैः ।
 तत्र यातुर्भवेत् क्षेमो भुवो लाभो रिपौर्विधः ॥ ७७६ ॥
 केन्द्रत्रिकोणगाः सौम्याः पापाः पशु-त्रि-लाभगाः ।
 ग्रहा यस्य प्रयाणे स्युस्तस्य लाभो जयो भवेत् ॥ ७७७ ॥
 योगयात्रा भवेच्छस्ता नृपाणां भूतिमिच्छनाम् ।
 तारागुणे द्विजार्त्तानामन्येषां शकुनादिभिः ॥ ७७८ ॥
 उत्तराशु विशाखायां रोहिण्यां गमने नृपः ।
 दिवसस्य तृतीयांशमाद्यभागं विवर्जयेत् ॥ ७७९ ॥
 सार्ध-राक्षस-रौद्रेषु ज्येष्ठायां वामरस्य द्वि ।
 वर्जयेन्मध्यमं भागं यात्रायां पृथिवीपतिः ॥ ७८० ॥
 स्वात्पश्चि-पुष्य-हस्तेषु यात्रायां परिवर्जयेत् ।
 दिनस्य पथिमं भागं नयमिच्छन् महर्षिपतिः ॥ ७८१ ॥
 मैत्रेन्द्र-स्वाशु-पौष्णेषु त्याज्यो पत्नान्महोभुजा ।
 रजन्वाः प्रथमो भागः सदा विनयमिच्छता ॥ ७८२ ॥
 याम्ये पूर्वाश्रये मैत्रे निशामध्यं परित्यजेत् ।
 गमने भूपतिर्दक्षो रिपुवर्ति जयोत्सुकः ॥ ७८३ ॥
 श्रवणादित्रये त्याज्यो नक्षत्रे दितिर्दशते ।
 निशापादचरमो भागः मयार्णं पृथिवीभुजा ॥ ७८४ ॥
 श्रवणे च तथा हस्ते पुष्ये च मृगमस्तके ।
 सर्वदा गमनं शस्तं नृपाणां मिच्छिमिच्छनाम् ॥ ७८५ ॥

मैत्राग्नि-पुष्य-हस्ताश्च सर्वदिक्षु शुभावहाः ।

यात्राया मुप्रशस्तास्ते सर्वद्वारिकसहिताः ॥ ७८६ ॥

गच्छेत् प्राचीमुदीचीं च ऋत्तिकादिषु सप्तसु ।

मत्रादिसप्तके गच्छेद् दक्षिणा पश्चिमा दिशम् ॥ ७८७ ॥

मैत्रादिसप्तके यायात् पश्चिमा दक्षिणां दिशम् ।

धनिष्ठादिषु धिष्ण्येषु व्रजेद् यत्नेन्द्रयार्तिज्ञोः ॥ ७८८ ॥

वैपरीत्याद् यदा गच्छेत् परिषो लङ्घितो भवेत् ।

लङ्घितः परिषो हन्ति सर्वकार्याणि यापिनाम् ॥ ७८९ ॥

वायव्यापानन्दीमाशां सपाक्रम्य स तिष्ठति ।

परिषो दण्डवत् तस्माद् यात्राया त विवर्जयेत् ॥ ७९० ॥

गमन केचिदिच्छन्ति ऋत्तिकादिषु सप्तसु ।

आग्नेया दिशि प्राच्या च न दोषः परिवान्द्रवः ॥ ७९१ ॥

मघादिषु तथाऽऽग्नेयीं प्राचीं गच्छन् न दुष्यति ।

मैत्रादिषु दिश वायार्धनदस्य दिश व्रजेत् ॥ ७९२ ॥

धनिष्ठादिषु धिष्ण्येषु वायव्यामथ बाह्वणीम् ।

ऋकुभं गच्छता नैव परिषो लङ्घितो भवेत् ॥ ७९३ ॥

ज्येष्ठा प्राचीदिश हन्ति गच्छता वामित फलम् ।

पूर्वाभाद्रपदा याम्या प्रतीचीमपि रोहिणी ॥ ७९४ ॥

उत्तराफाल्गुनी तद्दूत्तरा ऋकुभ सदा ।

यातृणा च भवेत् क्लेशः सन्देहेन निवर्त्तनम् ॥ ७९५ ॥

इति सर्वदिशुज्ञानि ।

शुक्रादित्पदिने गन्ता वर्जयेत् पश्चिमां दिशम् ।

धुध भोमे च कोवेरीं ऋकुभ परिवर्जयेत् ॥ ७९६ ॥

सोमे शनैश्च-रे वारे दिशं प्राचीं परित्यजेत् ।
 गुरोर्वारे न गन्तव्यं दक्षिणां ककुभं प्रति ॥ ७९७ ॥
 वारशूलमिदं शोक्तमाचार्यैः कैश्चिदेव हि ।
 तस्मादस्मिन् न गन्तव्यं वारशूले विचक्षणैः ॥ ७९८ ॥
 इति वारशूलम् ॥

आदित्यस्य दिने वज्र्या धनिष्ठा कृत्तिका मघा ।
 अनुराधा तथाऽश्लेषा भरणी मयने बुधैः ॥ ७९९ ॥
 आपादे द्वे विशाखा च त्याज्याः सोमस्य वासरे ।
 धनिष्ठाऽऽर्द्रा शतभिषग् भौमवारे विवर्जिताः ॥ ८०० ॥
 कृत्तिका रेवती मूलमनुराधा तथाऽश्विनी ।
 वज्र्या शतभिषग् चैव बुधवारे शुभच्छुभिः ॥ ८०१ ॥
 मृगं शतभिषक् पौष्णं वर्जयेद् गुरुवासरे ।
 पुष्याश्लेषामघा प्राज्ञां याने शुक्रदिने त्यजेत् ॥ ८०२ ॥
 आपादयुगलं हस्तं चित्रासुत्तरकाल्पुनीष ।
 मन्द्वारे त्यजेत् प्राज्ञो यात्रायां पार्थिवोत्तमः ॥ ८०३ ॥
 इति ऋतदोषवारणानि ॥

बहुलासु दधि प्राश्यं ब्राह्म्यां च घृतपायसम् ।
 ऐन्दवे मापवटिका रौद्रे च मधुरं दधि ॥ ८०४ ॥
 पुनर्वसौ पटोत्थानि पुष्ये सर्पिश्च पायसम् ।
 सर्पधिष्ये तिला भक्ष्या मघासु कृशरोदनम् ॥ ८०५ ॥
 पायसं पूर्वकाल्पुन्यामर्घ्यम्णे शारुमोजनम् ।
 यावत् पाणिनसत्रे चित्रायां चित्रमोजनम् ॥ ८०६ ॥
 स्वाभ्यां धात्रोफले स्वाद्यं द्विर्द्वेषे मुढमक्तकम् ।
 कुळन्थान् पित्रनसत्रे यात्रकं शक्रदैवते ॥ ८०७ ॥

मूले मूलरूपास्त्राद्यं पूर्वापादे घनं दधि ।
उत्तरापां जलं शीतं श्रवणे श्लक्ष्णसप्ततवः ॥ ८०८ ॥

शालिमक्तं घनिष्ठायां वारुणक्षे च शङ्कुलीः ।
पूर्वाभाद्रपदे क्षौद्रं वीजपूर् तथोत्तरे ॥ ८०९ ॥

रेवत्यां सिद्धमुद्राः स्युरश्विन्यां स्वादु भोजनम् ।
भरण्यां सतिलं तोयं प्राश्य याता सुखी भवेत् ॥ ८१० ॥

इति नक्षत्रदोहदम् ॥

पुष्पवत्यां महादेव्यामकाले वृद्धिदर्शने ।
सञ्जाते गोत्रकलहे वृषदंशमृगे तथा ॥ ८११ ॥

आशांचे गृहदाहे च भूकम्पे चण्डमारुते ।
दिग्दाहे भूमिनियोपे न गन्तव्यं जिगीषुणा ॥ ८१२ ॥

क्षुते स्वयं वाऽपि परैर्लभे क्वापि च वारिते ।
दृष्टे ज्वालां विना धूमे तुपकाग्रस्य दर्शने ॥ ८१३ ॥

मर्षाभस्मनि तैले च परिशुष्के च गोमये ।
शशे दिगम्बरे सर्पे न गन्तव्यं सुखार्थिना ॥ ८१४ ॥

खरोष्ट्रमहिषारूदाः संन्यामिश्रारकान्त्यजाः ।
कर्णनासादिभिर्हीना विकेशाः कृष्णवाससः ॥ ८१५ ॥

मुषतकेशाऽतिकृष्णाद्वा तैलाम्यक्ता रजस्वला ।
गर्भिणी विषवोन्मत्त-ह्रीवान्ध-वधिरा नराः ॥ ८१६ ॥

एतेषां दर्शने जाते न गन्तव्यं कदाचन ।
आत्मनो दीर्घनस्ये च न यात्रा सिद्धिदा भवेत् ॥ ८१७ ॥

इत्यमङ्गलानि शत्रुनानि ॥

पूर्णाकुम्भे तथाऽऽदर्शं दधि न मये तथाऽऽमिपे ।
मीने शङ्गे ध्वजे छत्रे चापरे वारघोषिति ॥ ८१८ ॥

चापे मृगभरद्वानि फलशुष्पाक्षतेष्वपि ।

वृषभे समदे नागे सिते बाहे द्विजोत्तमे ॥ ८१९ ॥

सुवर्णे दिव्यरत्ने च वीणायां पट्टे तथा ।

वदे चैव पशौ ह्ये यात्रा भवति सिद्धिदा ॥ ८२० ॥

नृपां विभः मृहद् वेद्या कुमारी पाण्डुराम्बरा ।

वृषाश्च कुञ्जरासुटा नरा नार्यः शुभानवाः ॥ ८२१ ॥

गच्छेति पृष्ठतो वास्यमेहीति पुरतः शुभम् ।

आश्लिषः सर्वतः शस्ता मनसस्तुष्टिर्जिता ॥ ८२२ ॥

छिन्नि भिन्वि जहीत्यादि वाचो निन्द्या अपि स्फुटम् ।

उद्यतानां रिपोर्जाति पापलां शोभनाः मदा ॥ ८२३ ॥

इति यात्रायां महत्प्रदानि शरुनानि ॥

श्वा यात्रासमये गच्छेद् वायं दक्षिणतो यदि ।

स्पृशेद् वा श्वणं वायं यात्रामिद्धिर्भवेत् तदा ॥ ८२४ ॥

मवेशे दक्षिणं गच्छेत्सृज्मभते वा रवोद्यतः ।

करोति निवरा सौर्यं विपरीता तु कुकुरी ॥ ८२५ ॥

क्रोशद्द्वयं यदा गच्छेत् मह पान्येन मण्डलः ।

वामगो मूत्रयेद् वाऽपि तदाऽमो शुभमूचकः ॥ ८२६ ॥

गजस्थानं हयस्थानं शादलं शयनस्थलम् ।

उलूखल-ध्वज-उग्र-चामरं सफलद्रुमम् ॥ ८२७ ॥

इष्टिफानिचयं कुम्भं पर्याणं मृत्तिकाचयम् ।

पुष्पवद् फलवत् स्थानं श्वा गच्छन् शुभतो भवेत् ॥ ८२८ ॥

कृतमूत्रो यदा गच्छेत् पुरस्तान् सरमामृतः ।

तदाऽभिलषितं नार्यं पातुः विव्यति निश्चितम् ॥ ८२९ ॥

वामगो मूत्रपेदारैर्गोमये कुक्कुरो यदि ।
 मृष्टं भोजनमुद्दिष्टं शुष्के निःस्नेहभोजनम् ॥ ८३० ॥
 अमेध्यमोदनं मांसं नूतनं वस्तु किञ्चन ।
 मुखं निक्षिप्य गच्छन् श्वा घातुर्लाभं विनिर्दिशेत् ॥ ८३१ ॥
 आर्द्रमस्थि तथा वस्त्रं पादत्राणं मुले दधन् ।
 उपस्थितः प्रमुञ्चेत् सारमेयः सुखमदः ॥ ८३२ ॥
 इति श्वशकुनानि ॥

शान्तदीप्तमभेदेन ज्ञातव्याः ककुभः क्रमात् ।
 शुभाशुभफलज्ञानविचाराय मनीषिभिः ॥ ८३३ ॥
 सूर्ये ज्वाला ततो धूमः पश्चाद्द्वारसम्भवः ।
 ततश्च पश्चिमे भागे भस्मस्थानं प्रकीर्तितम् ॥ ८३४ ॥
 भस्माङ्गारशिखाधूमं दीप्तमित्यभिधीयते ।
 शेषाः शान्ता दिग्गः प्रोक्ताश्चतस्रः पूर्वमूरिभिः ॥ ८३५ ॥
 निष्फलं भस्मनः स्नानमद्द्वारस्त्रासमावहेत् ।
 ज्वाले मृत्युर्भवेद् धूमस्थाने दुःखं विनिश्चितम् ॥ ८३६ ॥
 याममात्रं वसेद् भानुर्दिग्विदिक्षु पदक्षिणम् ।
 चत्वारो दिवसे यामा यामवत्यां तर्ध्व च ॥ ८३७ ॥
 माहेन्द्यां प्रथमे यामे सूर्यो ज्वालाकुलो भवेत् ।
 द्वितीये बद्धिदिग्भागे तृतीये पितृदेवते । ८३८ ॥
 चतुर्थे नैर्ऋते स्थाने रात्रौ तिष्ठति भानुमान् ।
 तृतीये घनदस्थानं प्रत्युपे दिशि शूलिनः ॥ ८३९ ॥
 शिरा रटन्ति दीप्तेषु फलमोरिनमारंरन् ।
 शिवा शान्ते ज्वलन्तीषु शुभं शंभवि निश्चितम् ॥ ८४० ॥

लाभं च विजयं सौख्यं मित्राणां च समागमम् ।
रत्नतो शान्तदिग्भागे प्राप्तात् फलमिदं वदेत् ॥ ८४१ ॥

अनेनैव प्रकारेण पत्नीशकुनमादिशेत् ।
दीप्तस्थाने रत्नं काकः शोभनं फलमादिशेत् ॥ ८४२ ॥

दीप्ते दीप्तमुखः काकः कुर्वाणः परुषं स्वरम् ।
कार्यसिद्धिं मदस्पर्शं विनाशं कुरुते ध्रुवम् ॥ ८४३ ॥

दिप्ताभिमुखवारन्ध्रः पुनः शान्तैऽभिवासते ।
कार्यं संशयितं कृत्वा पुनस्तत्सिद्धिमादिशेत् ॥ ८४४ ॥

दीप्ते शान्तमुखः काकः कुर्वाणो मधुरं स्वरम् ।
ईप्सितार्थं रिपोर्नाशं लाभं स्त्रीरत्रगं दिशेत् ॥ ८४५ ॥

अन्तरिक्षेऽथ वृक्षे वा कुर्वाणो मधुरं स्वरम् ।
मूर्द्धस्थाने श्रुतं वक्ति सर्वदा वक्तिभोजनः ॥ ८४६ ॥

इति शिवा-पत्नी-शकटाकुनानि ॥

पोतकीस्थानमालोचय तोरणानि प्रकल्पयेत् ।
तोरणात् तोरणं कार्यं चत्वारिशतक्रमान्तरम् ॥ ८४७ ॥

पक्षद्वयस्थितौ वृक्षावष्टयन्वन्तरान्तरो ।
शिखाशकलयुगलं वा कल्पितं तोरणं विदुः ॥ ८४८ ॥

गृहे पिष्टमयं कृत्वा पोतकीप्रियुक्तं सुधीः ।
पूजयेत् पुष्प-धूपार्थैः कुमारीमपि भोजयेत् ॥ ८४९ ॥

तोरणस्थानमागम्य पोतयद्यावधिवासयेत् ।
प्रपतः सन् गृहं गत्वा स्वप्यात् पाण्डविके स्मरन् ॥ ८५० ॥

घृषोदये समुत्थाय सहायैः सहितो व्रजेत् ।
नियतस्तोरणाभ्यासं प्रकुनालोक्तत्परः ॥ ८५१ ॥

प्रशान्तदिङ्मुखो भूत्वा पोतकीं नामभिः स्तुवन् ।
पाण्डुपुत्रस्य मध्यस्य दश नामानि कीर्तयेत् ॥ ८५२ ॥

पाण्डवी पोतकी दुर्गा श्यामोमा चटकाभिधा ।
वाराही शकुनी कृष्णा श्वेतपक्षेति नामभिः ॥ ८५३ ॥

एतैरावाह्य विकिरेदक्षतान् कुमुदैः समम् ।
ध्यायेच्च फाल्गुनं वीरं सर्वयोधघ्नरन्धरम् ॥ ८५४ ॥

किरीटी विजयः कृष्णो वीभत्सुः फाल्गुनोऽर्जुनः ।
सव्यसाची च पार्थश्च श्वेताम्बोऽथ धनञ्जयः ॥ ८५५ ॥

“ ॐ शिवे ज्वालामुखि वलिं गृहाण स्वाहा ॥ ॐ शिवे शिवदूति
भगवति चण्डे इदमर्घ्यं मया लीलया समर्पितं गृहाण गृहाण ॥ आगच्छ
वायुवेगेन शुभं कुरु कुरु स्वाहा ॥ ”

अनेन मन्त्रेण त्रिपथे चतुष्पथे वा शिवायै वलिमर्घ्यं दद्यात् ।
तोरणेष्ट नामान्येतानि कीर्तयेत् ।

सिद्धिदा जायते देवी पाण्डुपुत्रोपकारिणी ॥ ८५७ ॥

निःशब्दा हीनशब्दा वा गच्छतो यदि दक्षिणम् ।
व्रजेत् कृष्णा तदा शस्ता शकुनस्य तोरणे ॥ ८५८ ॥

तोरणान्तनिवृत्तस्य पोतकी वामगा शुभा ।
अग्रे दक्षिणतः कृष्णा वापतः पुरुषः पुरः ॥ ८५९ ॥

एका ताराऽभयं त्रिधाद् द्वितीया कामदा भवेत् ।
तृतीया राज्यलाभाय व्रजन्ती दक्षिणां दिशम् ॥ ८६० ॥

मयमं वामगा भूत्वा दक्षिणं यदि गच्छति ।
विनाश्य कुरुने कार्यं पश्चात् कृष्णा न संशयः ॥ ८६१ ॥

विपरीतक्रमे शेषा विपरीतफलप्रदा ।
न या नयक्रमाद् पान्नी मिश्रस्त्रायाणि शंसन्ति ॥ ८६२ ॥

शुभं वाप्यशुभं मान्ते तदेव फलदायकम् ।
पोतकीशकुनज्ञानं कीर्तितं सोमभूशुजा ॥ ८६३ ॥

इति पोतकीशकुनम् ॥

फल-पुष्प-पलाशाढ्यं क्षीरिणं वा महीरुहम् ।
पवित्रस्थानसंयुक्तं पिङ्गलायुगलान्वितम् ॥ ८६४ ॥

अर्चयेदधिवासार्थं सायङ्काले समाहितः ।
स्नात्वा शुकाम्बरो भूत्वा सहायसहितो ब्रुधः ॥ ८६५ ॥

नयेन गोमयेनोर्वीं लिप्त्वा गोचर्मनिर्मिताम् ।
अष्टपत्रं लिखेत् पत्रं पिष्टेनार्द्रेण कोविदः ॥ ८६६ ॥

कृत्वा पिष्टमयं तत्र पिङ्गलायुगलं शुभम् ।
चण्डीं च स्थापयेत् तत्र क्लिष्टां (क्लृप्ता) पिष्टेन सायुधाम् ॥ ८६७ ॥

लोकपालापृक्तं तत्र ध्यायेत् पद्मदलापृक्ते ।
ब्रह्माणं कमलस्योर्ध्वमच्युतं च तलस्थितम् ॥ ८६८ ॥

तत्तन्नामाक्षरैर्मन्त्रैः पणत्रयैर्नमोऽन्तगैः ।
पूजयेत् फल-पुष्पाद्यैर्धूप नैवेद्य-दीपकैः ॥ ८६९ ॥

वृक्षस्थानाय नमः इत्यासनमन्त्रः । ॐ ह्रीं श्रीं चामुण्डे हुं नमोऽ
स्मिन् वृक्षे अवतर स्वाहा ।

ध्यायन्ननेन मन्त्रेण चण्डीं वृक्षेऽवतारयेत् ।
पिङ्गलायुगलस्यापि मन्त्रोऽयं कथ्यतेऽधुना ॥ ८७० ॥

ॐ पिङ्गले मेखले रेवति रात्रिचारिणि ब्रह्मपुत्रि सत्यमेतद् ब्रूहि
मे स्वाहा । इत्यावाहनमन्त्रः । ॐ श्रीं ह्रीं हूं चलि वौषट् इति मूलमन्त्रः ।
ॐ सिद्धचामुण्डे कृष्णपिङ्गले स्वाहा । ॐ नमो भगवति कालरात्रि मन्त्रमूर्ति
महेश्वरि चामुण्डे प्रजापालनि योगेश्वरि आगच्छ आगच्छ एषोहि तिष्ठ तिष्ठ
ॐ ह्रीं चिलि चिलि शब्दाय स्वाहा । इत्यधिवासनमन्त्रः ॥

१ BC वृषमस्या । २ CE प्रं चा । ३ CE ॐ ह्रीं ह्रीं हूं वलि वलि वौषट् ।

पूजां जपं च-होमं च मूलमन्त्रेण कल्पयेत् ।
 अष्टोत्तरशतं जप्त्वा दशांशं होममाचरेत् ॥ ८७१ ॥
 अश्वत्थोदुम्बरात्राणां दूर्वाब्रह्ममहीरुहः ।
 समिधो मधु-सर्पिर्भवा जुहुपाच्चण्डिकां स्मरन् ॥ ८७२ ॥
 प्रेतासनगतां शृङ्कां भस्मलिप्तां कपाळिनीम् ।
 ध्रुक्ध्वजां शूळहस्तां रक्तपां मृण्डमाळिनीम् ॥ ८७३ ॥
 वसामृगचितां कृष्णां गर्जसिंहाजिनाम्बराम् ।
 अक्षवृक्षस्थितां भीमां स्मरेच्चण्डीं कृतार्चनः ॥ ८७४ ॥
 अर्चयित्वा ततो वृक्षं घेष्टयेत् सिततन्तुभिः ।
 अर्पयेद् गुरवे सर्वं होमार्चननपादिकम् ॥ ८७५ ॥
 देव्यै कार्यं निवेद्याय गृहं गच्छेन्निशामुत्से ।
 गृहे च भोजयेत् कन्याः स्वयं भुञ्जीत बन्धुभिः ॥ ८७६ ॥
 मत्स्येषु समुत्थाय कृत्वा देवार्चनादिकः ।
 गत्वाऽधियासितं स्थानं जानुभ्यां घरणीगतः ॥ ८७७ ॥
 बद्धात्रिपुटो भूत्वा मन्त्रग्राममुदीरयेत् ।
 कथयेद्बुध्या वाचा कार्यं शपथपूर्वकम् ॥ ८७८ ॥
 तथ्यं कथय देवि ! त्वं ब्रह्मपुत्रि ! शुभाशुभम् ।
 इत्युक्त्वा पृष्टतः कृत्वा मदीतां ककुभं बुधः ॥ ८७९ ॥
 गृणुयाद् विरुतं तस्या स्तथा वीक्षित चेष्टितम् ।
 एकाग्रमानसो भूत्वा शकुनालोकनोद्यतः ॥ ८८० ॥
 पार्थिवो वैद्विबस्त्वाप्यः कँडकस्तनैः पुनः ।
 कुर्दुह्वी समीरोत्थो वीशः किंशुत्रिाम्बरः ॥ ८८१ ॥
 एते पञ्च स्वरः ख्याताः पिङ्गलाख्यस्य पक्षिणः ।
 तेषां मात्रामभेदाऽप्ये वक्ष्यन्ते स्वरभेदतः ॥ ८८२ ॥

१ D शृङ्खलजपमहस्तां रज्जाम्बु । २ D कुर्याद् दीप्तादां पतुरो बुधः ॥

३ D वापत । ४ कुम् ।

एकमात्रधिलित्युक्तः तद्द्वयेन द्विमात्रिकः ।
त्रितयेन त्रिमात्रः स्याच्चतुर्मात्रश्चतुष्ककः ॥ ८८३ ॥

पञ्चभिः पञ्चमात्रस्तु षोडश्व्योऽसौ मनीषिभिः ।
स्वरूपं तस्य वक्ष्यामि स्वराणामनुकारतः ॥ ८८४ ॥

चिल् एकमात्रः १ । चिलि द्विमात्रः २ । चिल्लि त्रिमात्रः ३ ।
चिल्लिचिल्लि चतुर्मात्रः ४ । चिल्लिचिल्लिलि पञ्चमात्रः ५ पार्थिवः ॥
किच् १ । किचि २ । किचिचि ३ । किचि किचि ४ । किचि किचिचि
५ आप्यः ॥ कुग् १ । कुक् २ । कुक्कु ३ । कुक्कुक्कु ४ । कुक्कुक्कुक्कु ५
तेजसः । चीच् १ । चीचु २ । चीचुचु ३ । चीचुचीचु ४ । चीचुचीचुचु ५
वायुः ॥ सृक् १ । विच २ । कुसृक् ३ । कीः कीसरु ४ । चुरुचुरु
चुरु ५ आकाशः ॥

पार्थिवादिक्रमेणोक्ताः पञ्च मात्राः पृथग्विधाः ।
तेषां त्रिरुक्तो यः कश्चित् स लघुः स्वर इष्यते ॥ ८८५ ॥

षोडोदितो गुरुः श्लोक्तो नवधोक्तः प्लुतो भवेत् ।
लघौ स्वल्पं गुरौ मध्यं प्लुते पुष्टं फलं भवेत् ॥ ८८६ ॥

पार्थिवं कुलो हृष्टः संलापी जलजं स्वरम् ।
तेजसं मदनाकान्त इति शान्तास्त्रयः स्वराः ॥ ८८७ ॥

वायव्यं कुरुते क्रुद्धः श्लोकातो नाभसं स्वरम् ।
स्वराधिभौ प्रदीमाख्यौ विदुधैः परिकीर्तितौ ॥ ८८८ ॥

पूर्वदक्षिणदिग्भागे पार्थिवः मवलः स्वरः ।
पश्चिमायां च कौवेर्या बलवान् जलजः स्वरः ॥ ८८९ ॥

वायव्ये तेजसे कोणे बलिष्ठस्तेजसः स्वरः ।
पैशाने नैर्ऋते कोणे बलीयान् नाभसः स्वरः ॥ ८९० ॥

आप्य-पार्थिवयोर्भेत्री तयोराप्यो बलाधिकः ।
आप्य-तेजसयोर्वैरं तयोराप्यो महाबलः ॥ ८९१ ॥

आप्य-मारुतयोर्वरं बलवान् मारुतस्तपोः ।
 मध्यस्यात्राम्बरादेर्यौ नाभसस्तु तयोर्वली ॥ ८९२ ॥
 नैव शत्रू न मित्रे च नाभसाप्यौ परस्परम् ।
 तथापि नाभसो नादः प्रबलः परिकीर्तितः ॥ ८९३ ॥
 पार्थिवान्नेपयोर्भेरी तत्र भौमो बली स्वरः ।
 अनलानिलयोर्वेत्रो बलवाननिलस्तपोः ॥ ८९४ ॥
 जलमारुतजौ शब्दौ प्रागुक्तौ भौमवैरिणौ ।
 तापैव पश्चादुद्भूतौ मित्रे भौमस्य कीर्तितौ ॥ ८९५ ॥
 चतुर्णामपि शब्दानां नाभसः शत्रुरिष्यते ।
 एवं स्वराणामुद्दिष्टं मित्रामित्रबलाबलम् ॥ ८९६ ॥
 स्वस्यां दिशि फलं पूर्णं तदूर्ध्वं मित्रसन्ननि ।
 शत्रुक्षेत्रे फलाभावो विपरीतमयापि वा ॥ ८९७ ॥
 भौमादनन्तरथाप्यः सर्वसिद्धिप्रदो भवेत् ।
 विपरीतप्रमेणैव फलनाशकरौ स्वरी ॥ ८९८ ॥
 प्रथमं पार्थिवो नादः सौमसस्तदनन्तरम् ।
 बाञ्छितार्थप्रदौ स्यातां विपरीतौ तनोऽन्यथा ॥ ८९९ ॥
 आदौ चेत् पार्थिवो नादः पथान्माह्वजो यदि ।
 लाभपूर्वां तदा हानिहानेलाभो विपर्ययात् ॥ ९०० ॥
 प्रथमो भूमिजो नादो द्वितीयो नाभसो यदि ।
 सुखपूर्वं भवेद् दुःखं दुःखान् सौख्यं विपर्ययात् ॥ ९०१ ॥
 आप्यस्य पश्चादाग्नेयः फलं कृत्वा विनाशयेत् ।
 व्यत्यासेन समुद्भूतो व्यत्यस्तफलकारिणौ ॥ ९०२ ॥
 प्रथमो जलजः शब्दस्तनयैद् वायुतम्भवः ।
 भयं विचिन्तनाशाय वैपरीत्येऽपि नादशौ ॥ ९०३ ॥

जलनाद् व्योमजः पथान्मित्रयुद्धाद् भवेन्मृतिः ।
विपरीतक्रमोद्भूतो शत्रुतो मृतिसूचकौ ॥ ९०४ ॥

आग्नेय-मारुतौ शब्दौ क्रमाज्जातौ घनापहौ ।
मृतिसंभूचकौ हेयौ विपरीतक्रमोदितौ ॥ ९०५ ॥

क्रमेण व्युत्क्रमेणापि नादौ तैजस-नामसौ ।
कुरुतः कलहं चोग्रं मयं च सुमहत्तरम् ॥ ९०६ ॥

व्यत्यामात् क्रमशो वाऽपि शब्दौ वायव्य-नामसौ ।
वित्तनाशं रणे मृत्युं नरस्य कुरुते ध्रुवम् ॥ ९०७ ॥

अन्यैरभिहितो भौमः कार्पसिद्धिविघातकृत् ।
अधिकः पार्थिवो नादः सर्वकामफलप्रदः ॥ ९०८ ॥

व्रयाणां वा चतुर्णां वा पञ्चानां श्रवणे सति ।
पथाच्छ्रुतोऽधिको वाऽपि पार्थिवो ध्वनिरुत्तमः ॥ ९०९ ॥

पार्थिवं सलिलं नादं स्वस्थानाद्भ्रूगस्तरोः ।
कुर्वन् लाभं सुखं कीर्तिं जयं शंसति पिहकः ॥ ९१० ॥

अवतीर्य निजस्थानात् कुर्वन् नादौ शुभावहौ ।
कनिष्ठं फलमाचष्टे क्लेशालाभं विहङ्गमः ॥ ९११ ॥

वृक्षस्याग्रे रुवं कुर्वन् पार्थिवं वारिजं खगः ।
सुफळं फलमाख्याति मध्ये मध्यमयो लघु ॥ ९१२ ॥

विन्यस्य वदने भक्ष्यं शुकत्वा वा तद् विहङ्गमः ।
रम्यस्थानस्थितः कुर्वन् शुभौ नादौ शुभं दिशेत् ॥ ९१३ ॥

भक्ष्यमुत्सृज्य वक्त्रस्थं यदा वदित शुभौ ध्वनी ।
तदा शंसति सम्पत्तेर्दानि पिहविहङ्गमः ॥ ९१४ ॥

अर्चितं पादपं त्यक्त्वा पादपान्तरमाश्रितः ।
 रचयन् शोभनं शब्दं दिशेद् देशान्तरे सुखम् ॥ ९१५ ॥
 अम्बरे शुष्कवृक्षे वा भयशाखे च कोटरे ।
 कुर्वन् नादं शुभं पिङ्गो भयमुग्रं प्रशंसति ॥ ९१६ ॥
 शुभस्थानस्थितो वापि गत्वा वाऽथ प्रदक्षिणम् ।
 कुर्वन् शान्ते शुभादन्यनादं शंसत्यशोभनम् ॥ ९१७ ॥
 वैमतः शान्तदिग्भैर्ती कुर्वाणः शोभनं ध्वनिम् ।
 शोभनं फलमाचष्टे चिरकालेन पिङ्गलः ॥ ९१८ ॥
 भौमाप्यतैजसैर्नादैर्भल्पन्ती शुभदेशगा ।
 पिङ्गला प्रीतिमाचष्टे सुखं लाभं जयं यशः ॥ ९१९ ॥
 इति पिङ्गलाशकुनम् ॥

अर्चयित्वा गणादीशं सर्वविघ्नविनाशनम् ।
 कुमार्यां सरिता नार्यस्तिस्रः मुक्ते जनेऽखिले ॥ ९२० ॥
 असतैः पूरयेद्युस्ता यत् किञ्चित् कुटवादिकम् ।
 चण्डिकायै नमः कृत्वा सप्तकृत्वोऽभिमन्त्रितम् ॥ ९२१ ॥
 सम्मार्जनीकृतविष्टे स्थापयेद्युर्गणाधिपम् ।
 त्रजेयुस्तं समादाय रजकस्य निकेतनम् ॥ ९२२ ॥
 तद्देहस्य पुरोभागे निक्षिपेयुः सिताक्षताम् ।
 मनोगतं समुद्दिश्य दृणुयुः युसमाहिताः ॥ ९२३ ॥
 श्रूयते वचनं किञ्चिद् रजकालपमध्यगम् ।
 नार्यां नरेण बालेन प्रोक्तमन्येन केनचित् ॥ ९२४ ॥
 स्वैरसंलापनोद्भूतं शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
 शृण्वन्तीभिः फलेः श्रेयं सदावयार्यविचारतः ॥ ९२५ ॥

चण्डालनिष्ठयेऽप्येवं श्रवणे बोधने क्रमः ।

यद् वृष्टुर्वचनं तत्र तत् तथा न तदन्यथा ॥ ९२६ ॥

शाकुनं शास्त्रमालोक्य भाविकार्याविबोधकम् ।

शाकुनं वर्णितं सम्पक् सोमेश्वरमहीशुजा ॥ ९२७ ॥

इत्युपश्रुतिशाकुनम् ॥ इति याज्ञाध्यायः ॥ १३ ॥

अवृष्ट्या तोयरहिते दुर्भिक्षे मरकान्विते ।

परैर्पा दुःस्थिते देशे नैव यायात् कथञ्चन ॥ ९२८ ॥

परस्परविरोधेन क्षीयमाणेषु शत्रुषु ।

तद्विनाशो भवेद् यावत् तावत् तिष्ठतुं बुद्धिमान् ॥ ९२९ ॥

स्वस्थासनमुपेक्षारूपं मार्गरोधासनं तथा ।

दुर्गसाध्यासनं चैव राष्ट्रस्वीकरणासनम् ॥ ९३० ॥

रमणीयासनं चान्पत् तथा च निकटासनम् ।

दूरमार्गासनं चैव मलोभाररूपं तथैव च ॥ ९३१ ॥

पराधीनासनं चैतद् दशमं परिकीर्तितम् ।

इतोऽधिकं न दृश्येत नीतिहैरन्यदौसनम् ॥ ९३२ ॥

निष्कण्ठके तथा राज्ये संहते वैरिमण्डले ।

स्वस्थाने या स्थितौ राज्ञां स्वस्थासनमिति स्मृतम् ॥ ९३३ ॥

पदस्पाभिरनुष्ठेयं दैवेन क्रियते हि तत् ।

उग्रदण्डमयोगाच्च न्यसनाद् वृत्त्यदर्शनात् ॥ ९३४ ॥

दुर्भिक्षान्मरकापाताद् विनाशं यास्यति ध्रुवम् ।

इत्युपेक्ष्य नृपस्थानमुपेक्ष्यासनमुच्यते ॥ ९३५ ॥

नया पूर्णमवाहेण गमनं रोधितं यदि ।

तेन दोषेण यत् स्थानं मार्गरोधासनं स्मृतम् ॥ ९३६ ॥

दुर्गे ग्रहोत्सुद्युक्तो वारयन् यवसादिकम् ।
 तदुपान्ते वसेद् यस्तु दुर्गसाध्यासनं हि तत् ॥ ९३७ ॥
 बलादुपार्जिते राष्ट्रे वैशार्यं यत्र तिष्ठति ।
 तत् स्थानं कथितं राज्ञा राष्ट्रस्वीकरणस्य ॥ ९३८ ॥
 विजिगीषुर्नृपो गत्वा रिपुं हत्वा रणाङ्गणे ।
 रम्यां वसतिमालोक्य यत्र तिष्ठति सातुगः ॥ ९३९ ॥
 यवसेन्धनभूयिष्ठे जलधान्यममन्विते ।
 तत् स्थानं नीतितत्त्वज्ञै रमर्णायासनं स्मृतम् ॥ ९४० ॥
 दूरस्थस्य रिपो राज्ञा विनाशाय समुद्यतः ।
 समीपे पत् स्थितिं कुर्यात् तद् भवेन्निकटस्य ॥ ९४१ ॥
 दूरदेशे नृपो गत्वा कृत्वा कार्यमशेषतः ।
 विज्ञाय स्वपुरं दूरं यत्र तिष्ठत्यनाकुलम् ॥ ९४२ ॥
 वर्षर्षुर्व्यत्ययो यावच्छरत्कालस्य सम्भवः ।
 तावद् यदुचितं स्थानं दूरमार्गासनं हि तत् ॥ ९४३ ॥
 हस्त्यश्व-धन-रत्नानि दुर्गे राष्ट्रं तथैव च ।
 किञ्चित्कालं स्थितिः कार्या रिपुं हत्वा ददामि ते ॥ ९४४ ॥
 इति मलोभितोऽप्येन यत्र तिष्ठति भूमिषु ।
 तत् मलोभामनं नाम कथितं नीतिवेदिभिः ॥ ९४५ ॥
 मासे पक्षे दशदि वा पटहे पञ्चरात्रके ।
 माभृतं ते ददामीति म्रैलोभ्य स्यापयेन्नरम् ॥ ९४६ ॥
 आश्रया धार्यमाणम्भु तत्र तिष्ठति यच्चिरम् ।
 मलोभासनमेव वा तदारूपायं मनीषिभिः ॥ ९४७ ॥

स्नेहाद् वा वैरिभावाद् वा गन्तुं देशं स्वकं न यः ।
लभते तस्य तत्र स्थानं पराधीनासनं स्मृतम् ॥ ९४८ ॥

इत्यासनायायः ॥ १४ ॥

स्वयं हीनबलो राजा जयहेतुं न पश्यति ।
बलिना पीड्यमानो यः क्षेमस्थानं समाश्रयेत् ॥ ९४९ ॥

सत्संश्रयोऽन्यसंसर्गो दुर्गसंश्रयणं तथा ।
इति भेदाह्वयः प्रोक्ताश्चतुर्षो नोपलभ्यते ॥ ९५० ॥

महता शत्रुणा यस्तु पीडितोऽल्पबलो नृपः ।
सत्यसन्धं परिज्ञाय तमेवाश्रयते बुधः ॥ ९५१ ॥

बहून् वा सद्गुणान् वीक्ष्य शत्रुं यस्तु समाश्रयेत् ।
तं गुणं नीतितत्त्वज्ञाः सत्संश्रयमुच्यन्ति हि ॥ ९५२ ॥

शत्रुणा बाध्यमानो हि स्वयं वाऽप्यनुपायकः ।
गुणहीनं रिपुं ज्ञात्वा श्रयेदन्यं शुभाधिकम् ॥ ९५३ ॥

बलिनं क्रियया युक्तं घर्मज्ञं सत्यवादिनम् ।
आश्रयेदीदृश यस्तु सोऽन्यसंश्रय उच्यते ॥ ९५४ ॥

वैरिणा बलयुक्तेन पीडितो ह्यसमो रिपुः ।
यत्र तु संश्रयते दुर्गं दुर्गसंश्रय इत्यतः ॥ ९५५ ॥

इत्याश्रयाध्यायः ॥ १५ ॥

बलिनोर्द्विपतोर्मध्ये वाचाऽऽत्मानं समर्पयेत् ।
द्वैधीभावेन यत्नेन काकाक्षिवदलक्षितः ॥ ९५६ ॥

लाभाद् वाऽपि भयाद् वाऽपि योगहोमार्थमुद्यतः ।
द्वयोर्मध्ये चिरं कालं द्वैधीभावेन यापयेत् ॥ ९५७ ॥

नीतिशास्त्रार्थसारसैन्यापभेदार्थयवतः ।
मिथ्याचित्तः समादिष्टो मिथ्यावचन एव च ॥ ९५८ ॥

मिथ्याकरण इत्यन्यस्तथा चोभयवेतनः ।

युग्ममाभुत रुञ्चेति द्वैधीभावोऽत्र पञ्चथा ॥ ९५९ ॥

चित्ते विरोधमाश्रिते वचसा मियमापणम् ।

द्वैधीभावोऽप्यमाख्यातो मिथ्याचित्तोऽर्धकोविदैः ॥ ९६० ॥

वचसा मियमाख्याति कर्मणा वर्ततेऽन्यथा ।

द्वैधीभावोऽपरः मांको मिथ्यावृत्तनसंज्ञकः ॥ ९६१ ॥

स्तोकं स्तोकं क्रिमप्यादौ कार्यं विश्वासकारणात् ।

करोति भावदुष्टोऽसौ महत् कार्यं विनाशयेत् ॥ ९६२ ॥

एवं यः कुरुते मिथ्या रिपोर्नाशाय पार्थिवः ।

मिथ्याकरणनामाऽसौ द्वैधीभावः प्रकीर्तितः ॥ ९६३ ॥

गुप्तं वेतनमेतन्न तथाऽप्यत्र प्रकाशितम् ।

गृहीत्वा यश्चरन् मायी गुप्तं दस्युहितेच्छया ॥ ९६४ ॥

अच्छित्तो रिपोर्मन्त्रं मिथ्या स्वस्त्रामिनेऽर्पयेत् ।

यत्र तिष्ठति द्वैविध्यात् स स्यादुभयवेतन ॥ ९६५ ॥

मन्त्रिषु साधयन्नेति ढोक्तिं माभृतं महत् ।

अन्येनापि तमुद्दिश्य दत्तं वाजि-गजादिकम् ॥ ९६६ ॥

मंवाहं श्रेयसिष्यामि साधयिष्यामि ते रिषुम् ।

इति ब्रुवन् विरुद्धान्यां द्वाभ्यामर्पं समाहरेत् ॥ ९६७ ॥

तपोरज्ञानरूपः सन् यत्र राज्ञा प्रवर्तते ।

द्वैधीभावं त्रमप्याहुर्युग्ममाभृतकं युषाः ॥ ९६८ ॥

द्वैधीभावं समालम्ब्य य एव वर्तते नृपः ।

विपक्षच्छर्मापादत्ते मन्त्ररक्षाविचक्षणः ॥ ९६९ ॥

इति द्वैधीभावाध्याय ॥ १५ ॥

सन्धिं च विग्रहं चैव गानमामनमाश्रयम् ।
 द्विधीभावं च यो वेत्ति प्रयोक्तुं शत्रुमण्डले ॥ ९७० ॥
 घलवान् कोशसम्पन्नो गुणपदकक्रियाबुधः ।
 स कृन्तां पृथिवीं शृङ्गे देशकाञ्जहायवित् ॥ ९७१ ॥
 उपायेषूत्तमं साम भेदो मध्यम इत्यते ।
 उपप्रदानमधमं दण्डः कष्टतमः स्मृतः ॥ ९७२ ॥
 अपापरहितत्वाच्च द्रव्यहानेरभावतः ।
 सिद्धिमायान्ति कार्याणि ततः सामोत्तमं मतम् ॥ ९७३ ॥
 कृत्सिता भेदमायान्ति न ते विश्वासभूमयः ।
 अतः सन्देहरूपत्वाद् भेदोऽयं मध्यमः स्मृतः ॥ ९७४ ॥
 वित्तस्य संज्ञयः पूर्वं सिद्धिर्द्वैवे व्यवस्थिता ।
 उपप्रदानमधमं तेन मोक्तं मनीषिभिः ॥ ९७५ ॥
 लाभार्थं क्रियते युद्धं रणे संज्ञयितो जयः ।
 राज्यं च जीवितं चैव दण्डः कष्टतमस्ततः ॥ ९७६ ॥
 कुपितस्य मियं वाक्यं कोपवृद्धो प्रजायते ।
 यथाऽऽज्यस्य प्रतप्तस्य ज्वालायै जलविन्दवः ॥ ९७७ ॥
 कुर्त्तानेषु कृतज्ञेषु सार्द्रचित्तेषु साधुषु ।
 कार्यार्येषु च मेधावी पूर्वं साम प्रयोजयेत् ॥ ९७८ ॥
 प्रथमं कर्णसुभगं द्वितीयं दैविकं तृया ।
 तृतीयं स्मारकं प्रोक्तं चतुर्थं लोभमं स्मृतम् ॥ ९७९ ॥
 तथैव यश्चमं साम नितापणमिति स्मृतम् ।
 उपायेषूत्तमं साम कथितं निरुपद्रवम् ॥ ९८० ॥
 मधुरैः सुखसंलापैरन्यथ हृदयज्ञैः ।
 एवं वचोमर्षत् साम तद् कर्णसुभगं स्मृतम् ॥ ९८१ ॥

विश्वासजननोपायैः शपथैर्देवपूर्वकैः ।
 क्रियते यच्च नीतिज्ञैः साम तद् दैविकं विदुः ॥ ९८२ ॥
 यदासीद् बान्धवं पूर्वं साम्मतं विस्मृतं त्वया ।
 इति संस्मार्यते यत्र स्मारकं साम तत् स्मृतम् ॥ ९८३ ॥
 ग्रामे पुरं तथा राष्ट्रं वाजिनं वारणं धनम् ।
 दास्यामीति च यत् साम स्मृतं तदिह लोभजम् ॥ ९८४ ॥
 भवत्कार्ये मदीयं स्वं शरीरं च मयापितम् ।
 इति वागापिते सास्त्रि कथितं तस्मिन्नार्पणम् ॥ ९८५ ॥
 इति सामाख्यायः ॥ १७ ॥
 सामोपायैरसाध्या ये शत्रवो मदमोहिताः ।
 भेदोपायेन ते साध्या नृपेण विजिर्गाषुणा ॥ ९८६ ॥
 शीरं नीरं यथा हंसो विश्लेषयति संहतम् ।
 तथा सुसंहतान् शत्रून् भेदाद् विश्लेषयेत् तु तान् ॥ ९८७ ॥
 शत्रुस्थैरात्मगुरूपैर्गुणैरुभयवेत्तैः ।
 भीतापमानितान् क्रुद्धान् भेदयेच्च नृसङ्गतान् ॥ ९८८ ॥
 माणापहो मानभद्रो धनहानिश्च बन्धकः ।
 दाराभिन्नापोऽद्रमद्भ इति भेदोऽत्र पद्विषः ॥ ९८९ ॥
 मन्त्रः सम्पद्य मया ज्ञातो नृपस्त्वां हन्तुमुद्यतः ।
 अद्य श्वो वाजतिनीक्ष्णैश्च किञ्चिन्नाद्यापि बुध्यसे ॥ ९९० ॥
 पेशुन्येनाप्यनाख्याप्यहेतुभिः मत्पयात्मकैः ।
 भीतिरुन्मद्यते यत्र स भेदः प्राणाहा स्मृतः ॥ ९९१ ॥
 त्वद्द्विपत्रेरितो राजा तव मान हरिष्यति ।
 एवं विद्रेष्य यो भेदो मानभद्रः स वर्णिनः ॥ ९९२ ॥

धनिकोऽयं महानेव तत्र किञ्चिन्न दित्सति ।
 केनाप्युपायेन तस्माद् धनमाहर्तुमर्हति ॥ ९९३ ॥
 इति सम्मन्त्र्य भूयेन तद् द्रूते घनिकाप च ।
 अर्थलुब्धो ह्ययं राजा तत्र द्रव्यं हरिष्यति ॥ ९९४ ॥
 यत्रैवं पिशुनत्वेन भिनक्षुमपवेतनः ।
 धनदानिस्त्वयं भेदो नीतिज्ञैः समुदाहृतः ॥ ९९५ ॥
 न करोति तव स्वामी विश्वासं त्वयि कर्हिचित् ।
 बन्धयित्वा तु निगडैः कारागारे निधास्यति ॥ ९९६ ॥
 इति विश्वासमुद्भाव्य निजस्वामिहिते रतः ।
 यद् भिनक्षि परं युद्धथा स भेदो बन्धकः स्मृतः ॥ ९९७ ॥
 विलासी चपळो भोगी रूपवांस्तरुणो विटः ।
 अन्तःपुरे मदीयां स्त्रीं कटाक्षैः स्मष्टुमीक्षते ॥ ९९८ ॥
 बध्योऽययिति भूपालो मया सार्द्धममन्त्रयत् ।
 इति यं कुर्वते भेदं स स्याद् दाराभिलाषीकः ॥ ९९९ ॥
 स्वद्भार्या रूपसम्पन्नां नवयौवनशालिनीम् ।
 मयात्र वर्णयन् राजा सापेक्ष इति लक्षितः ॥ १००० ॥
 त्वयि जीवत्यलभ्यत्वाद् तव द्रोहं विधास्यति ।
 दाराभिलाषभेदोऽयमेवं वा परिकीर्तितः ॥ १००१ ॥
 अयमस्मिन् कुले जातः कदाचिद् राज्यमिच्छति ।
 अह्वली वा तथा नेत्रे सन्ततः साधनानि च ॥ १००२ ॥
 छेत्तुं निश्चितवान् राजा सर्वथा नत् करिष्यति ।
 इति यो निर्भितो भेदः सोऽङ्गभद्रः परिकीर्तितः ॥ १००३ ॥
 सम्यग्भेदेन शत्रूणां भिनक्षि प्रकृति तु यः ।
 भेदवज्रेण तद् भिन्नं हृदयं प्रतिभूयतः ॥ १००४ ॥
 इति भेदाध्यायः ॥ १८ ॥

विश्वासजननोपायैः शपथैर्वैवर्षिकैः ।
क्रियते यच्च नीतिज्ञैः साम तद् दैविकं विदुः ॥ ९८० ॥

यदासीद् बान्धवं पूर्वं साम्प्रतं विस्मृतं त्वया ।
इति सस्मार्यते यत्र स्मारकं साम तत् स्मृतम् ॥ ९८१ ॥

ग्रामं पुरं तथा राष्ट्रं वाजिनं वारणं धनम् ।
दान्यामीति च यत् साम स्मृतं तदिह लोभजम् ॥ ९८४ ॥

भक्तकार्ये मदीयं स्त्रं शरीरं च मयार्पितम् ।
इति वागर्पिते साञ्चि कथितं तच्चिन्तार्पणम् ॥ ९८५ ॥

इति सामाख्याय ॥ १७ ॥

मामोषार्थरसाध्या ये शत्रवो मदमोहिताः ।
भेदोपायेन ते साध्या नृपेण विजिगीषुणा ॥ ९८६ ॥

क्षीरं नीरं यथा हसो विश्लेषयति संहृतम् ।
तथा सुसंहृतान् शत्रून् भेदाद् विश्लेषयेत् तु तान् ॥ ९८७ ॥

शत्रुस्थैरात्मपुरुषैर्गुणैरुपयवेनैः ।
भीतापमानितान् क्रुद्धान् भेदयेच्च नृसङ्गतान् ॥ ९८८ ॥

माण्यपहो मानभङ्गो घनहानिश्च चन्धकः ।
दाराभिर्यापोऽङ्गभङ्ग इति भेदोऽत्र पट्टिषु ॥ ९८९ ॥

मन्त्रः सम्बन्धं मया ज्ञातो नृपस्त्वां हन्तुमुद्यतः ।
अद्य श्वो वाऽर्तिर्नीरुणैश्च क्रिञ्चिद्वाग्रापि बुध्यसे ॥ ९९० ॥

पैशुन्येनाप्यनारुत्याप्यहेतुभिः मत्पयात्मकैः ।
भीतिरुत्पद्यते यत्र स भेदः माण्ड्या स्मृतः ॥ ९९१ ॥

त्वद्द्विपरमेरितो राजा तव मानं हरिष्यति ।
एवं चिद्रेप्य यो भेदा मानभङ्गः स वर्णितः ॥ ९९२ ॥

पुत्रपौत्रमपौत्रेण दत्तं नैव विलुप्यते ।

अचाल्पत्वेन पत्रं किञ्चित् तद् दानं शासनं स्मृतम् ॥ १०१७ ॥

रत्नेन जातरूपेण घटितं चारु भूषणम् ।

दीयते यत् तु तद् दानं भूषाख्यं समुदाहृतम् ॥ १०१८ ॥

नानावर्णविचित्राणि नानामूत्रमयानि च ।

नानादेशसमुत्थानि सूक्ष्माणि च यनानि च ॥ १०१९ ॥

वस्त्राण्यतिमनोहानि प्रभूतानि प्रसादतः ।

दीयते यत् तु तद् दानं वसनं परिकीर्तितम् ॥ १०२० ॥

आसनं चामरं छत्रं यानं सम्माननोचितम् ।

मानवद् दीयते यत् तु तद् दानं प्रतिपत्तिक्रमं ॥ १०२१ ॥

रौप्य-काञ्चन-रत्नानि सञ्जायन्ते यतो भुवः ।

सा खनिर्दीयते यत् तु तदाकरमितीरितम् ॥ १०२२ ॥

दीयन्ते यत्र निष्काणि प्रभूतानि वराणि च ।

तद् दानं स्वमजं मोक्षमर्गशास्त्रविचक्षणैः ॥ १०२३ ॥

भूषणैर्भूषिता कन्या लक्षणैश्च समन्विता ।

विधिवद् दीयते यत् तु कन्यादानं तु तद् विदुः ॥ १०२४ ॥

रूपयौवनसम्पन्ना नृत्यगीतविशारदा ।

वेश्या प्रदीयते यत् तु तद् दानं वैश्यसूच्यते ॥ १०२५ ॥

यत्राद्या बहवः गन्ति बहिरस्योपनीविनः ।

रत्नाकरस्य धेलायां बहुपण्यप्रचारिणः ॥ १०२६ ॥

अपूर्वोपायनोपेतं पट्टनं बहुवस्तुदम् ।

दीयते यत् तु तद् दानं वैलाकरमिति स्मृतम् ॥ १०२७ ॥

यद्गसाध्यं हि भेदस्य तद् दानेन मसिध्यति ।

पशुदत्तेनेह भवति दानेनोभयलोकनिद् ॥ १०२८ ॥

१ D विदारैः ।

न सोऽस्ति लोके दानेन वशगो यो न जायते ।
 देवा अपि भवन्तीह वशगा सर्वदेहिनाम् ॥ १०२९ ॥
 दान श्रेयस्करं श्रेष्ठं दान सर्वार्थसाधकम् ।
 दानशीलो नृपो लोके देववत् पूज्यते जनेः ॥ १०३० ॥
 इति दानाध्याय ॥ १९ ॥
 उपायभित्तयेनापि यो न शक्यो भवेद् रिपुः ।
 तस्य दण्ड प्रयुञ्जीत चलवान् यदि भूपतिः ॥ १०३१ ॥
 सामादीनां मयोत्तारमशक्तं मन्वते द्विपः ।
 तस्माद् दण्ड प्रयुञ्जीत दण्डो हि वशकृष्णाम् ॥ १०३२ ॥
 बलिष्ठेन तथा कार्या दण्डा द्वादशभेदनाः ।
 अशक्तेन त्रय कार्या एतं पञ्चदश स्मृताः ॥ १०३३ ॥
 अन्ये च दण्डाः कर्तव्या भृशता धर्मवर्तिना ।
 वध क्लेशोर्धहरणो जनानां हृत्तरक्षक ॥ १०३४ ॥
 देशनाशश्च अनूणा जनाङ्गच्छेदकस्तथा ।
 गोघ्नहो धान्यहरणो बन्दिग्राहस्तथाऽपरः ॥ १०३५ ॥
 देशहारो घनादानः सर्वस्वहरणोऽपरः ।
 दुर्गभङ्गः स्थानदाहो देशनिर्वासकस्तथा ॥ १०३६ ॥
 युद्धावहो महादण्डः शत्रुसंहारजारकः ।
 उपायानां हुरीयश्च कथितः सोमभूभुजा ॥ १०३७ ॥
 वनानि यत्र छेद्यन्ते भेद्यन्ते च जलाशयाः ।
 ग्रामाश्च यत्र दहन्ते स दण्डो देशनाशकः ॥ १०३८ ॥
 नासिवा श्रयणद्वन्द्वं छिद्यते देशवासिनाम् ।
 जनानां यत्र दण्डाऽर्सा जनाङ्गच्छेदनो मतः ॥ १०३९ ॥

देशजाः पश्य सर्वे गृह्यन्ते महसा बलात् ।
 दण्डोऽसौ गोग्रहो नाम विख्यातः परभूमिषु ॥ १०४० ॥
 गर्भेषु पिहितं धान्यं क्षेत्रस्यशिखाहृतम् ।
 आपणे युजितं यच्च खले राशीकृतं च यत् ॥ १०४१ ॥
 तत् सर्वं ह्रीयते यत् तु रिपुराष्टेषु संस्थितम् ।
 दण्डोऽसौ धान्यहरणो देशदुर्मिक्षकारकः ॥ १०४२ ॥
 कुटुम्बिनो गृहस्था ये धनिका व्यचहारिणः ।
 नीयन्ते यत्र यद्ध्वा ते यन्दिग्राहः स उच्यते ॥ १०४३ ॥
 जनानामभयं दत्त्वा तत्र स्थित्वा तथाऽन्यत्रम् ।
 आरमसात् क्रियते राष्ट्रं स दण्डो देशहारकः ॥ १०४४ ॥
 आक्रम्य सैनिकैर्ग्रामान् बलात् कृत्वा सुसङ्गतिम् ।
 आहरेत् काञ्चनं दण्डो बला(धना)दानः स उच्यते ॥ १०४५ ॥
 महत्या सेनया युक्तः ख्यातं नगरपट्टनम् ।
 आवेष्ट्य लुप्यते यत्र धन-धान्य-गवादिफम् ॥ १०४६ ॥
 लोहभाण्डानि वस्त्राणि गृहोपकरणानि च ।
 यस्माच्च गृह्यते सर्वं सर्वस्वहरणो हि सः ॥ १०४७ ॥
 चतुरस्रं लिखेत् तच्चक्रं कोटचक्रं विरानितम् ।
 तत्र न्यासं प्रकुर्वीत नक्षत्राणां यथाक्रमम् ॥ १०४८ ॥
 सर्वेष्वीशानकोणेषु कृत्वादिचतुष्टयम् ।
 अन्तर्विशंखिलेत् तत्र कोटचक्रे विचक्षणः ॥ १०४९ ॥
 विनिर्गच्छंस्तथा छेलुपं पुनर्वस्त्रादिफत्रयम् ।
 पूर्वस्यां दिशि चाऽऽग्रयकोणादन्तर्विशंस्तथा ॥ १०५० ॥
 चतुष्टयं मशदीनां पुनर्निर्गमतो लिखेत् ।
 चित्रादिधितयं याम्ये नैर्ऋतेऽन्तर्विशंखिलेत् ॥ १०५१ ॥

मैत्रादिकचतुष्कं तु निर्गच्छन् पश्चिमे लिखेत् ।
 उचरात्रियं तद्वत् कोणाद् वायोर्दिशं लिखेत् ॥ १०५२ ॥
 घनिष्ठादिचतुष्कं तु पुनरुत्तरनिर्गतम् ।
 रेवत्यादिग्रयं लेख्यं नक्षत्राणामय विधिः ॥ १०५३ ॥
 अन्तःस्थचतुरस्रा ये रेखाया मध्यतः स्थिताः ।
 स्तम्भताराः समाख्याता ज्योतिर्विद्याविशारदैः ॥ १०५४ ॥
 तस्य बाह्यस्थितास्तारा अष्टौ प्राकारसङ्घताः ।
 ततो बाह्यस्थिताश्चान्यास्तारा बाह्याः प्रकीर्तिताः ॥ १०५५ ॥
 स्तम्भप्राकारवर्तीनि नक्षत्राण्यपराणि हि ।
 इतराणि विजानीयाद् बाह्यानीति विचक्षणः ॥ १०५६ ॥
 अन्तःस्थिते ग्रहे पापे कोटनार्शं प्रपद्यते ।
 शुभग्रहे च बाह्यस्थे बहिःस्थानां जयो भवेत् ॥ १०५७ ॥
 घस्यां द्विधिं भवेच्चन्द्रस्तस्या स्वण्डीं विनिष्पतेत् ।
 स्वण्डीस्थानं परिज्ञाय तत्र कुर्वीत सङ्गरम् ॥ १०५८ ॥
 परिखासंस्थितं तोयं खनित्वा परिवाहयेत् ।
 सेतुं वा कारयेत् तत्र पूरयेद् वा मृदादिभिः ॥ १०५९ ॥
 यद्यगाधं महत् तोय तरेद् वा तन्नवादिभिः(?) ।
 एवमुच्चार्य सैन्यानि दुर्गं वारिमयं जयेत् ॥ १०६० ॥
 दुरारोहं तु गिरिजं दुर्गमापेष्टय सेतया ।
 अनपेक्षात् तु धान्यानां दुर्गस्थानामनिर्गमात् ॥ १०६१ ॥
 अश्वत्थयाक्षिरोवाच निर्धन्वाद् भेदतोऽपि च ।
 एतद्विधैरुपायैश्च गिरिदुर्गं जयेन्नृपः ॥ १०६२ ॥
 पापार्णसिद्धकाभिर्वा मृदा वा निर्मितं च यत् ।
 तद् दुर्गं यन्त्रपापार्णैः खननैश्च निपातयेत् ॥ १०६३ ॥

मण्डपैश्चर्मभिर्नद्वैश्वलद्विशक्रयन्त्रकैः ।
 नदद्विः स्रंसियतैर्योधैः मसरद्विः समन्ततः ॥ १०६४ ॥
 अग्नितैलमुखैर्वाणैर्वायुसंवेरितैरपि ।
 आरोहद्विर्भटानीकैः शूरेर्निःश्रेणिकान्वितैः ॥ १०६५ ॥
 दन्तिदन्तदृढाघातैर्पोधोन्मुक्तशरोत्करैः ।
 प्रतिदुर्गविधानेन दुर्गत्रितयमाहरेत् ॥ १०६६ ॥
 कुठारैः शतसाहस्रैः छेदयेद् विटपांस्तलन् ।
 दहनं दावाग्निना वाऽपि वनदुर्गं जयेन्नृपः ॥ १०६७ ॥
 पूर्णानि जलभाण्डानि तोर्यैर्दूरसमाहृतैः ।
 महिषोद्भवलीवैर्दर्वहृषैर्वाऽधिकैरपि ॥ १०६८ ॥
 आनीय च निजानीकैः सन्तर्प्य च चतुर्दिशम् ।
 आवेद्य च खनेत् कूपानगाघातश्च समन्ततः ॥ १०६९ ॥
 आरभेत ततो युद्धं गन्त्रपापाणपार्वकैः ।
 अनलश्चा(लं चा)नुकूलेन वायुना समुदापयेत् ॥ १०७० ॥
 अग्नितैलमयं वह्निं सर्वतो धुक्षयेदतः ।
 जलाभासेन सन्तप्ता नाशमेप्सन्ति दुर्गगाः ॥ १०७१ ॥
 तोषपानेन सन्तृप्तं कुर्यादात्मवलं नृपः ।
 एवंभकारैरन्यैश्च मरुदुर्गं प्रसाधयेत् ॥ १०७२ ॥
 साधयेद् दाहजं दुर्गं चूर्णनाद् गजघट्टनैः ।
 पापाणपातिभिर्व्यन्त्रैर्दाहनाद् दहनेन वा ॥ १०७३ ॥
 नरदुर्गं जयेद् राजा गजाश्ववलसंयुतः ।
 एवं दण्डः समारूपातो दुर्गभङ्गसमाह्वयः ॥ १०७४ ॥
 यस्मिन् पुरे वसेच्छत्रुः सपुत्रवल्गवाहनः ।
 तत् पुरं राजनिलयं साष्टपाकारतोरणम् ॥ १०७५ ॥

अन्तःपुरे'पुरन्ध्रीणां रम्याणि भवनानि च ।
 निकेतनानि पुत्राणाममात्यानां गृहाणि च ॥ १०७६ ॥
 सचिवानां निवासाश्च मन्त्रिणां गृहानि च ।
 अन्येषां च मनुष्याणां मन्दिराणि बहूनि च ॥ १०७७ ॥
 मन्दुरा गजशालाश्च विविधानापणानपि ।
 भस्मसात् कुरुते यत् तु स दण्डः स्यान्द्वादकः ॥ १०७८ ॥
 देशत्यागपरिभ्रष्टः कृतभोगपरिच्युतः ।
 गिरिकन्द्रकान्तारनिकुञ्जभवनाश्रयः ॥ १०७९ ॥
 विद्युक्तो दैरपुत्रैश्च वन्धुभिः मचिवैस्तथा ।
 ह्युत्पिशासापरीतश्च चिन्नाशोकमपन्वितः ॥ १०८० ॥
 यानासन्नविहीनश्च गजवान्निविर्जितः ।
 शत्रोरेवंविधो दण्डो देशनिर्वासकः स्मृतः ॥ १०८१ ॥
 ज्ञात्वा स्वरवलं राजा बलं भूमेस्तथैव च ।
 कुर्वीत सर्वकार्याणि सद्दामं तु विज्ञेयतः ॥ १०८२ ॥
 अतः स्वरवलं वक्ष्ये दक्षया प्रविभाजितम् ।
 मात्रा वर्णो ग्रहो जीमो राशिरैवं च पञ्चया ॥ १०८३ ॥
 बालः कुमारस्तदगो वृद्धश्चास्तद्व्रतः स्वरः ।
 द्वितीयः पञ्चभेदोऽथमित्यं दशविधः स्मृतः ॥ १०८४ ॥
 अकारः मथमस्तस्मिन्निकारस्तदनन्तरम् ।
 उकारार्थमेकार ओकारो मातृका पुरा ॥ १०८५ ॥
 ककारादिहकारान्तान् वर्णान् कल्पयन्वितान् ।
 पञ्चविंशत्सु कोष्ठेषु पञ्च पञ्च क्रमान्वयमेत् ॥ १०८६ ॥

रेखाः पदूर्ध्वकाः कार्पास्तिर्यगष्टौ च राजयः ।
 पञ्चविंशद् भवन्त्येवं कोष्ठास्तत्सन्निवेशतः ॥ १०८७ ॥
 तत्रादिपञ्चकोष्ठेषु पञ्चमात्रास्वरान् क्रमात् ।
 छिखेद् वर्णानधरतेषां कादीन् ङञ्जणवर्जितान् ॥ १०८८ ॥
 अकारपङ्क्तौ ये वर्णा अधोऽधः संव्यवस्थिताः ।
 अकारसमधर्माणः सर्वे वर्णाः स्वराश्च ते ॥ १०८९ ॥
 इकारादिस्यरेष्वेवमधस्ताद् ये व्यवस्थिताः ।
 तत्तद्धर्माण एव स्युस्ते वर्णाः स्वरसंज्ञिताः ॥ १०९० ॥
 नामादौ यो भवेद् वर्णः स स्वरः परिकीर्तितः ।
 संयोगे-मथमो ग्राह्यः स्वराणां नियमो न हि ॥ १०९१ ॥
 मात्रास्वराः समाख्यातास्तथा वर्णस्वरा मया ।
 ग्रहस्वरा निरूप्यन्ते साम्प्रतं राशिभेदतः ॥ १०९२ ॥
 येष्वृथिकसिंहानामकारः स्याद् ग्रहस्वरः ।
 एवं ग्रहस्वराः प्रोक्ताः कथ्यन्ते जीवसंज्ञिताः ॥ १०९३ ॥
 यत्र नामनि यावन्तो वर्णाः स्वरसमन्विताः ।
 ताश्च वर्णक्रमेणैव गणयेच्च स्वरांस्तथा ॥ १०९४ ॥
 गणयित्वा कृतं राशिं विभजेत् पञ्चभिः पुनः ।
 अत्रशिष्टस्तु यो राशिर्जीवस्वर इतीरितः ॥ १०९५ ॥
 ग्रहस्वरः समाख्यातः प्रोक्तो जीवस्वरस्तथा ।
 राशिस्वरमतो यक्ष्ये स्वरशास्त्रानुसारतः ॥ १०९६ ॥
 प्रोक्तो राशिस्वारोऽज्ञारो रेवत्यादिषु सप्तसु ।
 एवं परेष्विकाराद्याः स्वराः पञ्चसु पञ्चसु ॥ १०९७ ॥
 राशिस्वराः समाख्याता वक्ष्यन्ते उदिनादयः ।
 उदेत्यकारो नन्दाया भद्रायाभिः स्वरः सदा ॥ १०९८ ॥

जयाम्कारस्सर्वास्तु भवेदुदयवान् सदा ।
 उदेति रिक्तास्वेकार ओङ्कारः पूर्णके तिथौ ॥ १०९९ ॥
 उदितः प्रथमेऽङ्गि स्याद् द्वितीयेऽङ्गि कुमारकः ।
 तृतीये तरुणः रूपातश्चतुर्थे स्थविरो भवेत् ॥ ११०० ॥
 पञ्चमेऽङ्गिनि पञ्चत्वं स्वरो याति विनिश्चितम् ।
 अकारादिषु सर्वेषु क्रमोऽयं परिकीर्तितः ॥ ११०१ ॥
 अकारादिस्वराः पञ्च प्रकृतित्वेन रूपिताः ।
 वर्णादिस्वरभेदोऽपि ककारादिषु सङ्गतः ॥ ११०२ ॥
 यस्य कस्यापि नामादौ योऽमौ वर्णः प्रदृश्यते ।
 अवस्थां तस्य वर्णस्य विचार्य फलमादिशेत् ॥ ११०३ ॥
 मेघादिराशियोगेषु सम्प्रोक्ता ये ग्रहस्वराः ।
 तेषां बलं विजानीयात् ज्ञात्वा कर्म समाचरेत् ॥ ११०४ ॥
 सिंहस्याधिपतिः सूर्यः कर्कटस्य निशापतिः ।
 मेषाधिकयोर्भौमः कन्या-मिथुनयोर्बुधः ॥ ११०५ ॥
 चाप-मीने सुराचार्यस्तुलायां वृषभे कविः ।
 कुम्भे च मकरे सर्पिः प्रभुरूपेण कीर्तिताः ॥ ११०६ ॥
 ऋतु-काल-दिशा-रुद्रैः सूर्यः शुभकरो भवेत् ।
 जन्मसन्ध्यर्तुमूर्याश्च दिगीशानैः शुभः शशी ॥ ११०७ ॥
 हरनेत्र-कुमारास्य-रुद्रैर्भौमः शुभावहः ।
 पक्षाब्धि-रत्न-दिहनाग-पाङ्क्ति-रुद्रैर्बुधः शुभः ॥ ११०८ ॥
 नराद्भि-बाण-मुनिभिर्ग्रह-रुद्रैर्गुरुः शुभः ।
 एकद्वित्रिचतुःपञ्च वसु-रत्नेश-भास्करैः ॥ ११०९ ॥
 सुराणां च गुरुः शुकः स्यान्नेरेभिः शुभावहः ।
 कुनातु-रत्न-रुद्रैश्च शुभकारी शनैश्चरः ॥ १११० ॥

स्वस्य ग्रहचलं प्राप्य परेषां ग्रहदूषणम् ।
 कुर्वीत तुमुक्तं युद्धं शत्रुसंहारकारकम् ॥ ११११ ॥
 जीवस्वरगतान् वर्णान् गणयित्वा विचक्षणः ।
 यत्र नास्ति निजाधिक्यं तत्र कुर्वीत सहरम् ॥ १११२ ॥
 रेवत्यादिषु शिष्ण्येषु सद्गता यत्र ये ग्रहाः ।
 राशिस्वरे विचार्यास्ते शुभाश्वेद् युद्धमाचरेत् ॥ १११३ ॥
 एकः स्वस्थेदृभयोः प्रीतिं प्रकुरुते पराम् ।
 द्वितीयः कुरुते मानं तृतीयः कार्यपोषकः ॥ १११४ ॥
 उपेक्षकश्चतुर्थश्च पञ्चमो जयनाशनः ।
 स्वरमैत्रीं विदित्वैवं नृपः कुर्वीत सहरम् ॥ १११५ ॥
 मात्रास्वरो यदोदेति तदा कुर्वीत शोभनम् ।
 गर्भाधानादिकं कर्म निधिधान्यादिसङ्घम् ॥ १११६ ॥
 वापनं सर्वसस्यानां पुरवेशप्रवेशनम् ।
 रसायनप्रयोगं च व्याधीनां च चिकित्सितम् ॥ १११७ ॥
 मात्रास्वरे कुमारे तु विवाहः प्रीतिकृद् भवेत् ।
 भृत्यानां सङ्ग्रहः शस्त स्वामिसंशयणं तथा ॥ १११८ ॥
 उत्कोचनमरातीनां ग्रामगृहप्रवेशनम् ।
 वैरिनिर्मूलनोद्युक्तो यात्रां कुर्वीत भूपतिः ॥ १११९ ॥
 यूनि मात्रास्वरे जाते पट्टवन्धाभिषेचनम् ।
 गजाधारोदणं शस्तं वरनारीसमागमः ॥ ११२० ॥
 घृतमाहवकर्माणि यात्रा लेखविसर्जनम् ।
 कुर्वीत कदनं राजा रिपूर्णां प्राणखण्डनम् ॥ ११२१ ॥

यदा मात्रास्वरो वृद्धस्तदा सन्धिर्विधीयते ।
 शान्तिकं पौष्टिकं कर्म मोक्षदीक्षां समाचरेत् ॥ ११२२ ॥
 मृते मात्रास्वरे जाते क्षुर्पादिनशनं व्रतम् ।
 आरभ्य पूर्वदिग्भागाद् रेखामावर्तयेत् सुधीः ॥ ११२३ ॥
 पूर्वाङ्गयेत वायव्यं वायव्याद् याम्यमानयेत् ।
 याम्यादीशानदिग्भागमैशानात् पश्चिमं नयेत् ॥ ११२४ ॥
 पश्चिमात् कोणमाग्नेयमान्नेयादुत्तरं नयेत् ।
 उत्तराद्वैश्वानरं कोणं नैऋतादैन्द्रमानयेत् ॥ ११२५ ॥
 एवमष्टाश्रितं चक्रं जायते सन्निवेशतः ।
 तत्र चैत्रादिमासानां विन्यासो दिक्षु वक्ष्यते ॥ ११२६ ॥
 चैत्रमासोऽर्द्धवैशाखः पूर्वभागे भवेत् सदा ।
 अर्द्धवैशाखमासस्य ज्येष्ठं वायव्यतः सिपेत् ॥ ११२७ ॥
 आपातं श्रावणस्यार्द्धं याम्यभागे प्रकल्पयेत् ।
 श्रावणस्यार्धमैशान्यां नभस्यं च विनिसिपेत् ॥ ११२८ ॥
 आश्विनं कार्तिकस्यार्द्धं वारुण्यां दिशि विन्यसेत् ।
 अर्द्धकार्तिक-भागौ च हुताशनदिशि सिपेत् ॥ ११२९ ॥
 पौषमर्थं च माघस्य कौवेर्यां ककुभि सिपेत् ।
 माघस्यार्द्धं फाल्गुनं च नैऋत्यां दिशि कल्पयेत् ॥ ११३० ॥
 यस्यां दिशि स्थितो मासः सार्द्धस्तत्रोदयो भवेत् ।
 तावत्कालं भुवः सोऽपि यावन्नाढीचतुष्टयम् ॥ ११३१ ॥
 यामार्द्धं तु बलं भूमेः क्रमाद् दिक्षु व्यवस्थितम् ।
 रेखाविन्यासमार्गेण भ्रमाद् भ्राम्यति मेदिनी ॥ ११३२ ॥
 उदयादस्तापर्वन्तमस्तादप्युदयावधि ।
 चतुर्षामिषु मेदिन्यां दिक्षु भ्रमणमष्टम् ॥ ११३३ ॥

भूवलं पृष्ठतः कार्यं दक्षिणे वा जिगीषुणा ।

एवमन्यानि कार्याणि सिद्धिं यान्ति विनिश्चयम् ॥ ११३४ ॥

अस्यैव चक्रराजस्य कोणानाश्रित्य विन्यसेत् ।

अष्टौ वर्गानकारादीन् प्रादक्षिण्येन पूर्वतः ॥ ११३५ ॥

अवर्गे गरुडः प्रोक्तः चवर्गे वृषदंशकः ।

चवर्गे मृगराजः स्यात् त्वर्गे सरमासुतः ॥ ११३६ ॥

तवर्गे पद्मः प्रोक्तः पवर्गे मूपकस्तथा ।

यवर्गे तु मृगः प्रोक्तः शवर्गे भेष इष्यते ॥ ११३७ ॥

पूर्वाङ्गैर्नक्षत्रपर्यन्तं भक्षकाः समवस्थिताः ।

पश्चिमाद् रौद्रदिग्भागं यावद् भक्ष्या व्यवस्थिताः ॥ ११३८ ॥

भक्षकात् पञ्चमे स्थाने स्थितो भजति भक्षयताम् ।

तस्माद् विचार्य यत्नेन शत्रुं पञ्चमतां नयेत् ॥ ११३९ ॥

एवं नामचलं चक्रे विचार्य पृथिवीपतिः ।

द्यूतं समाह्वयं युद्धं नारभेत जयोत्सुकः ॥ ११४० ॥

ब्रह्माणी पूर्वदिग्भागे प्रतिपन्नवमे तिथौ ।

द्वितीयायां दशम्यां च माहेशी सौम्यदिग्गता ॥ ११४१ ॥

एकादश्यां तृतीयायां कौबेरी चङ्घिदिकिस्पता ।

द्वादश्यां च चतुर्थ्यां च वैष्णवी नैर्ऋते स्थिता ॥ ११४२ ॥

पञ्चम्यां च त्रयोदश्यां वाराहा दक्षिणे स्थितिः ।

चतुर्दश्यां तथा षष्ठ्यामिन्द्राणी पश्चिमोदया ॥ ११४३ ॥

सप्तम्यां पौर्णमास्यां च षायव्ये चण्डिकास्थितिः ।

अमात्रास्याऽष्टमीतिथ्योर्महालक्ष्मीस्तथेदया ॥ ११४४ ॥

दक्षिणे पृष्ठतः कार्पा योगिन्यो विजिगीषुणा ।
योगिर्नानां बलं त्वैवं कथितं सोमभूभुजा ॥ ११४५ ॥

इति योगिनीचक्रम् ॥

युद्धपूर्वदिने राजा कृतोत्साहः सभागतः ।
कुमारमण्डलाधीशान् सामन्तान् मान्यकानपि ॥ ११४६ ॥

सुवर्णवस्त्रामरणैस्तोपयेत् सैन्यकांस्तथा ।
वाग्भिः प्रोत्साहयेत् तांश्च गुणकीर्तिनमाननैः ॥ ११४७ ॥

तेषां भविज्ञां संथित्य सुभटानां नृपोत्तमः ।
मातङ्गान् मदसंयुक्तान् वाजिनश्च जवोत्तमान् ॥ ११४८ ॥

दद्याद् यथार्हं सर्वेषां सङ्घामजयकाङ्क्षया ।
ततो विसर्जयेत् सर्वान् युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ११४९ ॥

तस्यां राईषामलानैश्च पूरयेद् गगनाङ्गणम् ।
महातूर्धमयोर्षैश्च काहलाशङ्कनिस्वनैः ॥ ११५० ॥

सिंहनादैर्भटानां तु चासयेद् रिशुसैनिकान् ।
अधिवास्य ततो राजा शस्त्राणि कुञ्जदेवताः ॥ ११५१ ॥

ततः शयीत मेदिन्यां कुशानास्तीर्थं यत्नतः ।
ततः भातः समुत्थाय निरीक्ष्य घृत दर्पणौ ॥ ११५२ ॥

स्नात्वा तीर्थजलैः पुष्पैश्चित्राम्बरविभूषितः ।
समाराध्य जगन्नाथमिष्टमिष्टफलप्रदम् ॥ ११५३ ॥

ततः कृत्वा महापूजां विविधां कुञ्जदेवते ।
धेनुं भूमिं हिरण्यं च विभेभ्यो विधिनार्षयेत् ॥ ११५४ ॥

तदाग्निपः समादाय नीराजिनहयद्विपः ।
दक्षिणाग्रसुरोष्ठेस्तात् हयानां हेपितादपि ॥ ११५५ ॥

धामेतरविदाणाग्रवेष्टनात् स्वरूरेण च ।
 वृंहितेन गजानां च जानीपाज्जयमञ्जसा ॥ ११५६ ॥
 नराणां शुभवाज्यैश्च मङ्गलद्रव्यदर्शनैः ।
 मद्रक्षिणागमैश्चापि भरद्वाजशिशुण्डिनाम् ॥ ११५७ ॥
 अन्यैश्च शकुनैर्भेष्यैर्जपमङ्गलसूचकैः ।
 दक्षिणाक्षुणः परिस्पन्दाद् दक्षिणस्य भुजस्य च ॥ ११५८ ॥

मनसश्च प्रसादेन स्वातुकूलानिलेन च ।
 एवं निमित्तैर्निश्चित्य जयं समरदुर्जयः ॥ ११५९ ॥

शुभस्थानस्थितैः सर्वैर्ग्रहैस्ताराभिरेव च ।
 उदितेन स्वरेणाय जयभूमिवलेन च ॥ ११६० ॥

निमित्तैर्विहितोत्साहो निर्गत्य निजमन्दिरात् ।
 ताडयित्वा महाभेरिं प्रतिसैनिकगुणीपणीम् ॥ ११६१ ॥

धनुषां द्वे शते गत्वा तत्र स्थित्वा नृषोत्तमः ।
 मेलयित्वा बलं सर्वमेवमाघोपयेत् ततः ॥ ११६२ ॥

तस्मै दास्यामि नियुतं राजानं हन्ति यो रणे ।
 तत्कुमारनिहन्तृणां दास्यामि प्रयुतत्रयम् ॥ ११६३ ॥

सामन्तमण्डलाधीशहन्तृणां प्रयुतं तथा ।
 सचिवामात्यहन्तृणामयुतं पारितोषिकम् ॥ ११६४ ॥

प्रधानयोधहन्तृणां दास्ये पञ्चसहस्रकम् ।
 द्विसहस्रं प्रसादेन मदास्ये गजघातिनाम् ॥ ११६५ ॥

सहस्रं प्रतिदास्यामि स्यन्दनस्य विघातिनाम् ।
 अश्वसादिनिहन्तृणां मदास्ये शतपञ्चकम् ॥ ११६६ ॥

शतं तस्मै प्रदास्यामि समानयति यः शिरः ।
एवं मलोभ्य तान् सर्वान् प्रयायाद् युद्धसम्मुखम् ॥ ११६७ ॥

सुभटान् बलसंयुक्तान् ह्यविद्याविशारदान् ।
वरवानिसमारूढान् भूपरीक्षाविचक्षणान् ॥ ११६८ ॥

द्विशत वा शतं वाऽपि तदर्धं ह्यसादिनः ।
पुनः प्रस्थापयेद् राजा युद्धभूमिपरीक्षणे ॥ ११६९ ॥

गत्वा समागतानां तु विद्वन्त्या च श्रुवो गुणान् ।
परेषां व्यूहरचनां परिज्ञाय सितीश्वरः ॥ ११७० ॥

संस्थूलस्थूलबल्मीकवृक्षगुल्मोपकण्ठके ।
भूभागे रचयेद् राजा व्यूहं व्यूहविचक्षणः ॥ ११७१ ॥

अल्पवृक्षोपलाच्छिद्राऽलङ्घनीयदरीस्थिता ।
निःशर्करा निपट्ठा भूरश्वव्यूहाय शस्यते ॥ ११७२ ॥

निःस्याणुसिकतापट्टा निर्वल्मीकोपला समा ।
केदारव्रततिश्वभ्रवृक्षगुल्मविवर्जिता ॥ ११७३ ॥

अतीवकठिना भूश्च क्षुरचङ्क्रमणक्षमा ।
स्तिर्रा चक्रक्षमा धात्री श्यव्यूहे मशस्यते ॥ ११७४ ॥

सुगन्धसौला विषमा मृदुवृक्षावभेदिनी ।
सुपद्मदरभङ्गा भूर्गजव्यूहे वरा मता ॥ ११७५ ॥

सर्वदोषोज्जिता भूमिः कुत्रचिद् वारिसंयुता ।
विशाळा गुणभूयिष्ठा चतुरङ्गबलोचिता ॥ ११७६ ॥

एव परीक्ष्य भूभागं यस्मिन् यत्र यथोचितम् ।
तत्र संरचयेद् व्यूहान् वृषो युद्धविशारदः ॥ ११७७ ॥

सर्वलक्षणसम्पूर्णे भूभागे रिपुमर्दनः ।
 रचयेदुत्तमं व्यूहं परव्यूहविभेदकम् ॥ ११७८ ॥
 मुखं पूर्वविभागः स्यादुरथ तदनन्तरम् ।
 उरसः पश्चिमे भागे मोरस्यं परिकीर्तितम् ॥ ११७९ ॥
 मोरस्यस्य तथा पृष्ठे प्रतिग्रह इतीरितः ।
 कक्षौ प्रकक्षौ पक्षौ च प्रपक्षौ पार्श्वयोः क्रमात् ॥ ११८० ॥
 प्रतिग्रहपरो भागः पृष्ठमित्पभिधीयते ।
 एव व्यूहविभागांश्च विज्ञाय नृपतिस्ततः ॥ ११८१ ॥
 मुखे मदमुखं नागं शूराखण्डं सुशिक्षितम् ।
 तनुत्राणसमोपेतं योधद्वयसमन्वितम् ॥ ११८२ ॥
 पश्चिमासनरूढेन सुभटेन समन्वितम् ।
 त्रिशतैः पटशतैर्वापि नवभिर्वा तथा शतैः ॥ ११८३ ॥
 त्रिधा विभक्तैः सुभटैः स्थानत्रयमुसंस्थितैः ।
 पृष्ठे च कक्षभागे च रक्षितं खड्गपाणिभिः ॥ ११८४ ॥
 प्रकक्षदेशनिक्षिप्तैश्छण्डकोदण्डमण्डितैः ।
 सुभटैः शतसङ्घतैः सुलक्षैर्दृष्टीतिभिः ॥ ११८५ ॥
 पक्षदेशे तथा शूरैः शक्तिखेटकधारिभिः ।
 सदसद्वयसङ्घपातैस्तदूर्ध्वैर्वा शतैर्वृतम् ॥ ११८६ ॥
 प्रपक्षे जवसंयुक्तैर्गात्राणसुरभितैः ।
 अर्धैः सर्वाग्रुधोपेतैर्वाहकैश्च समन्वितैः ॥ ११८७ ॥
 शतपञ्चकसङ्ख्यातैः प्रपक्षद्वयकल्पितैः ।
 तुरगैः पत्तिभिः शूरैराहतं पुरतो न्यसेत् ॥ ११८८ ॥

वारणं सर्वसैन्यानां वारणं वैरिवारणम् ।
 एवंविधवक्त्रोपेतं व्यूहस्याग्रे नियोजयेत् ॥ ११८९ ॥
 त्रिमुखं द्विमुखं तद्द्वेकत्रयमपि वा ।
 परव्यूहस्य भेदार्थं कुर्याद् व्यूहमुखं नृपः ॥ ११९० ॥
 उरःस्थाने महीपालः श्रेणमाढविकं षलम् ।
 अमित्रं च तथा फल्यु युद्धभूमौ प्ररूपयेत् ॥ ११९१ ॥
 भौरस्ये युद्धभाण्डानि शस्त्राणि विविधानि च ।
 चारि भूरि नयेदुद्देशुपातानां सुदृष्टये ॥ ११९२ ॥
 प्रतिग्रहप्रदेशे तु स्वयं तिष्ठेन्महीपतिः ।
 भद्रलक्षणसम्पूर्णमैरावणकुलोद्भवम् ॥ ११९३ ॥
 विष्ण्वंशत्रुभातुकं बालिङ्गवनसम्भ्रमम् ।
 भृष्टच्छिउत्तरसञ्चारं शिक्षितं तु वधावधि ॥ ११९४ ॥
 मदावस्थां चेतुर्धा च सम्प्राप्ते गिरिसन्निभम् ।
 शूरं महाबलं दान्तं धीरमन्वर्थवेदिनम् ॥ ११९५ ॥
 सुवर्णघटितोदारपक्षरक्षासमन्वितम् ।
 तैजुवाणसमोपेतं दृढदेश्चाक्रचारिणम् ॥ ११९६ ॥
 मयूरपिच्छगुच्छाङ्गध्वजदण्डविमण्डितम् ।
 नानावर्णविविधैर्द्र पलाशापरितोषितम् ॥ ११९७ ॥
 देश्वरान्तःस्थितैर्योर्धर्मभ्ये कुन्तवरोद्धतम् ।
 पाशात्पसादिना युक्तं शक्तितोमरपाणिना ॥ ११९८ ॥

१ अत्यन्तयुं २ A धातुर्गं पुस्तकेऽयमधिकं पाठः— मौलिभिनवके
 सम्पदकं पुत्रान् प्रतिग्रहे न्यसेत् । ३ ABC च कुर्वीत । ४ B वक्त्रपाणं ।

अन्तराहृदयुरेण खेटकद्वयधारिणा ।
 ईदृग्गुणयुतं नागमारोहेद् विनयोद्यतः ॥ ११९९ ॥

विज्ञातनामभिर्षौलैः कृत्तिकाचर्मपाणिभिः ।
 अङ्गरक्षा न्वर्तैः शूरेद्विभः सन्नङ्गरक्षकैः ॥ १२०० ॥

कक्षरयैर्दशसाहस्रैस्त्र्यर्धवा सुरक्षितः ।
 प्रकक्षे सचित्रामात्य-कुमारे च घटान्वितः ॥ १२०१ ॥

मित्र-भृत्पथलैः पक्षे षापमायकधारिभिः ।
 शक्ति तोमर-निस्त्रिश-कुन्त-मुद्गरपाणिभिः ॥ १२०२ ॥

वरैवारणसन्नद्धैः सुभटैर्लक्षसम्पत्तैः ।
 क्रमशः स्थापितैर्षोर्षयोर्दरितनामभिः ॥ १२०३ ॥

नानायुधधरैर्वानैरश्वत्थैः सुशिक्षितैः ।
 प्रकक्षेऽयुतयुग्मेन संबृतश्च महीपतिः ॥ १२०४ ॥

पृष्ठे भूमौ यत्राहृदयुत्पकान्तरसंस्थितैः ।
 अवरोधवधुवृन्दै रक्षिभिः परिरक्षितैः ॥ १२०५ ॥

धेनुकाव्याशिताशेन कोजिनाधिष्ठितस्तथा ।
 तेषां तु पृष्ठरक्षार्थं नरवाजिवलं न्यसेत् ॥ १२०६ ॥

ईदृशीं न्यूदरचनां विधाय परवारदां ।
 ब्रजेदद्विरिव ध्रुव्यो निगिरन् परवाहिनीम् ॥ १२०७ ॥

इति मेन्यवनालक्षणम् ॥

शूराणां सिंहनादैश्च सुरारविश्च बाजिनाम् ।
 महामानकराभफाल्यमातङ्गगन्धर्जिनैः ॥ १२०८ ॥

भेरीमहागण्डपैश्च काहत्याशुद्धनिस्त्रिनैः ।

• युद्धागंसि महातूर्पनिनादैः स्फोटयन् दिशः ॥ १२०९ ॥

१ D 'वर्म' । २ ABC 'सन्धु', D वाक्वाजेन म' ।

यतः फल्गु यतो भिन्नं यतो दृष्यैरधिष्ठितम् ।
तद् वलं प्रथमं हन्यादात्मनश्चोपवृंहयन् ॥ १२१० ॥

सारं द्विगुणसारेण फल्गु सारेण पाठयेत् ।
संहतं तु गजानीकैः प्रचण्डैरवदारयेत् ॥ १२११ ॥

प्रचण्डैर्वीरसुरैश्च फल्गुसैन्यं विदारयेत् ।
अश्वयूहैर्भटानीकं वाजिव्यूहं तु दान्तिभिः ॥ १२१२ ॥

षाणसारंस्तथा कुन्तैः पाश-पट्टिश-तोमरैः ।
अश्रितैर्लाञ्छितैर्वाणैर्निभिन्त्याद् द्विपयूथपान ॥ १२१३ ॥

प्रभृतकुम्भरानीकर्यासङ्घट्टयट्टनैः ।
पाटनैः करट्ख्रातं द्विपतां रणमूर्द्धनि ॥ १२१४ ॥

विमूढ्य रात्रचिह्नानि निश्चित्य नृपतेः पदम् ।
सर्वसैन्येन संयुक्तस्तत्र यायाज्जयोत्सृजः ॥ १२१५ ॥

नाराचैर्जरीकृत्य कुन्तैर्निभिद्य निर्भरम् ।
चक्रार्थैर्द्विधाकृत्य पाशैराकृत्य पातयेत् ॥ १२१६ ॥

सञ्चर्य मुद्गराघातैश्छित्वा परशुना भटान् ।
स्वारूढवृक्षरेणाय संयोज्य परवारणम् ॥ १२१७ ॥

तद्रजं स्वगजोद्दामदन्नाघातैर्निपात्य च ।
निस्त्रिजेन रिपोच्छिन्द्यान् कुण्डलालङ्कृतं शिरः ॥ १२१८ ॥

एवं निहन्य सङ्ग्रामे दुष्टशत्रुं मतोद्गतम् ।
जयतूर्यनिनादेन हर्षयेत् सुपदान् स्वयान् ॥ १२१९ ॥

कुमारापान्यसचिवान् सापन्तान् मण्डलेश्वरान् ।
विनिहत्यागतानां च दान दद्याद् यथादिनम् ॥ १२२० ॥

१ D *भा* । २ ADE *योग्य* । ३ BC श्री* । ४ D
*यदन प्वर्मेनिहान् ।

द्विपता रक्तपूरेण तर्पयित्वा तु मेदिनीम् ।
 पिशितैः पिशाचांश्च कृष्यादानन्त्रपालया ॥ १२२१ ॥
 पलायनपरान् भीतान् रक्षयित्वा तु धर्मत ।
 आरोग्यमुक्तान् स्वाकृत्य त्वरया वरवारणान् ॥ १२२२ ॥
 धेनुकाश्चोष्टसङ्घांश्च निःशेषं नोद्यमेव च ।
 परियुक्त्य तथा सर्वं मयत्नाद् वीक्ष्य सर्वतः ॥ १२२३ ॥
 एतं तु बध्यते यत्र युद्धे शत्रुर्महाबलः ।
 नृपेण बलिना स स्याद् दण्डो युद्धवशाभिप्रायः ॥ १२२४ ॥
 बलशक्तिविहीनेन नृपेण रिपुशक्तिना ।
 मयोज्या स्युस्त्रयो दण्डा विषयात्तामिचारजाः ॥ १२२५ ॥
 विप हाहाहर्षं शुद्धिं कालकूटं भयावटम् ।
 वत्सनाभं चतुर्थं तु स्यात्वरं परिकीर्तितम् ॥ १२२६ ॥
 सर्पदंष्ट्रादिसन्नानं विपं तज्जङ्गमं चिदुः ।
 रिरुद्धद्वयपिलिनं दृत्रिमं विपमुच्यते ॥ १२२७ ॥
 शत्रुराणां विरक्ता ये कृष्यान्ते पुरुषा वराः ।
 तान् विभेद्यै मदानेन रमं तैस्तु मयोजयेत् ।
 तदाग-रूप-शर्पाणु तथा लघुसरससु च ॥ १२२८ ॥
 स्नानोदके तथा तैले पाशाभ्यङ्गे सपादुके ।
 घांटापुत्ररिणीमध्ये मयुत्रां विप द्विषाम् ॥ १२२९ ॥
 वृषार-मचिवासान्य-मन्त्रि-मेनाशिपेषु च ।
 मक्षारणामुत्पेषु तु रगेपूतमेषु च ॥ १२३० ॥
 एतं विपयोगेण शत्रूणां शूद्रयानसम् ।
 क्षीणेन क्रियते यन् तु विपदण्टः स उच्यते ॥ १२३१ ॥

शूरश्च दृढभक्तश्च त्यक्तपाणभयश्च यः ।
 वीरश्च समयक्षयवधोपायविचक्षणः ॥ १२३२ ॥
 बन्धुपुत्रमदत्ताधिगृहीतबहुवेतनः ।
 तेन धातं प्रयुञ्जीत प्रपत्तारिवधेच्छया ॥ १२३३ ॥
 गीतवाद्यप्रसक्तेषु धूनक्रांशारतेषु च ।
 मृगव्यासक्तचित्तेषु देवयात्रामसङ्गिषु ॥ १२३४ ॥
 अङ्गमल्लविनोदेषु तथाऽन्येषूत्सवादिषु ।
 अन्तःपुरमघारेषु देवपूजापरेषु च ॥ १२३५ ॥
 वीरक्रौडविपणेषु भाजनास्थानवसिषु ।
 अग्र्येऽन्येषु कार्येषु कुर्याद् वैरिषु वातनम् ॥ १२३६ ॥
 पूर्वोदितशुणैस्तांक्षुणैः सुभद्रैर्घनत्रपातनम् ।
 मायाया क्रियते दशमोपासदण्डः संकीर्तितः ॥ १२३७ ॥
 अथर्वविधितत्त्वज्ञैर्ब्राह्मणैर्विजितेन्द्रियैः ।
 मन्त्र-तन्त्रविधानैर्देवैरादुन्मूलयेद् रिषुम् ॥ १२३८ ॥
 अभिचारिकहोमैस्तु मन्त्रैः पदरुपमाधरुः ।
 बन्त्रलेखनकरुग्रंथान्शृङ्गपनादिभिः ॥ १२३९ ॥
 मन्त्र-तन्त्रमृसिर्देव पटहः काहलादिभिः ।
 पनाकांकार्क्षदीपिर्धूमपूरकूर्चकैः ॥ १२४० ॥
 चार्णभन्त्रमयुक्तैश्च सिद्धार्थैर्युक्तैर्भैः ।
 माहयेत् स्नम्भयेच्छत्रम् स्थानाद्दुष्टघाटयेत् तथा ॥ १२४१ ॥
 विद्रेपयेन मित्राणि वदे कुर्याच्च विद्विषः ।
 संदरेऽजीवितं यन् नु स्यात् स दण्डोऽभिचारकः ॥ १२४२ ॥
 इति दण्डभेदाः ॥

रूपवहारान् नृपः पश्येद् विपैर्विद्वद्वैः सह ।

स्मृतिशास्त्रानुरोधेन रागद्वेषविवर्जिनः ॥ १२४३ ॥

अदोषान् दूषयेद् राजा दोषयुक्तान्दण्डयन् ।

अकीर्तिं महर्तामेति दुर्गतिं चाधिगच्छति ॥ १२४४ ॥

ऋतिवक् पुरोहितः पुत्रो भ्राता बन्धुस्तथा सुहृत् ।

अदण्ड्यो नृपतेर्नास्ति स्वयमर्षिलितो नरः ॥ १२४५ ॥

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञाः सत्यसन्वाथ धार्मिकाः ।

सन्ध्या नृपतिना कार्पा मित्रामित्रेषु चै समाः ॥ १२४६ ॥

धैरैरलोलुपैर्मैलैर्लोकव्यापारकोविदैः ।

विभैः सह महापालो गुण-दोषो विचारयेत् ॥ १२४७ ॥

विचारे यत्र तिष्ठन्ति विमाः श्रुतिविदस्त्रयः ।

पञ्च वा सप्त वा सा स्याच्छतक्रतुसमा समा ॥ १२४८ ॥

तस्यां सभायां याः कश्चिद् धर्मज्ञः श्रुतिकोविदः ।

निर्दिष्टो वाप्यनिर्दिष्टः स तत्रैव वक्तुमर्हति ॥ १२४९ ॥

न्याय्यं पन्थानमुत्सृज्य ये मतस्पात्रुयायिनः ।

सभास्ते चोपनीयाः स्युर्पार्श्वे धर्मस्य शाश्वतम् ॥ १२५० ॥

अनिर्दिष्टश्च तत् सर्वं सत्यं दूयात् समञ्जसम् ।

ज्ञात्वा वा न वदेत् तत्रैव मिथ्यासाक्षी च पापभारु ॥ १२५१ ॥

कुलीनाः श्रीन्वन्तश्च घनिनो दयमाऽधिकाः ।

अमत्तरा विशः कार्याः कियन्तोऽपि सभासदः ॥ १२५२ ॥

अलोभं सत्यसन्धं च धर्मशीलं मियञ्जतम् ।

धर्मशास्त्रार्थकुशलं लोकयान्नाविचक्षणम् ॥ १२५३ ॥

विचारे पण्डितं दक्षं प्राङ्घ्रिवारुतया युतम् ।

इक्षिताकारतच्चक्षुमूहापोहविशारदम् ॥ १२५४ ॥

प्राज्ञं श्रुतसम्पन्नं धर्मशास्त्रविशारदम् ।
 आत्मनः प्रतिरूपं तु कुर्यादेकं मर्हापतिः ॥ १२५५ ॥
 प्रागेव पृच्छति प्रायो वास्यं वादार्थमागतौ ।
 विचारयति यः सम्पक् बाह्विचारुस्वनः स्मृत ॥ १२५६ ॥
 व्यग्रस्य राजकार्येण देहजाड्येन वा स्वयम् ।
 अपश्यतः प्रभो कार्यं माह्विचारो विचारयेत् ॥ १२५७ ॥
 विमालाभे तु कर्तव्यः कुर्त्तानो दमसंयुतः ।
 परत्र भार्थर्मज्ञः शूरः शान्तो विमत्सरः ॥ १२५८ ॥
 अनुद्वेगकरो नित्यं प्रजानां च हिते रतः ।
 सैदोद्युक्तः समर्थश्च क्षत्रियाऽपि सभापतिः ॥ १२५९ ॥
 दौर्लभ्यात् क्षत्रियस्यापि वैश्यं कुर्यात् सभापतिम् ।
 गुणाधिकं च मध्यस्थं जनानां सम्मतं नृपः ॥ १२६० ॥
 विम-क्षत्र-विशः कार्याः श्रेष्ठमध्यापमाः क्रमात् ।
 सर्वथाऽपि न कर्तव्यः शूद्रैः क्वापि विचारणे ॥ १२६१ ॥
 लोभाद् वाऽपि भयाद् रागात् स्मृतिशास्त्रार्थनाशकाः ।
 दण्डनीयाः पृथक् सभ्यां विवादाद् दिष्टुणं धनम् ॥ १२६२ ॥
 सता मार्गं समुल्लङ्घ्य बाधिता या बलीयसा ।
 निरंयेत यद् राज्ञे तद् विवादपदं स्मृतम् ॥ १२६३ ॥
 अभियोगो द्विगुणः शङ्कया प्रत्ययेन वा ।
 असत्सेसर्गतः शङ्का प्रत्ययोऽन्याद्दर्शनात् ॥ १२६४ ॥
 प्रथमं स्याद् क्रुणादानं निक्षेपस्तदनन्तरम् ।
 अस्वापि विप्रयथैव तृतीयं परिमार्जितम् ॥ १२६५ ॥

१ B मदोन्मित । २ BCE शूद्रश्चापि, D शूद्रश्चापि न कर्तव्यो
 व्यनहारवि । ३ D तथा ।

सम्भूय च समुत्थानं चतुर्थं परिभाषितम् ।
 पञ्चमं दत्तमाख्यातं षष्ठं दत्तापहारकम् ॥ १२६६ ॥
 सप्तमं वेतनादानं संविल्लङ्घनमष्टमम् ।
 नवमं विक्रयानुशयो नवमं दशमं तथा ॥ १२६७ ॥
 एकादशं तथा प्रोक्तं विवादः स्वामिपालयोः ।
 स्वामिभृत्यविवादश्च द्वादशं समुदाहृतम् ॥ १२६८ ॥
 त्रयोदशं समाख्यातं सीमाविवदनं बुधैः ।
 निरूपितं बुधैश्च वाक्पारुष्यं चतुर्दशम् ॥ १२६९ ॥
 उक्तं पञ्चदशं तज्जैर्दण्डपारुष्यसंज्ञितम् ।
 स्तेयं षोडशमाख्यातमृषिभिस्तत्त्रिंशद्दर्शितम् ॥ १२७० ॥
 पदं सप्तदशं नाम साहसं मद्भिरीरितम् ।
 अष्टादशं समादिष्टं स्त्रीसङ्ग्रहणसंज्ञकम् ॥ १२७१ ॥
 एकोनविंशं सम्प्रोक्तं स्त्रीपुंशर्मो विचारकैः ।
 दायभागाभिधानं च तत् स्याद् विंशतिमं पदम् ॥ १२७२ ॥
 एकविंशं तथा द्यूतं द्वाविंशं तु समाह्वयम् ।
 व्यवहारपदान्येतान्याह सोमेश्वरो नृपः ॥ १२७३ ॥
 इति व्यवहारपदानि ।
 स्वयं नोत्पादयेत् कार्यं समर्थः पृथिवीपतिः ।
 नाददीनं तथोत्कोचं दत्तं कार्यार्थिना नृपः ॥ १२७४ ॥
 विवादायागतं पृच्छेत् सभायां पुरतः स्थितम् ।
 किं कार्यं किं च दुःखं ते त्यक्तशङ्को निवेद्य ॥ १२७५ ॥
 निरूपिते पुनः पृच्छेत् केन कस्मिन् कृतः कथम् ।
 तस्मात् तव कृतं दूढि मत्स्यमेव ममागतः ॥ १२७६ ॥

सभ्यैः सह समालोच्य पदं न्याय्यं यथा भवेत् ।
प्रत्यर्थिनस्तथाऽऽह्वानं लेखैर्दृतेष्व कारयेत् ॥ १२७७ ॥

आहूतो यदि नागच्छेद् व्वाधितो दुःखितोऽथवा ।
निरुद्धो विपमस्यो वा क्रियाव्यग्रो ज्वरन्नपि ॥ १२७८ ॥

स्वामिकार्यप्रदो वाऽपि नृपकार्यरतोऽथवा ।
मत्तो वाऽपि प्रमत्तो वा तथाप्येव न दुप्यति ॥ १२७९ ॥

कुलीना परभार्या च युवतिश्च प्रमृत्तिका ।
रजस्वला पक्ष्हीना नाह्लातव्या सभां प्रति ॥ १२८० ॥

अर्थिप्रत्यर्थिवाक्यानि लेखयित्वा विचारयेत् ।
देशकालानुसारेण हेतुभिश्च पृथग्विधैः ॥ १२८१ ॥

लिखितान् साक्षितो भुक्तेः प्रमाणमित्थादतः ।
विचारयेन्महीपालः स्मृतिशास्त्रानुसारतः ॥ १२८२ ॥

पतैः प्रमाणैर्हीनस्य दिव्यं देयं महीभुजा ।
नच देयं वयोऽवस्था देश-कालानुसारतः ॥ १२८३ ॥

प्रमाणं मानुषं यत्र दुर्लभत्वेन वर्तते ।
तदा दिव्यं प्रदेयं स्यान्न देयं मानुषे सति ॥ १२८४ ॥

शङ्कितानां नरेन्द्रेण कथितानां च तत्करैः ।
शुद्धिमन्विच्छतां तस्य दिव्यं देयं विना शिरः ॥ १२८५ ॥

प्रमाणैर्निश्चिते वाऽपि शिष्यैर्वाऽपि विचारिते ।
युक्त्या दण्डं नृपः कुर्याद् यथाद्रोषानुसारतः ॥ १२८६ ॥

विपेक्षु(!)-दन्नि-भुजग-शस्त्रानल-जलादिभिः ।
पापानां प्राणहरणं च दण्डः प्रकीर्तितः ॥ १२८७ ॥

केशानां कर्णयोरङ्गुलीनासिकायास्तथैव च ।

जिह्वायाः करयोस्तद्वद्ब्रह्मीमजनस्य च ॥ १२८८ ॥

पादयोरेत्रमादीनामहानां छेदनं च यत् ।

अपराधालुसारेण वलेशदण्डः स उच्यते ॥ १२८९ ॥

घ्न्यनं ताडनं वाचा रुसया भर्त्सनं तथा ।

एवंविधप्रकारोऽपि क्लेशदण्डः प्रकीर्तितः ॥ १२९० ॥

पणानां द्वे शते सार्द्धं प्रथमः साहसः स्मृतः ।

मध्यमः पञ्च विंशत्यः सहस्रं चैव चोत्तमः ॥ १२९१ ॥

चिवादेन समः कापि द्विगुणः कापि रुच्यते ।

त्रिगुणो वा क्वचित् प्रोक्तः क्वचिदुक्तश्चतुर्गुणः ॥ १२९२ ॥

सर्वस्वस्याधिकः कापि दमः सर्वस्वमेव वा ।

टोपद्रव्यालुसारेण दण्डोऽप्यहरणः स्मृतः ॥ १२९३ ॥

दण्डो रक्षति पर्यादां दण्डो धर्मं प्रवर्त्तयेत् ।

निवारयेद्धर्माच्च तस्माद् दण्डं प्रयोजयेत् ॥ १२९४ ॥

दण्डहीने यतो राष्ट्रं मात्स्यो न्यायः प्रवर्त्तते ।

तस्माद् दण्डं मयुज्जानं दृष्टानां धार्मिको नृपः ॥ १२९५ ॥

दण्डपातभयाल्लोको धर्मे तिष्ठति मृत्रितः ।

करीव विजयो मत्तोऽप्यदुशेन वशीकृतः ॥ १२९६ ॥

तीव्रदण्डभयाल्लोके भृशमुद्रिजते जनः ।

तस्मान्मृदुप्रयोगेण प्रजापालनमाचरेत् ॥ १२९७ ॥

यथोक्तदण्डविन्यासाद् भूपतेर्धर्मचारिणः ।

यथो धर्मस्तथा राष्ट्रं कोशश्च परिरक्षते ॥ १२९८ ॥

एवमद्धानि राज्यस्य सप्त शक्तित्रये तथा ।

पाङ्गुण्यं च तथा प्रोक्तमुपायश्च चतुर्विधः ॥ १२९९ ॥

राज्यस्यैर्यनिमित्तानि प्राप्तुराज्यस्य भूपतेः ।

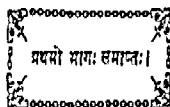
विगतिः सोमभूपालः कृतवान् नातिक्रोविदः ॥ १३०० ॥

इति दण्डाध्यायः ॥ २० ॥

इति महाराजाधिराज-सत्याश्रयकृत्तिलक-चालुक्याभरण-श्रीमद्भूलोकमल्ल-

श्रीसोमेश्वरदेवविरचिते मानसोल्लासेऽभिलषितार्थचिन्तामणौ

राज्यस्यीरौकरणोपायक्रमेण द्वितीयं प्रकरणम् ॥

Gaekwad's Oriental Series

CRITICAL EDITIONS OF UNPRINTED SANSKRIT WORKS EDITED BY COMPETENT SCHOLARS
AND PUBLISHED BY THE CENTRAL LIBRARY BARODA.

	Rs. & 2-4
1 Kavyamimamsa by Rajasekhara Re-issued 1924	1-4
2 Naranarayanananda by Vastupala ed by C D Dalal, 1926	2-0
3 Tarkasamgraha by Anandajana or Anandagiri edited by T M Tripathi B. A. 1917	2-6
4 Parthaparakrama by Prahladaudeva, ed by C D Dalal 1917	1-12
5 Rasitrandhavamsa-Mahakavya by Rudrakavi edited by E Krishna macharya Introduction by C D Dalal, M. A. 1917	0 8
6 Loganasasana by Vamana, edited by C D Dalal M. A. 1918	1-8
7 Varantavilasa by Balachandra'suri, edited by C D Dalal, 1917	2-4
8 Rupakashatha by Vatsaraja, edited by C D Dalal, M. A. 1918	2-0
9 Mohaparajaya by Yasahpala, edited by Muni Chatur Vijayaji Introduction and appendices by C D Dalal M. A. 1918	2 0
10 Hammaramadamardana by Javasinhasuri edited by C D Dalal, M. A. 1920 ...	2 4
11 Udayasundarikatha by Sodohala edited by C D Dalal, M. A. and E Krishnamacharya, 1920	2-8
12 Mahavadyavidambana by Bhatta Vadodra, edited by M R Telang, 1920	2 4
13 Prachinagujarakhavyasamgraha collection of Gujarati Poems 12th to 15th centuries edited by C D Dalal, M. A. 1920	7-8
14 Kumarapalaprabodha by Somprabhaacharya edited by Muni Jina vijayaji, 1920	1-4
15 Ganakarika by Bhaskarvajas, edited by C D Dalal, M. A. 1920	2-0
16 Sangitamaheasa by Narada, edited by M. R. Telang 1920	0-12
17 Kavindracharya's List List of works in the collection of Kavindra charya, a 17th century pandit edited by R. A. Shastri, with a foreword by Dr Gangamtha Jha 1921	0 1
18 Varahagrihyasutra ed. ed by Dr R Shama Shastri 1921	
19 Lekhapaddhati Specimen Sanskrit letters etc. 8th to 15th cen turies edited by C D Dalal M. A. and G. K. Shrivastava, M. A. 1920	

20. Panchamukha or Bhavivayattaksha by Dhanapala, edited by C. D. Dalal, M. A. and Dr. P. D. Guna, M. A., PH. D. 1923 6-0
21. A Descriptive Catalogue of the important palm-leaf and paper MSS in the Bhandars at Jaizalmere, compiled by C. D. Dalal, M. A. and edited by L. B. Gandhi, 1924 11-0
- 22-23. Parasuramakalpasutra with commentary by Ramesvara and Paddahati by Umananda, edited by A. Mahadeva Shastri, B. A. Director Adyar Library. 2 vols. 1923 11-8
24. Tantarabasya, edited by Dr R. Shama Shastri, B. A., PH. D. Curator, Government Oriental Library, Mysore, 1923 1-8
25. Samarangana: a work on architecture by King Bhojadeva: edited by Mahamahopadhyaya T. Ganapati Shastri, PH. D., M. B. A. & 2 vols-vol. 1. 1924 .. .. . 5 0
26. Sadhanamala, edited by Benoytosh Bhattacharyya, M. A. Illud. 2 vols-vol 1. 1925 6-0
27. Catalogue of Sanskrit MSS in the Central Library Baroda, Compiled by G. K. Shrigondekar, M. A. and K. S. Rawaswami Shastri Siromani. In 12 vols-vol I (Vols) 1925 6-0
28. Manasollasa alias Abhilasitarthachintamani by Cholukya Somesvara, edited by G. K. Shrigondekar, M. A. 3 vols-vol I 1925 2-8

BOOKS IN THE PRESS.

1. Tattvasamgraha, edited by E. Krishnamacharya.
2. Nyayapravasa, edited by Principal A. B. Dhruva, M. A., L.L. B
3. Natyasastra, edited by M. Ramkrishna Kavi, M. A. Illustrated. 4 vols.
4. Advayavajrasamgraha, edited by Mahamahopadhyaya Haraprasad Shastri, M. A., C. I. E.
5. Kalpadrumakosa, edited by Ramavatara Sarma, M. A., Sahityacharyya.
6. Nalavilasa, edited by G. K. Shrigondekar M. A. and L. B. Gandhi
7. Apabhramsakavyastrayī, edited by L. B. Gandhi
8. Manavagrhyasutra edited by Ramakrishna Harshadji Shastri, of Ahmedabad.

JUST PUBLISHED

Supplement (or Khatimao) to the Mirat-Ahmadi, translated from the Persian of Ali Mahamad Khan, the last Mogul Dewan of Gujrat, by Syed Nawabali, M. A., and C. N. Seddon I. C. S. (retired) with notes, appendices and 3 illustrations 270 pages, demy 8vo cloth 1925. Rs. 2.